

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

726436

1960 SONRASI TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSIZLIK
EYLEMLERİ VE DÜŞÜNCE SUÇUNA KARŞI
GİRİŞİM HAREKETİ

126436

Yüksek Lisans Tezi

Peri URAN

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mithat SANCAR

Ankara – 2003

T.C. İZMİR ÜNİVERSİTESİ
KURUMSAL KÜTÜPHANE
KAYIT NO: 126436

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)
ANABİLİM DALI

1960 SONRASI TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSIZLIK
EYLEMLERİ VE DÜŞÜNCE SUÇUNA KARŞI GİRİŞİM

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mithat SANCAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Yılmaz K. Zengin

Doç. Dr. Mithat Sancar

Zarflı Doç. Dr. Gülşah Özkök

İmzası

Tez Sınavı Tarihi

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMININ İNCELENMESİ

1.Direnme Hakkı'nın Pratik Değeri.....	3
2.Sivil İtaatsizliğin Tanımlanması.....	8
3.Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları.....	11
a.Yasaya Aykırılık.....	15
b. Alenilik / Hesaplanabilirlik.....	17
c. Politik ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi.....	18
d. Şiddetin Reddedilmesi.....	21
e. Ahlaki Motivasyonla İşlenmiş Bir Siyasal Eylem Olma.....	24
f. Sistemin Geneline Değil, Tekil Haksızlıklara Karşı Olma.....	26
g. Eylem Ciddi Haksızlıklara Karşı Yapılır ve Haksızlıkla Makul Bir İlişki İçindedir.....	29
4.Sivil İtaatsizliğin Öncüleri ve Bunların Düşünceleri.....	30
a. Sokrates.....	31
b. Henry David Thoreau.....	34
c.Mahatma Gandhi.....	37
d. Martin Luther King.....	44
5.Sivil İtaatsizliğin Önemi ve Demokrasi Kavramına Etkileri.....	47
6.Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Meselesi.....	52
a. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı.....	52
b. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Meşruluğu.....	53
b.1. Hukuksal Meşruiyet:.....	54
b.2. Hukuk Etiği Açısından Meşruiyeti.....	58
b.2.1. Tabii Hukuk.....	59

b.2.2. Hukuk – Ahlak İlişkisinde Sivil İtaatsizliğin Meşruiyeti.....	61
b.2.3. Sözleşme Kuramı.....	65

İKİNCİ BÖLÜM

1960 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ VE DÜŞÜNCE SUÇUNA KARŞI GİRİŞİM HAREKETİ

1. 1960’lardan İtibaren Türkiye’de Yaşanan Başlıca Sivil İtaatsizlik Eylemleri.....	72
a. 3 Ocak Genel Direnişi.....	77
b. Radyoların Korsan Yayınlarla Gerçekleştirdiği Eylemler.....	79.
c. Sakarya Adliyesi Önünde Gerçekleştirilen Eylem.....	79
d. Cumartesi Anneleri’nin Eylemleri.....	80
e. Susurluk Kazası Sonrası Gerçekleştirilen Eylemler.....	82.
f. Bergama Çevre Hareketi.....	84
g. Greenpeace Çevre Örgütü’nün Gerçekleştirdiği Eylemler.....	87
h. Vicdani Red’cilerin Gerçekleştirdiği Eylemler.....	89
ı. Eczanelerde Yapılan “ Kepenk Kapatma “ Eylemleri.....	92.
j. Başörtüsü Yasası’na Tepki Olarak Gerçekleştirilen Eylemler.....	93
2. Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak “Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi”nin Değerlendirilmesi.....	99
a. Düşünce Özgürlüğü Kavramı.....	99
b. Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak” Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi”nin Ortaya Çıkış Süreci ve Unsurları	107
c. Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi’nin Uluslararası Boyutu.....	112

d. Sistemin Direnişii.....	114
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

AÜY	: Ankara Üniversitesi Yayınları
a.g.e	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
E.	: Eser
GÜHFD	: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHFMD	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İHD	: İnsan Hakları Derneği
K.	: Karar
Md.	: Madde
RG.	: Resmi Gazete
s.	: sayfa
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TMY	: Terörle Mücadele Yasası

ÖZET

Sivil itaatsizlik şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkanların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden yasadışı politik bir eylemdir.

Sivil itaatsizlik, yasal protesto biçimlerine karşı bir hukuki normun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla işlenmesiyle; gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı duruma göre kamuya açıklığı ve şiddetsizliğiyle, ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunma tutumuyla temelde ayrılmaktadır.

Sivil itaatsizlik, demokrasinin kendini geliştirmesinin, yurttaşların kendilerini sorgulamalarının bir aracı, atılan adım üzerinde bir kez daha ciddi bir biçimde düşünülmesinin, doğruya bir adım daha yaklaşılmasının bir imkanı olarak görülebilir. Sistemin duyarsızlaştığı bir süreçte, sivil itaatsizliği demokrasinin tedavi yollarından biri olarak görmek gerekir.

Descartes'in: "Düşünüyorum; öyleyse varım." önermesinde insanın var olmasıyla eş anlamlı kabul edilen düşünme yetisine bağlı olarak, düşünme ve düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğü, insan hak ve özgürlüklerinin özüdür. Demokratik bir sistemin olmazsa olmaz özelliği, halkın yönetime katılması olduğuna göre, halkın yönetime katılmak ve yönetimi etkilemek için düşüncelerini özgür bir ortamda dile getirebilmesi gerekir. Bu bağlamda düşüncelerin özgürce ifade edilmesini engelleyici her davranış, aynı zamanda demokratik sistemin kökleşmesini ve gelişmesini önleyici bir işlev görür.

Türkiye'nin uzun süre gündemini oluşturmuş, üzerinde çok konuşulmuş ve çok sayıda katılımın gerçekleştiği eylemler "Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi" adı altında gerçekleştirilen eylemler olmuştur. Söz konusu eylemlere başlarken hedef, yasaları "düşünce ve ifade"yi yasaklayan, kısıtlayan ve baskı altında tutan maddelerden temizlemek olarak belirlenmiştir. Fransız Devrimi'nin öncülerinden Voltaire'in: "Görüşlerinizin hiçbirine katılmıyorum; ama bunları açıklayabilme özgürlüğünüz için sonuna kadar yanınızda olacağım." sözünden hareketle, Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi, farklı kimlik mensubu kimseleri aynı amaç ve aynı eylem çatısında bir araya getirmiştir.

Sivil itaatsizlik çoğunluğa yapılan bir çağrı, gönderilen bir mesajdır. Bu çağrı, toplumda ortak bir adalet anlayışının varlığını temel alır. Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi'nin aktörleri, içinde yaşadıkları toplumun değer tasarımları kamuya ve siyasi karar organlarına bu hareketi hayata geçirmek suretiyle çağrıda bulunmuşlardır.

ABSTRACT

Civil disobedience is an illegal political act built on common justice understanding expressed in a social agreement, or constitution which rejects violence and is resorted when all legal ways come to an end against serious injustice emerging in a democratic system where in some way just relations prevail.

Civil disobedience differs basically from other legal protesting types with its such features as violating a legal norm, being committed against egoistic and usual violations of law with an ethic - political motivation worth considering and respecting, being open to public against criminal acts committed secretly, its openness and being not violent to public according to the situation against classical resistance right, revolution, coup d'etat , and being ready to bear the results of the act against possible insincerity claims.

Civil disobedience can be regarded as a tool for citizens to interrogate themselves and self improvement of democracy, and an opportunity for thinking once again of the steps taken, nearing one step more to democracy. In a process where the system desensitises, civil disobedience should be considered as a means for curing democracy.

In accordance with the ability to think which is accepted as being synonymous with the existence of human beings in Descartes' proposition as "Cogito, Ergo Sum", liberty of thought and liberty of expression are the core of the human rights and freedoms. Now that the sine qua non of a democratic system is the participation of public to administration, the public should be able to participate in administration and express thoughts freely to influence the administration. Within this context, every act preventing the expression of thoughts freely functions as a tool for preventing the democratic system from developing and taking roots.

Actions which dominated Turkey's agenda for a long time and was talked a lot , and for which many people participated are those actions named as "Action Movement Against Intellectual Crime". While initiating such actions the target was set as cleaning out the laws from articles which prohibit, restrict and suppress "thought and expression". Taking the saying of Voltaire, one of the leaders of the French Revolution, as "I do not agree with any of your words but I defend your right to express forever" as a point of departure, Action Movement Against Intellectual Crime gathered the people having different identities under the same purpose and action framework.

Civil disobedience is a call to the majority, a message sent. This call targets the existence of a common understanding of justice in a society. The actors of the Action Movement Against Intellectual Crime made a call to the public and political decision - taking bodies who are the value designs of the society by translating this movement into life.

GİRİŞ

Sivil İtaatsizlik, demokrasinin genel çerçevesine sadık kalınarak, belirli noktalarda değişikliklere gidilmesi için yapılan sembolik özellikte, yasal olmayan, ancak meşru bir çağrıdır.

Bir yandan anayasal sistemin işleyişi, diğer yandan da kişisel onuru konusunda duyarlı olan bireyin, bütün yasal yolları tükettikten sonra takınacağı tavır ne olmalıdır? Tarihsel deneyimin de gösterdiği gibi , bunun en anlamlı ve en tutarlı yollarından biri belki de yegane yolu, sivil itaatsizliktir.

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin esas olarak düzeltici fonksiyonu vardır. Demokratik bir toplumda sivil itaatsizliğin kullanılması bazen gizlenen adaletsizliğin dramatize edilmesinde ve onu göz önüne sermede topluma kalan tek çaredir. Bu çalışma esasında şu sorunun etrafında şekillenmiştir: “Acaba ülkemizde yaşanan sivil itaatsizlik eylemleri demokratik toplum düzenine olumlu katkı sağlamakta mıdır, yoksa söz konusu eylemler istenilen sonuçları doğuramamış mıdır?”

“1960 Sonrası Türkiye’de Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi” adlı tez çalışması bu sorudan hareketle incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm ”Sivil İtaatsizlik Kavramının İncelenmesi” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde direnme hakkının pratik değeri, sivil itaatsizlik kavramının tanımı, temel unsurları, öncüleri, meşruluk meselesi. önemi ve demokrasi kavramına etkileri irdelenmiştir.

İkinci bölüm “1960’lardan İtibaren Türkiye’de Yaşanan Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi” başlığı altında ele alınmıştır. 1960 yılının parametre olarak kabul edilmesinde , 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamı sonucunda Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemlerinin artmaya başlaması sebep olarak gösterilebilir.

Bu bölümde ise, 1960’lardan itibaren Türkiye’de yaşanan başlıca sivil itaatsizlik eylemleri değerlendirilmeye çalışılmış, “Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi” , ortaya çıkış süreci, unsurları, uluslararası boyutu açısından incelenmiş ayrıca “sistemin direnişi” kısmı da bölümün önemli bir parçası olmuştur.

Sonuç bölümünde her konunun önemli noktaları tekrar belirtilerek, çalışmanın bir özeti yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL İTAATSİZLİK KAVRAMININ İNCELENMESİ

1. Direnme Hakkının Pratik Değeri

Devlet iktidarı karşısında insan hak ve özgürlüklerini garanti altına almak için çeşitli hukuki faktörler ve müesseseler getirilmiştir. Pozitif hukuka dayanan ve devlet kudretini sınırlayan hukuki müesseselere seçimler, katı anayasaların hazırlanması, kuvvetler ayrılığı ve yargı denetiminden başka devlet başkanının vetosu, çift meclis sistemi örnek olarak gösterilebilir. Çağdaş demokratik toplumlarda, devlet kudretinin sınırlandırılmasını ve bunun sonucu olarak da temel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlayan hukuki faktörler ile birlikte hukuk dışı faktörler ve müesseseler de vardır. Devlet kudretini sınırlayan hukuk dışı faktörlere idare edenlerin sahip olduğu dürüstlük, sorumluluk duygusu, insan hak ve özgürlüklerine saygı gibi ahlaki faktörler örnek olarak gösterilebilir. Ahlaki faktörler devlet kudretine ya da siyasal iktidarın özüne ilişkin değildir. Söz konusu olan devlet iktidarının sınırlandırılması değil, siyasal iktidar sahiplerinin davranışlarının sınırlandırılmasıdır.¹ Kamuoyu, toplumun çoğulcu yapısının sonucu olarak ortaya çıkan siyasi partiler, sendikalar ve baskı grupları da iktidarı sınırlayan hukuk dışı faktörler arasında gösterilebilirler.

Devlet kudretini sınırlayan gerek hukuk dışı gerekse hukuki faktörlere ve müesseselere rağmen temel hak ve özgürlükler ihlal ediliyorsa, özgürlüklerin direnme yoluyla korunması sonucu ortaya çıkmaktadır

¹ Yahya Kazım Zabunoğlu, **Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak Devlet Kudretinin Sınırlandırılması**, Ankara, 1963, s.195

Yönetilenler, iktidarın ağır haksızlıklarına karşı çeşitli şekillerde tavır alabilirler. Devrime kadar varabilecek bir eylem silsilesinde, amacı ve yöntemi bakımından sivil itaatsizlik özel bir kategori oluşturur. Ne var ki sivil itaatsizliğin yerini ve fonksiyonunu anlayabilmek, her şeyden önce “ direnme “ kavramını bilmekle mümkün olabilir.

Meşruluğunu kaybeden yönetimlerin çıplak kuvvete dayanarak sonsuza kadar yönetilenlerin itaatini sağlayabildiği şimdiye kadar görülmemiştir.² Genel olarak gönüllü itaatin kaynağı olan meşruluğun önemli ölçüde aşıldığı bir noktadan sonra direnme bir hak olarak ortaya çıkar.³

Teorik alanda “baskıya karşı koyma” sorununun değerlendirilişi ne yönde olursa olsun sonunda bunun hürriyetlerin korunmasında bir “yol ve yöntem” olarak etkinliğini belirlemek için, pratik değerini ölçmek gerekir.

Günümüzde baskıya karşı direnme, aktif direnme ve pasif direnme ayrımı ile somutlaştırabilir. Aktif direnme şekli, baskı yapan idarenin kuvvet ve gerekirse şiddet kullanmak yoluyla devrilmesidir. Genel olarak isyan veya ihtilal olarak adlandırılır. Bu direniş aşama aşama gerçekleştirilir. Önce terörist eylemlerle iktidar boşluğu yaratılır; sonra da bir ihtilal ya da devrimle iktidar alaşağı edilir.⁴ Esas olarak bir yöneticinin veya yönetim kadrosunun, en temel normları (ahlaki , hukuki vs.) ihlal etmesi durumunda yönetilenlere genellikle bir hak olarak tanınan “direnme” , kurulu düzeni kökten değiştirmek isteyen “ devrim” den oldukça farklıdır. Ancak, şiddete dayalı olarak uygulandığında direnmeyi devrimden ayıran çizgi giderek kaybolmakta: daha doğrusu böyle bir direnme aynı zamanda başarılı da olmuşsa devrimin yolu

² Münici Kapani. **Politika Bilimine Giriş**. 4.Baskı. İstanbul. Bilgi Yayınları. 1988. s.50

³Claus Mueller. **The Politics of Communication**. London. Oxford University Press. 1973. s.128

⁴Uğur Mumcu. “Direnme Hakkı”. **Cumhuriyet Gazetesi** . 30.5.1993 .s.1

açılabilir. Bu aşamada, direnme – devrim ilişkisini kısaca vermek gerekirse; her devrim bir direnme sayılabilir; ama her direnme bir devrim değildir.⁵ Zora ve şiddete başvurmadan baskıya karşı koyma yolu olan “pasif direnme” , hak ve hürriyetlerin korunmasında ve kazanılmasında zaman zaman hayli etkili olarak kullanılmakla beraber, uygulanması hiç de kolay olmayan, aksine son derece çetin olan bir yoldur. Zira, baskı ve şiddet karşısında barışçı direniş, şiddete şiddetle karşı koymada olduğundan çok daha fazla yürek peklığı, sabır, fedakarlık, disiplin ve moral güç ister.⁶ Pasif direnme, insan kişiliğine en azından da olsa bir değer tanıyan ve dünya kamuoyunun tepkileri karşısında az çok duyarlılık gösteren rejimlerde uygulanma imkanlarına sahip olabilir. Yoksa bütün bu ölçüleri toptan reddeden en küçük bir itiraz sesini ve muhalefet belirtisini daha başlangıcında doğan katı totaliter rejimlerde pasif direnme yöntemlerinin etki sağlaması bir yana, uygulama alanına konabilmesi dahi kolayca düşünülemez.⁷ Bu sistem zaman içinde sivil itaatsizlik olarak yeniden fonksiyonellik kazanmıştır.

Aktif direnme`ye gelince; bu, baskı idaresini kuvvet ve gerekirse şiddet yoluna başvurmak suretiyle devirme hedefini güden direnme şeklidir. Genel olarak isyan ya da ihtilal hareketi olarak adlandırılan bu saldırgan direnme, pratik bakımdan bir “kuvvet çatışması “ niteliğini taşır. Sosyolojik gerçek olarak durum bir çıplak kuvvet çatışması şeklinde kendini gösterir. Bugün devlet içinde fiziki anlamda gücü elinde bulunduran ordudur. Günümüz teknolojsisi, orduyu toplumun diğer kurumlarına karşı yenilmez bir

⁵ Ernest Van der Haag . **Political Violence and Civil Disobedience**, New York, Harper, Row, Publishers, 1972, s. 6

⁶ Gandhi, Hindistan`da İngilizlere karşı uygulandığı pasif direnme yöntemlerine toplu olarak “**Satyagraha**” adını veriyordu. Genellikle “şiddete başvurmayan direnme”olarak anlaşılan Satyagraha`nın sözlük anlamı “ruh” gücüdür.

⁷ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 6. Baskı, Ankara, 1981.s.315.

güç haline getirmiştir. Bundan sonra orduya karşı ihtilal yapılamayacağı kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu açıdan aktif direniş olarak adlandırdığımız “ baskıcı rejimlerin şiddet kullanılarak devrilmesi” pratik bir değere sahip değildir.⁸ Elbette ki baskı rejiminin dayanılmaz bir hal alması durumunda o toplumun fertleri, her türlü tehlikeyi göze alarak, buna karşı koyacaktır. Çünkü, “Zalim bir hükümet, parçalayıcı bir kaplandan daha kötüdür.”⁹ Ancak asıl mesele, baskının doğmasını, yayılmasını ve dayanılmaz bir hal almasını önlemektir.

Zora ve şiddete başvurmadan barışçı yollarla baskıya karşı koyma yolu olan pasif direnişin uygulamaya geçirilmesi aktif direnişten daha kolaydır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, pasif direniş, hak ve özgürlüklerin korunmasında ve kazanılmasında hayli etkili bir yol olarak kullanılmasının yanında, uygulanması hiç de kolay olmayan, aksine büyük sabır isteyen çetin bir yoldur. Açlık grevleri, uzun yürüyüşler ve İtalyan grevi denilen işi yavaşlatma eylemleri pasif direnişe örnek olarak verilebilir.¹⁰ İsyân ve ihtilal hareketleri olarak somutlaşan aktif direnme, kuvvete başvurarak sistemi temelinden yıkma hedefini güderken; tekil haksızlıklara karşı koyma yöntemi olan pasif direnme, barışçıl yolları takip eder.

Baskıya karşı direnme eylemleri ile, açıkça sistemin işleyişini düzenleyen kanun ve öteki düzenlemelerin adaletsizliği sorgulanmaktadır. Bu bakımdan baskıya karşı direnme ve kanunsuz işlemlere karşı direnme arasında bir ayırım yapmak gerekir. Hukukçular, kanunsuz işlemlere karşı yapılan direnmeyi, genel olarak “savunucu direnme” (nefs-i müdafaa) kategorisinde düşünme eğilimindedirler. Buna göre, ortada bir yasa olmakla birlikte, devlet gücünü kullanan bir kimse ya da bir organ, bu yasaya

⁸ Kapani, a.g.e., s. 318

⁹ Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Ankara, Savaş Yayınları, 1992, s. 29

¹⁰ Uğur Mumcu, “**Direnme Hakkı**”, Cumhuriyet Gazetesi , 30.5.1993, s.1

aykırı davranmakta ise nefsi müdafaa durumu ortaya çıkmış olur.¹¹ Direnme hareketinin meşruyetinin, onun başarılı olmasına bağlı olduğunu da belirtmek gerekir. Yani siyasi rejime ve iktidar sahiplerine karşı girişilen böyle bir hareket, başarıya ulaştığı takdirde, kendi meşruyetini de beraberinde getirir; başarısızlık durumunda ise girişilen direniş ne kadar haklı olursa olsun, gayri meşru ve cezalandırılması gereken bir hareket sayılacaktır.¹²

Teorik olarak direnme hakkının kabul edilmesi, pratikle ilgili pek çok durumu aydınlatamamıştır. Teorik olarak kabul edilen direnmenin, pratikteki sınırları tam olarak bilinemediği gibi onun bir kaosa dönüşebileceği korkusu ve endişesi her zaman var olmuştur. Direnmeyi bir hak olarak kabul eden metinler bu hakkın ne zaman ve hangi şartlarda kullanılacağını belirtmemişlerdir. Direnme hakkının detaylı bir şekilde hukuksal metinlerde yer alması zaten söz konusu olamaz; çünkü kuvvete başvurarak direnmeye hukuksal bir yolun açılması, sistemin kendi kendisini gayri meşru görmesi anlamına gelir.

İşte tüm bu yetersizliklerin görülmesinin akabinde sivil itaatsizliğin pratik değeri ortaya çıkmıştır. Sivil bir toplumun türevi olarak nitelendirilebilecek olan sivil itaatsizlik devlet iktidarına karşı saygılı olduğu kadar, tedbirli olunması gerektiği düşüncesinden kaynaklanır. Sivil itaatsizliğin temel esprisi vicdanen onaylanmayan hükümet eylemlerinin aracı olmamak, haksız olduğu düşünülen bu kuralların değişmesi için çoğunluğun vicdanlarını harekete geçirmektir.

¹¹ Münci Kapani. **Kamu Hürriyetleri**. 6. Baskı. Ankara. 1981, s.313

¹² Ayferi Göze: "Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar". İÜHFİM.. Cilt 36, Sayı 1-4, 1971, s.43

2. Sivil İtaatsizliğin Tanımlanması

Sivil itaatsizlik kavramı incelendiğinde oldukça geniş boyutlu bir tanım yelpazesi ile karşılaşılmaktadır. Bu kavramın, genel olarak dar tanım, geniş tanım ve baskın tanım olmak üzere üç ayrı tanım kümesinde toplandığını görüyoruz. Dar tanım, tanım öğelerinin çokluğu nedeniyle itaatsizlik edimlerinin pek azının sivil olarak anılmasına olanak verirken bunun karşıtı olan geniş tanım belirleyici öğeleri sınırlı tutarak bu daireyi genişletmektedir. Geniş tanımın öğeleri genellikle hukuk normunun bilinçli olarak çiğnenmesi, edimcinin özel türde bir motivasyonu, edimin kamuya açık olması ve her geniş tanımda yer almasa bile itaatsizliğin devrimsel olmayıp, aksine sisteme içkin bulunmasıdır. Bu tanım tarzının temsilcileri Christian Bay, William T. Blackstone, Rudolph H. Weingartner'dir. Baskın tanımda bunlara ayrıca "şiddetsizlik" unsuru eklenmektedir. Hugo Adam Bedau ve John Rawls'un tanımları baskın tanım için temel oluşturmaktadır.¹³

Doktrinde geniş bir katılım gören Rawls sivil itaatsizliğı şöyle tanımlamıştır: "Yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylemdir."¹⁴ Sivil itaatsizliğin arada bir haksızlıklar yaşansa da, genel anlamda adil olan ve anayasası vatandaşlarınca meşru kabul edilen bir devlette söz konusu olabileceğini belirten Rawls'a göre sivil itaatsiz, militan bireyden var olan politik sistemle derin bir karşıtlık içinde olmaması ve sistemi adile yakın ya da belli ölçüde adil olarak değerlendirmesi ile ayrılmaktadır. Militanın eylemi kendi ölçülerine göre vicdanidir, ancak onun çoğunluğun ya da siyasi iktidar sahiplerinin adalet duygusuna

¹³ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 105

¹⁴ John Rawls: "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Hakkılığı". *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001, s. 56

başvurmak gibi bir niyeti yoktur: onların adalet anlayışının yanlış ya da etkisiz olduğunu düşünür. Militan, yasa ihlalinin hukuki sonuçlarını üstlenmeye hazır olmadığı için cezadan kurtulmaya çalışır. Çünkü böyle bir davranış sadece güvenmediği ve kabul etmediği güçlerin eline düşmek değil, aynı zamanda reddettiği anayasayı tanımak anlamına gelecektir.¹⁵

Bedau'ya göre yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdani olarak bir yasayı ya da hükümet politikasını veya kararını engellemek isteyen kimse sivil itaatsizlik işlemiş olur. Baskın tanımın öğelerine sivil itaatsizin, ediminin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu ekleyerek dar tanıma ulaşıyoruz. Örneğin, Fleisch'in sivil itaatsizlik formülü bu bakımdan tipik bir dar tanımdır: "sivil itaatsizlik devlet gücünün, üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksızlık olarak duyumsanan bir edimine karşı, kaba güç kullanılmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir. Bu eylem dikkate değer bir siyasi ahlaki motivasyondan kaynaklanır, en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalinin içerir ve norm ihlalinin hukuki sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumunu taşır."¹⁶

Dreier, Rawls'ın tanımından hareket ederek sivil itaatsizliğin, bir itaatsizlik ediminin, kamuya açık, şiddetsiz, siyasi – ahlaki bir motivasyona dayalı olduğunu saptamıştır. Buna göre sivil itaatsizlik daima gösterisel bir düşünce açıklamasıdır. Ona göre bir sivil itaatsizlikten söz edebilmek için ayrıca ağır bir haksızlığa karşı protesto edilmeli, edim amaca uygun olmalı, yani seçilen araç başarı vaat etmeli, gerekli bulunmalı, yani protesto hedefi yasal yollarla ulaşılabilir olmalı, üçüncü kişilerin

¹⁵ Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s.60-61

¹⁶ Ökçesiz, a.g.e., s. 106 (Fleisch, Nicolaus H.: Ziviler Ungehorsam oder gipt es ein Recht auf Widerstand im schweizerischen Rechtsstaat Doktora Tezi, Bem, Grüşch, 1998'den naklen.

hakları ve çıkarları ile temas olabildiğince sınırlı kalmalı, bunlardan başka araç makul olmalı, yani yasa ihlalinin sonuçları ile ulaşılmak istenen hedef arasında makul bir ilişki bulunmalıdır.¹⁷

Habermas'ın sivil itaatsizlik tanımı ise, yalnızca kişiye özgü inançların ve çıkarların temel alınamayacağı ahlaki bir protestodur. Kural olarak önceden bildirilmiş ve polisçe akışının hesaplanabilir olduğu kamuya açık bir eylemdir, hukuk düzeninin bütününe olan itaati etkilemeksizin, tekil normların kasıtlı olarak çiğnenmesini içerir; normun çiğnenmesinin hukuki sonuçlarından sorumlu olmaya hazır bulunmak tutumunu gerektirir: sivil itaatsizliğin gerçekleştiği norm ihlali sembolik bir karaktere sahiptir. Buradan da zaten protesto doğmaktadır.¹⁸

Giderek ayrıntılara giren tanımlardan biri de Hans de With'inkidir. Buna göre bir edimin sivil itaatsizlik olarak anlaşılabilmesi için şu koşulları gerçekleştirmiş olması gerekir. Devletin haksızlığının ağır ve açık olması gerektiği için sivil itaatsizlik evrensel olan ahlaki ve siyasi ilkeleri savunmayı amaçlamalıdır, haksızlığın giderilmesi için bütün yasal yollar denenmiş olmalıdır, protesto kaba güç kullanılmadan yapılmalı, tarzıyla birlikte önceden duyurulmalı ve adillik, hakkaniyet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmelidir, sivil itaatsizliğe katılan kimse daha başından beri, normun çiğnenmesinde öngörülen zarar tazminatı, para cezası ve diğer cezalar gibi yaptırımlara katlanmaya hazır olmalıdır.¹⁹

¹⁷ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 107 (Dreier, "Widerstandsrecht im Rechtsstaat? Bemerkungen zum zivilen Ungehorsam", Berlin, 1983, s. 573 'den naklen)

¹⁸ Jürgen Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s. 10

¹⁹ Ökçesiz, a.g.e. s. 108 (Hans de With, " Zum Stellenwert des zivilen Ungehorsams in der Bundesrepublik". Köln 1984, s. 91' den naklen)

Yakup Coşar'a göre sivil itaatsizlik, "şu ya da bu ölçüde adil" ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkanların tükendiği noktada son bir çere olarak başvuru, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden yasadışı politik bir edimdir.²⁰

Laker, sivil itaatsizliği, en azından bir adet hukuki kalıba uygun norm ihlalini içeren ve devlet gücüne karşı barışçıl, aleni ve siyasi ve ahlaki olarak güdülenmiş bir protesto edimi şeklinde tanımlamaktadır.²¹

Hayrettin Ökçesiz'in tanımına bakıldığında sivil itaatsizlik hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çiğnemeyen barışçıl bir protesto edimi olarak ifade edilmiştir.²²

Sivil itaatsizlik olağanüstü politik öneme sahip bir cesur edim, bir muhalif eylem, iktidara söylenen bir doğru, haksızlığa karşı takınılan politik ve ahlaki bir tavidir.

3. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Temel Unsurları

Mahkemeye intikal etmiş örnek bir sivil itaatsizlik olayında, önde gelen sivil itaatsizlik eylemcilerinden birinin aşağıdaki savunusu sivil itaatsizliğin ne olmadığını somut ve özlü bir ifadesidir. Bir diyalog denebilecek bu soru sorma-cevaplama sürecinde sivil itaatsizliğin ne olmadığını ve bu olgunun temel öğelerini yakalamak mümkündür.

²⁰ Yakup Coşar, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, 2. Basım, İstanbul, 2001, s. 10

²¹ Jürgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s. 13

²² Habermas, a.g.e., s.14

“Yargıç: Dr. King, son zamanlarda Wichita’da devleti ve federal kanunları kasten ihlal eden 2000’den fazla insan yakalandı. Onlardan bazıları sizinle aynı unvanı (title) taşıyorlar. Onlar yaptıkları kanun ihlallerini kendi ahlak ve inançları ile haklılaştırıyorlar. Dini bir liderin böyle vaziyet alışı doğru mudur? Şimdi biz onları anarşist diye adlandırmayacak mıyız?”

Dr. King: Hayır onlar anarşist değildirlere; çünkü onlar tamamen bir hükümet yokluğunu savunmuyorlar. Onlar, yalnız kürtaja izin veren bir kanuna karşı mücadele ediyorlar. Eylemlerin sonucuna katlanmayı, yakalanma ve tutuklanma, kabul etmeleri sistemin genel olarak yasallığını tanıdıklarının kanıtını oluşturmuyor mu?

Yargıç: Bu doğru değil. Bunlar bizim toprağımızın (ülkemizin) kanunları. Başka bir şeyi protesto etmek için bir kanunu ihlal etmenin uygun olabileceği düşüncesi anarşiye yol açmaz mı?

Dr. King: Sivil itaatsizlik, şu pratik nedenle anarşiye yol açmaz. Yalnız küçük bir vatandaş grubu zor ve sıkıntılı sivil itaatsizlik yolunu kabul edeceklerdir.

Yargıç: Pekii. Sivil itaatsizlik anarşiye yol açmaz diyelim. Ama bu eylem, kesinlikle kanunsuzluğu teşvik eden bir örnek olarak ortada durmaktadır.

Dr. King: Ahlaki olması gereken sivil itaatsizliğin asla ahlaksız bir ihlalini- mesela bir Nazi grubunun yaptığı ihlali- haklılaştırabileceğini asla kabul edemem. Nazi vb. grupların eylemleri için yapılacak suçlama onları ilgilendirir. Bizim, kanunlara genel itaatimiz göz önüne alınırsa tekil kanunların adil olması yönünde ısrarımız, sivil itaatsiz eylemlerimiz, kanunlara karşı saygıyı artırır.

Yargıç: Biz sivil itaatsizliğin ihlale (şiddete) yol açacağını öngörüyoruz. Mer’i bir kanuna saygısızlık ve onun değiştirilmesi için gösterilen bunca çaba, sizin sivil itaatsizlik dediğiniz olgu, devrimin başka bir adı değil midir?

Dr. King: Ben sivil itaatsizliğin daima şiddetsiz olmasında ısrar ettim. Bu, sadece bir slogan değildi. Bu, ahlak inancımızın gerekli kıldığı bize yüklediği sivil haklar hareketinin merkezi bir ilkesiydi. Biz, protestocuların şiddete başvurmamalarını garantiye almak için çok gayret sarf ettik. Silah ya da silah sayılabilecek herhangi bir şeyin kullanılmamasına kendimizi ikna ettik. Öyle ki bu tavrı tamamıyla içselleştirdik. Bir kimseye şiddet kullanıldığında misilleme değil, öğretme ve öğrenme görevimiz vardır. Sivil itaatsizlik; hükümetin şiddetle devrilmesini değil, bir kanununun değişmesini amaçlar.

Yargıç: Fakat sen bir kanunu ihlal edip değiştirmekle diğerlerini de ihlal edebilirsin. Bu bizim demokrasimizde işleyeceğine inandığımız bir yol değildir. Kanunları değiştirmenin legal yolları vardır.

Dr. King: Haklısınız. Çünkü sivil itaatsizlik başvurulacak son bir çaredir. Eyleme girişmeden önce sivil itaatsiz, şu soruları kendisine sormalı: a) şikayetim gerçekten haklı bir gerekçeye mi dayanıyor? b) Diğer bütün yolları tükettim mi? c) Eylemlerin sonuçlarını kabul edip göğüsleyebilecek miyim? d) diğer insanlara yani üçüncü şahıslara haksızlık etmeyecek açık bir programa sahip miyim? Bu dört hayati sorunun cevabı “evet” olmalıdır. Bu dört sorunun tümüne verilecek “evet” cevabı, bir sivil itaatsizin demokrasiye olan saygısını göstermeye yetmiyor mu?

Yargıç: Diğer insanların da böyle bir hakka sahip olduklarına ne diyeceğiz? Bu toplumda dilekçe hakkı, seçim kampanyaları gibi yasal ve ahlaki yollar vardır. Her hangi bir olayda eylemlerin sonuçlarını kabul etmek gibi ileri sürdüğün teorinin bir parçası üzerinde dikkatlerimizi yoğunlaştıralım. Bu protestocuların tutuklanmaları ki bu da bizim iddiamızın – haklılığımı gösterir. Nitekim tutuklanma bir sonuçtur.

Gerçekten, siz cezalandırmamayı düşünen (göze alamayan) ihlalciler safında değilsiniz, (ama) benim yetkim kanunları uygulamak.

Dr. King: Bir eylemci olarak doğru veya yanlış yolda olabilirsin. Mesele bu değil. Her bir protesto için önemli olan mesele, ihlal eden eylemcinin sonuçlarına katlanıp katlanmama sorunudur.

Yargıç: O zaman tutuklu olma sivil itaatsizliğin esası mıdır?

Dr. King: Bazıları öyle düşünürler. Çünkü onlar hapisanenin maksatlarını en iyi dramatize ettiğine inanırlar (Burada Thoreau'a işaret ediyor olmalı). Ben insanın hapisaneye gitmeksizin de maksadını dramatize edebileceğini düşünüyorum. Fakat, eğer sen bir sivil itaatsiz isen, daima hapse girmeye hazır olmalısın.

Yargıç: Bu son sorumuz olacak. Tabiri caizse (tutalım ki) bir gece sinsice bir kliniğe gidip içine bomba konması gibi aleni olmayan bir (sivil) itaatsizlik örneğine ne dersin?

Dr. King: Hayır bu doğru bir sivil itaatsizlik tanımı içinde yer alabilecek bir davranış olamaz. Gece sinsice hareket etmek maksadınızın şaibeli olduğunu ve bizim haklılığımıza özgüveninizin olmadığını gösterir. Siz (kendisi gibi bir sivil itaatsizi kastederek “siz” zamirini kullanıyor) bir eylemci olarak, bu durumda, eyleminizin sonuçlarına katlanmaktan korkuyor, böyle bir bedeli göze alamıyorsunuz demektir. Siz (bir eylemci olarak) bu eylemi daha yüksek ahlakilikle ve Allah'ın size verdiği bir hakla (yani dinsel bir nedenle) gerekçelendirebilirsiniz. Fakat biz Allah'a olduğu kadar insanlara karşı da sorumluyuz. Kamusal eylemde bulunmak önemlidir. Bu, sizin nihai olarak, belki bugün belki yarın, amacınızın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine olan inancınızın bir mihenk taşıdır.

Yargıç: Teşekkür ederim.”²³

a. Yasaya Aykırılık:

Sivil itaatsizlik, haksız olan bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denedikten sonra başvuru yasası bir eylemdir. Bu yola ancak sonuç getirebilecek olan yasal yollar denenip tüketildikten sonra başvuru yapılabilir. Ancak yasası eyleme girişmiş olmak yasası örgütlenmeyi ya da yasası eylemi savunmak anlamına gelmez. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcisinin var olan anayasal yapının temel ilkelerine ya da toplumsal sözleşmeye esastan bir itirazı yoktur. Aksine, temel sözleşmenin ilkelerinin çiğnenmesi dolayısıyla bu yola başvuru.²⁴

Fleisch’in sivil itaatsizlik formülünde bu unsura “en azından bir adet suç kalıbına uygun bir hukuk ihlalini içerir” şeklinde yer verilmiştir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi sivil itaatsizlik daima yasasıdır. Bu çeşit protesto eylemleri hukuk normlarının kasıtlı bir ihlalini içerir. Bu ihlal icra olabileceği gibi ihmali de olabilir.²⁵ Yukarıda da belirtildiği gibi sivil itaatsizlik en azından bir adet yasaklayıcı hukuk normunu çiğneyen eylemdir. Bu eylem, ceza yasasının kurallarına uymamak şeklinde gerçekleşebileceği gibi, vergi ödemekten kaçınmak gibi hukuken emredilen bir edimi yerine getirmemek şeklinde de gerçekleşebilir. Şunu hemen belirtelim ki, ihlal edilen norm ile protesto amacının çoğu kez aynı olması zorunlu değildir. Bu ihlal ile protesto arasındaki ilişki dolaylı olabileceği gibi dolaysız da olabilir. Yani protesto edilen norm ile ihlal edilen norm örtüşebileceği gibi örtüşmeyebilir de. Britanya Tuz Yasasının Gandhi ve taraftarlarınca çiğnenmeleri,

²³ Neil Weiner. “Wichita judge Debates Disobedience”, 1991, n Weiner @ msc. Com. (internet)

²⁴ Yakup Coşar. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**. 2. Basım, İstanbul, 2001, s.10

²⁵ Mehmet Emin Artuk: “Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku”. **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12.1992, Yıl 3-4. Sayı 36-41 Temmuz, Aralık 1993, s. 724

Almanya'da nüfus sayımı yasasının emrettiği bilgi verme yükümlülüğüne uyulmaması, Türkiye'de özel radyolara konan yayın yasağının, korsan yayın yoluyla çiğnenmesi dolaysız sivil itaatsizliğe örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında geçerliliği tartışılmayan hukuk kurallarının, protesto amacını gerçekleştirmek için çiğnenmesi yolluna başvuruluyorsa dolaylı sivil itaatsizlik söz konusudur.²⁶ Bir atom enerjisi santralının çevresinde yapılan yasadışı oturma eylemi, cumartesi annelerinin Galatasaray Lisesi önünde her cumartesi izinsiz olarak yaptıkları oturma eylemi, Bergama köylülerinin siyanürle altın aranmasına karşı yapmış oldukları çeşitli eylemler dolaylı sivil itaatsizliğe örnek olarak verilebilir. Burada ihlal edilen norm ile protesto amacı birbiriyle örtüşmemektedir.

İtaatsizliğin doğrudan ya da dolaylı olması, suç güdüsünün iyi ve ahlaklı olması yargılama makamları için önemli değildir. Onlar için önemli olan yasanın ihlalidir. Bunun kriminal bir eylem yerine sivil itaatsizlik eylemiyle yapılması ihlalin derecesini azaltmaz.²⁷ Çünkü, güdünün iyi ya da ahlaklı olması suçu ortadan kaldırmaz. Evlenme güdüsüyle kız kaçırmakla şehvi güdülerle kız kaçırmak arasında, suçun oluşması açısından, hiç bir fark yoktur. Ancak, yargıç cezayı belirlerken takdiri indirim yetkisini kullanarak bu iyi güdüyü gözetebilir. Ayrıca, bir yasanın haksız ya da anayasaya aykırı olması, onun uygulanmasına engel değildir. Çünkü yargıcın böyle bir değerlendirme yapması söz konusu olamaz. Yargıcın görevi, yürürlükteki yasayı iyi-

²⁶ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 111

²⁷ Hannah Arendt: "Sivil İtaatsizlik". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s. 94

kötü diye ayırmadan uygulamaktır. Aksi takdirde kuvvetler ayrılığı ilkesi zedelenir.²⁸

Sivil itaatsizliğin yasallaştırılması konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Ancak, sivil itaatsizlik eylemlerinin yasallaştırılması, istenmeyen normalleştirme etkisi dolayısıyla doğru olmaz. Çünkü her türlü kişisel riskin ortadan kalkması, kuralların çiğnendiği bu eylemin ahlaki temelini sorunlu hale getirerek eylemin çağrı etkisini azaltır. Bu nedenle sivil itaatsizlik yasallıkla meşruluk arasında bir yerde olmalıdır.²⁹

b. Alenilik / Hesaplanabilirlik:

Sivil itaatsizlik kavramının üzerinde en az tartışılan ögesi, kamuya açıklıktır. Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik gizli değil, açık (aleni)bir eylemdir. Alenilik sadece eyleme katılanların kendilerini göstermelerini değil, yapılan eylemin kamuoyunca algılanabilir özellikte olmasını gerektirir.³⁰ Sivil itaatsizlik bir çağrı işlevini üstlenmektedir. Bu yüzden vicdani nedenlerle itaatten kaçınan ve çağrı fonksiyonu taşımayan edimler, sivil itaatsizlik olarak nitelendirilemez.³¹

Habermas sivil itaatsizliğin ilke olarak önceden duyurulmuş ve böylece gelişiminin polis tarafından hesaplanabilir olması gerektiğini söylemektedir. Buna karşın öyle sivil itaatsizlik edimleri olabilir ki, önceden duyurulmaları gerçekleşmelerini olanaksız kılar.³² Bir kuralın açık olarak ihlal edilmesi durumunda, elde edilmek istenen sonucun daha baştan engellenmesi söz konusu olabileceksen, eylem gizli olarak yürütülür. Sahibinden kaçan köleyi saklayan bireyin tavrı, bu

²⁸Sami Selçuk, "Ceza Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik", *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı* , Yıl 3-4, Sayı36-41, Temmuz-Aralık 1993 , s. 729.

²⁹ Jürgen Habermas: "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denek Taşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı". *Kamu Vicdanına Çağrı...*, a.g.e., s. 131

³⁰ Coşar, a.g.e., s. 11

³¹ Ökçesiz, a.g.e. s. 116

³² Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 117

duruma iyi bir örnektir. Ancak sivil itaatsizlik bir çağrı niteliği taşıdığından başında olmasa da sonunda bunun mutlaka kamuoyuna duyurulması gerekmektedir.³³ Örneğin hayvan haklarını koruyanların denek hayvanlarını serbest bırakma eylemi, sığınmacıları saklama eylemi, kürtaj yapan hekimin bunda gizliliği gibi bu durumlarda dahi sonradan eylemi ve mesajını kamuya duyurmadan sivil itaatsizlik tamamlanmış, gerçekleşmiş sayılmaz. Yalnızca eylemden haber vermek yetmez, ayrıca eylemcilerin kendilerini hiç bir saklanma ve gizleme olmaksızın kamuya açmaları ,açıklamalarını yapmaları gerekir. Böylelikle kişisel çikara hizmet eden, adi suç niteliğindeki eylemlerden uzaklaşmış olacaktır. ³⁴ Eylemin hesaplanabilir olması demek o eylemin seyri ve sonuçlarının eylemin başında söylenenlere uygun olmasıdır. Örneğin sessiz oturma eylemi yapılacaksa, yapılacak olan sadece budur, ardından bir başka eylem gelmeyecektir. Hesaplanabilirlik ayrıca eylemcinin samimiyeti ve inandırıcılığının, söyledikleriyle yaptıklarının uyum içinde olmasının ifadesidir. Aynı zamanda, eylemin terörize edilmesi, başka şekilde sunulmasının önünde ciddi bir engel oluşturur.³⁵

c. Politik Ve Hukuki Sorumluluğun Üstlenilmesi:

Hukuksal (cezai) sorumluluğun kabul edilmesinin, sivil itaatsizliğin gerekli bir şartı olup olmadığı konusunda tam bir görüş birliği yoksa da, ceza normuna katlanmanın, sivil itaatsizlikte gittikçe ağırlık kazandığı da bir gerçektir. Bazı teorisyenler, sisteme ve hukuka bağlılığın somut yaptırım tarzını göze alma ve ona katlanma ile değerlendirilebileceğini iddia etmektedirler. Bunlar, hukuki sorumluluğunu üstlenmenin, eylemlere samimiyet bahşettiğini savunurken, diğer bazıları ise meşru düzeyde girişilen bir eylemden dolayı cezalandırmayı kabul etmenin

³³ Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, 2. Basım, İstanbul, 2001, s. 11

³⁴ Ökçesiz, a.g.e, s. 11

doğru olmadığında ısrar ederler. Sistem adına somut bir politika veya bir norm çiğneyerek eleştiriliyorsa ve normu çiğneyenler o sistemin önemli bir yapı taşı niteliğinde olan norm-yaptırım ilişkisini kendileri için reddediyorlarsa, çağrılarını elbette inandırıcı olmayacaktır. Çağrıda bulunduğu kamuoyuna ve siyasi karar organlarına, sistemi sorgulamadığı, onun temel değerlerine ve bunlar üzerine kurulu hukuk düzenine ve mantığına katıldığı, hatta protestosunu onlar adına gerçekleştirdiği mesajını vermektedir. Bu mesajına şu halde, ancak norm ihlalinin somut yaptırımına katlanmaya hazır olma tutumu ile inandırabilir. Böylesine bir özveri, muhataplarından beklenen ilgiyi ve desteği sağlayacaktır.³⁶ Diğer yandan kimileri, aktif ve potansiyel sivil itaatsizlik aktörlerinin sayısının sürekli artmasına paralel olarak; hükümetin, protestoculara sıradan suçlu muamelesi yapma ya da onlardan samimiyetlerinin delili olarak fedakarlık talep etme eğilimini, pragmatik bir nedenle şart koşmaktadır.³⁷ Cezaya katlanma felsefesinin en tipik örneğini “değeri olan bir kimse, yaşayacak mıyım yoksa ölecek miyim diye düşünmez. En doğru davranış, tehlike karşısında direnmek; ölümü ya da başka tehlikeleri değil, ancak onuru göz önünde bulundurmaktır”³⁸ diyen Sokrat’ta görmek mümkündür. Kendilerini sivil itaatsiz olarak takdim edenlerin, genellikle suça denk düşen ceza-i yaptırıma katlandıkları görülmektedir. Pek çok sivil itaatsiz eylemcisinin tavırlarında, devletle olan sözleşmeye güvenin sarsılmadan, tekil olarak üretilen davranış modellerini irdelemek ve sonucunda yargıçların kararına itaat etmek temel bir felsefe olarak belirmektedir. Çünkü onlara göre bir tarafın yapmış olduğu yanlış, diğer tarafın haksızlık yapmasını

³⁵ Coşar, a.g.e. s. 11

³⁶ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, İstanbul, 2001, a.g.e., s. 121

³⁷ Hannah Arendt, *Crisis of Republic*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York, 1972, s. 54

³⁸ Nalan Akgöl, *Sokrat ve Savunması*, İstanbul, 1971, s. 21

asla meşrulaştırılmaz. Görüleceği gibi, bu davranış kalıbı, pişmanlığın bir işareti değil, iç tutarlılığın somut bir görünümüdür. Rawls ve Dworkin, sivil itaatsizlik olaylarında, katı olmayan bir cezai takibin uygun olabileceğini düşünmektedirler. Özellikle Rawls, görevlilerin karar verme sürecinde yeterli genişlikte hareket alanlarının olabileceğini şöyle bir mantıkla izah etmektedir.³⁹ “ Takdir hakkı, davanın her aşaması için her zaman geçerli olabilir. Ancak, her durumda yargıçlar, sivil itaatsizliğin adi suçlar türünden bir şey olmadığını açık biçimde ifade etmelidirler. Demokratik hukuk düzeninin yasal düzeni, bu tür olaylarla yıkılmaz.”

Gerçekten kamuya açık, şiddete başvurmeyen, siyasal-ahlaksal gerekçelerle, ağır bir haksızlığa karşı protestoda bulunan kişinin eylemi hukuka aykırı olsa da eylemcilerin adi bir suçlu gibi muamele görmesi nesafet kurallarına aykırıdır. Rawls’un sivil itaatsizlik teorisine bağlı olan Habermas da sivil itaatsizliğin bu pozitif (yapıcı) anlamına itina göstermeyip, kuralları sivil itaatsizlikle çiğneyen bireyleri adi suçlu gibi takip eden, onlara cezai kovuşturma açan hakim ve savcılarını otoriter legalizm (“yasa yasadır, hikmetinden sual olmaz; yasa bir kez konuldu mu katı sınırları içinde uygulanması gerekir”) anlayışına düşmekle suçlamaktadır.⁴⁰

Hükümetlerin, sivil itaatsizlerin tavırlarına karşı nasıl davranmaları gerektiği konusunda Dworkin de ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. Ne hükümetlerin, sivil itaatsizleri cezalandırılmaları gereken kötü insanlar olarak görmeleri ve ne de eylemlerin haklılığı inancından yola çıkarak, bilinçli bir şekilde ihlallere girişen insanların cezalandırılmamaları gerektiğini varsaymak doğrudur. En iyisi, sivil itaatsiz, ceza kovuşturmasından vazgeçilmesini gerektirebilecek çok sayıda nedenin, bir çok

³⁹ Jürgen Habermas, “Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması”, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 1995, s. 48

⁴⁰ Jürgen Habermas, “ Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları”, **Birikim Dergisi**, Şubat , 1999, S. 118, s. 64

suç için geçerli olabileceği şeklinde modern hukuk teorisinin unsurlarından biri olan takdir hakkından yararlanmaktadır.⁴¹ Dworkin cezalandırma ile ilgili olarak “yararcılık” ilkesinden hareket etmektedir. Buna göre, uzun vadede toplumu iyileştirmeye katkıda bulunmayacaksa, birey cezalandırılmamalıdır.

d. Şiddetin Reddedilmesi:

Demokratik hukuk devletinde siyasi ifadeler ya sistemle bütünleşir, korunur, kurumsallaşır, ya da sistem dışında bırakılır, yasaklanır. Bu kritik çizgiyi belirleyen faktör her şeyden önce siyasi ifadeye yüklenen “şiddet” unsurudur.⁴²

Bir eylemin sivil itaatsizlik olarak tanımlanabilmesi onun kesinlikle şiddet içermemesine bağlıdır. Bu onu diğer eylem türlerinden ayıran en önemli özelliğidir. Genel olarak şiddet bir insanın öteki insanların fiziksel ya da ruhsal yapıları üzerinde baskı kurması olarak tanımlanmaktadır. Şiddet, bireysel ve kolektif; spontane veya örgütlü, çeşitli tarzlarda uygulanabilir; açık ya da gizli, doğrudan ve dolaylı biçimde ortaya çıkabilir.

Bireylerin yaptığı ihlaller yalnızca, sosyal amaçla olduğunda siyasaldır. Ancak grup ihlalleri, hangi motivasyonla yapılırsa yapılsın sınırlayıcı oldukları için siyasal niteliktedir. Weber’in de ifade ettiği gibi, yasal şiddet kullanımı, diğer bir deyişle meşru güç kullanımı tekeli sadece devlete aittir. Kant ise şiddet-devlet- yasa ilişkisinde, bir uca şiddetin bulunmadığı yasa ve özgürlük ortamı, diğer uca da özgürlük ve yasaya dayalı şiddeti koymaktadır. İkinci durumla ilgili olarak Kant, aşağı

⁴¹ Ronald Dworkin, “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev., Yakup Coşar, Yayıma Hazırlayan, Ender Ateşman, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997, s. 15

⁴² Bakır Çağlar, “Sivil İtaatsizlik” **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi**, Temmuz – Aralık 1993, yıl 3-4, Sayı 35- 41, s. 651

yukarı Hobbes'a paralel olarak, "genel bir güç yoksa yasa yoktur; genel bir yasa yoksa adalet yoktur." anlayışını benimsemektedir.⁴³

Devlet- şiddet ilişkisinde şiddetin yasal kullanımının devlete bırakılması, tıpkı diğer insani yeniliklerde olduğu gibi, ikili bir anlama sahiptir. Ateşin bulunuşu yemek pişirmede medenileştirici bir etki sağlarken, aynı zamanda kolayca yakıp yıkmamanın aracı olabilmıştır. Buna göre şiddet tekeli, bütün toplum yararına kullanılmalıdır. Bireyin sınırlı ve hukuka uygun (meşru müdafaa) şiddet yetkisini aşan bir itaatsizlik uygulaması, hukuk devletinin, özgürlük ve yasallık ilkeleriyle bağlı bulunduğu şiddet tekeli daima karşısına alacaktır. İktidar ve egemenliğin kurulup korunması için gerekli olan şiddet kullanımı, muhakkak ki devlet için sonsuz bir yetkiyi anlatmamaktadır. Ne var ki, tarihin gösterdiği gibi ateşin hemen tehlikeli bir araca dönüştürülmesi nasıl mümkün olmuşsa, şiddetin devlet tekeline olması da eski çağ firavunlarından, günümüz diktatörlerine kadar belirli bir azınlığın yararına kullanılabilmiştir. Yönettikleri için bir işlev görmesi gerekirken, şiddet tekelinin denetleyicileri, çoğunlukla, şiddetin kendileri için bir işlev görmesi kaygısında olmuşlardır.⁴⁴

Bir itaatsizliğin hukuk devleti içinde sivil olabilmesinin bir şartı da onun kesinlikle şiddetten uzak olmasıyla mümkündür. Şiddetsiz pratik, şiddet arzusunun aşılmasıdır; yoksa, şiddetin tamamen ortadan kaldırılması demek değildir. Örneğin, nükleer bir denizaltı üssünün kapatılması, tamamıyla şiddetten bağımsız düşünülemez. Çünkü böyle bir olayda, en azından işçilerin işyerlerine girme hakkı engellenmiş olur. Sivil itaatsizlik somut bir eylem olduğuna göre ister istemez çevresinde çeşitli

⁴³ Mete Tunçay, **Batı' da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Teori Yayınları, Ankara, 1985, Cilt 2, s. 188

⁴⁴ Norbert Elias, "Şiddet ve Medeniyet: Fiziki Şiddet Üzerindeki Şiddet Tekeli ve Bunun İhlali" çev., Ahmet Çiğdem, Levent Köker, **Birikim Dergisi**, S:38/39,1992,s.59

değişimler yaratacaktır. Bu değişimler, sivil itaatsizliğin varlık nedeni ve amacı bakımından, şiddetsiz diye nitelenebilecek düzeyde tutulmalıdır. Bu bilgiler ışığında şiddetten uzak olma ilkesi şöyle özetlenebilir. “ Gerçekleştirilmek istenen protesto amacından kopmayan, protesto karşıtları ile üçüncü kişilerin fiziksel ve ruhsal bütünlüklerini dikkate alan bir norm ihlali, sivil olabilir.”⁴⁵

Bütün eylemler gibi sivil itaatsizlik de ister istemez fiziki güçten yararlanacaktır. Bu tarz bir etkiye, çevresinde elbette değişimler yaratacaktır. Bu değişimleri, sivil itaatsizliğin varlık nedeni ve amaçları bakımından “şiddetsizlik” olarak niteleyebileceği bir düzeyde sınırlamak zorunludur. Hukuk devletinde sivil itaatsizliğin ancak temel hakların ve özgürlüklerin korunması ve gerçekleştirilmesi için yapılabileceğini ileri sürdüğümüzde, kullanılan fiziki güç ile üçüncü kişilerin uğruna sivil itaatsizliğe girişilenden daha üstün bir temel hakkının ve özgürlüğünün çiğnenmesine izin verilemeyeceği mantıklı bir zorunluluk olarak görünür. Örneğin, basın özgürlüğünü savunmak için bir hastanenin acil servisine giden tek ya da en kısa yolu oturma eylemiyle kesmek sivil itaatsizlik olamaz. Yaşamak hakkı bu hiyerarşide elbette daha üstte yer alacaktır. Devletin şiddeti nasıl ki özgürlük ve yasayla bağlı ise sivil itaatsizin şiddeti de üçüncü kişilerin özgürlükleri ve temel hakları ile bağlıdır. Savunulan temel hakkın ve özgürlüğün çiğnenen haktan daha üstün olması zorunluluğu bu dengenin korunması gereğinin de bir sonucu olarak görülebilir. Ayrıca haksız bir fiziki güç kullanımı olarak şiddetin sivil itaatsizlik edimlerinden dışlanmasının önemli bir nedeni de şiddetin asla sisteme içkin bir ifade tarzı olamayışıdır.⁴⁶

⁴⁵ Jürgen Habermas, “Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması”, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 1995, s.36

⁴⁶ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul, 2001, s.116

Şiddetin özgürlük ve yasallık ilkeleriyle bağlandığı bir devlette, onun şiddet tekeline şiddetle karşı çıkmak ancak bir hükümet darbesi, bir isyan, başka bir siyasi eylem olabilir; fakat sivil itaatsizlik olamaz.

Kendisi de bir sivil itaatsiz olan Heinrich Böll, bir mağaza vitrinine fırlatılan bir kaldırım taşı dahi olsa, şiddetin her türüsünü reddettiğini söylüyor. Gandhi'nin bütün Satyagraha'sı şiddetsizlik Ahimsa üzerine kurulu idi. Martin Luther King şiddetsizliği düşünce ve eylemlerinin merkezi yapmıştır. " Birleşik Devletlerin bütün siyahları şiddete meyletse dahi, bunun yanlış olduğunu söyleyen tek ses olmayı tercih edeceğim. Yaşamda insan bazen öylesine değerli, anlamlı bir kanaate ulaşıyor ki, artık sonuna kadar onu taşıyor. Ben onu şiddetsizlik düşüncesinde buldum" John Rawls da şiddete karşı çıkmaktadır. Ona göre sivil itaatsizlik şiddete başvurmamalıdır. Özellikle insanlara karşı kaba güç kullanılmamalıdır; ama ilkesel bir tiksintiden dolayı değil, bir sav için kesin ve son ifade tarzı olduğu içindir. İnsanları yaralayabilen şiddet eylemleri, bir tür çağrı niteliği taşıyan sivil itaatsizlik ile hiç bağdaşamaz. Başkalarının medeni özgürlüklerinin çiğnenmesi bir edimin sivil itaatsizlik olarak görülmesini engelleyecektir. Gerçek bir sivil itaatsizlik vicdani ve derin bir inancı dile getirir, uyarır fakat tehdit etmez. Rawls'a göre başka bir nedenle daha sivil itaatsizlik şiddetsizdir; o, sınırlarında seyretse bile, yasaya itaatın çerçevesi içerisinde kalan bir itaatsizliği dile getirmektedir. Yasa çiğnenmektedir, ama yasaya bağlılık edimin aleni ve şiddetsiz oluşunda ve yasal sonuçlarını üstlenmeye hazır bulunmakta kendini göstermektedir. Şiddetsizlik ve alenilik sivil itaatsizlik ediminin dürüstlüğü'nün teminatıdır.

e. Ahlaki Motivasyonla İşlenmiş Bir Siyasal Eylem Olma:

Sivil itaatsizlik demokratik hukuk devletinin temelinde yatan ortak yararlar ve üstün değerlere yönelmelidir. Bireylerin veya grupların siyasi karar organlarına ve

kamuya yönelik bir çağrısı olarak sivil itaatsizlik, içerisinde gerçekleştiği topluluğun temel kanılarına ve dünya görüşüne dayanmaktadır. Buna göre sivil itaatsizlik ediminde bulunan kimse bu değer, bu toplumsal – siyasi temelin karşı çıkılan devlet tasarrufu ile sarsıldığını ileri sürecektir.

Vicdanen belirlenmişliği, sivil itaatsizliğin normatif anlamda tanımsal bir ögesi olarak ön koşamayız çünkü böylesine öznel bir nedenin nesnel ve kesin olarak bilinmesi ve denetlenmesi olanağı oldukça zayıftır.

Kişisel çıkar arayışlarının ötesinde kamusal yarara ve hedeflere yönelik ve aleni bir protesto tarzı olmasıyla sivil itaatsizlik siyasi bir özelliktir. Ahlaki olmasının nedeni ise içerisinde gerçekleştiği toplumun tasarımlarına dayanarak kamuya ve siyasi karar organlarına çağrıda bulunmasıdır.⁴⁷

Sivil itaatsiz. kural olarak kendini yasayla bağlı sayarken bir toplumsal -siyasal durum karşısında yasaya aykırı davranışını zorunlu kılacak bir düşünce ve duygu süreci içerisine girmektedir. Bu süreç sonunda sivil itaatsiz bir vicdani karara varır. Bu kararla sivil itaatsiz diğer suçlu tiplerinden ayrılmaktadır. Eylemcinin bu vicdani kararlar hareket edip etmediğini üstlendiği riskten ve argümanlarından gözlemleyerek, her bir olay için ayrı ayrı çıkarabiliriz. Böylesine öznel bir saikin nesnel ve kesin olarak bilinmesi ve denetlenmesi olanağı çok zayıf olduğundan, eylemcinin davranışının, aksi saptanıncaya kadar vicdani karardan kaynaklandığını kabul etmemiz gerekmektedir.⁴⁸

Vicdanın son derece öznel bir olgu olmasına dayanarak sivil itaatsizlik eylemlerinin vicdanilikle açıklanamayacağını ileri süren kimi teorisyenler, vicdaniliği

⁴⁷ Ökçesiz, a.g.e., s.119

⁴⁸ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.118

dar bir tanımla kavramaktadırlar. Ancak, kanaatimizce vicdaniliği geniş biçimde ele almakla sivil itaatsizlik anlaşılabilir bir zemine oturtulabilir. Vicdan(ilik), her şeyden önce eylemin gerekçesi olarak bencil tutkularından uzak bir motivasyona dayandığı, hedef bir kitlenin vicdanlarında haklılık duygusu oluşturmayı amaçladığı ve nihayet eylemi gerçekleştirirken her türlü çifte standarttan kaçınma, şiddetten uzak olma, yasal yolları tamamıyla tüketme ve eylemin sonuçlarına katlanma gibi samimiyet görünümleri içerdiği için, referans bir değer olarak daima savunulabilir. Kısaca sivil itaatsizlikte ahlak, ya içselleştirilmiş bir vicdan ya da vicdan içselleştirilmiş bir ahlakıdır. Değilse, soyut bir şekilde ele alınacak vicdan ve ahlak, sivil itaatsizliğin olgusal ve betimleyici bir unsur olmaktan son derece uzak olacaktır.

f. Sistemin Geneline Değil, Tekil Haksızlıklara Karşı Olma:

Sivil itaatsizlik eylemi az ya da çok adil olduğu varsayılan toplumsal ilişkiler sistemine karşı değil tek tek haksızlıklara karşı yapılır. Yani sistemin tümüne yönelik bir karşı çıkış söz konusu değildir. Sistemin genel anlamda adaetli olduğu varsayılır. Bu anlamda sivil itaatsizlik ideolojik birliktelikleri gerektirmez. Aslıolan karşı çıkılan ya da istenen şeylerde ortaklıktır; farklı bir deyişle düşünsel düzeyde genel bir örtüşmenin değil kısmi bir çakışmanın varlığı yeterlidir. Çünkü, çok farklı ideolojilerden yola çıkarak somut bazı sorunlarla ilgili aynı sonuçlara varmak mümkündür. Örneğin nükleer silahların konuşlandırılmalarına karşı Avrupa'da yapılan eylemlerde Sosyalistlerin ve Yeşillerin yanında kimi dini gruplar da yer alıyorlardı. Daha yakın bir örnek olarak –henüz sivil itaatsizlik eylemlerine dönüşmüş olmasa da – Kürt meselesinin çözümü konusunda solun bir kesimiyle İslamcı bazı gruplar arasındaki yakınlaşma ve ortak çabalardan söz edilebilir.⁴⁹

⁴⁹ Yakup Coşar, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, 2. Basım, 2001, s. 14

Tekil haksızlıklara karşı yürütülen bir eylem olması dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinin ömürleri genelde haksızlığın giderilmesiyle sınırlıdır. İnsanlar, somut bir hedefi amaçlayarak bir araya geldikleri için, sorun çözülünce dağılmaları gerekir.

Bu unsur, sivil itaatsizliği bir grubun rejimin meşruiyetini tanımayı reddetmesi ya da politik egemenlik alanını tanımaması neticesinde belli bir bölgede ortaya çıkan iç savaştan ve aynı özellikteki pasif direnişten ayırmaktadır. Sivil itaatsizlik, kendilerini mutlak olarak sistemden soyutlayan insanların yapmış oldukları faaliyetlerle ilgili bir kavram değildir. Bu eyleme girişenler, kendilerini toplum dışında görmedikleri gibi, başkalarının da kendilerini bu şekilde görmelerini istemezler. Bu kimseler hükümetin ve sistemin meşruiyetini temelde kabul ederler; sorumluluktan kaçmak istemezler, tam tersine yurttaş olarak üzerlerine düşen görevi yerine getirmek gayreti içerisindeyler.⁵⁰

Sivil itaatsiz, itaatsizliğiyle yeni bir sosyal düzen getirmeye çabalamaz; o, sadece şu anda bulunan daha iyi olan bir yasa ister. Yani sivil itaatsizlik, devrimden ihtilalden farklı olarak yıkıcı değil düzelticidir. Sivil itaatsizlik, yasayı ya da devleti reddetmeden ona “hayır” demesini bilmektir. Devletin reddedilmesi burada imkansızdır, ancak devlete mecburiliği devlete mahkumluktan ayıran bir çizgi de vardır. Kısacası sivil itaatsizlik, devleti reddetmeden ve gerektiğinde devlete toplum adına karşı olabilmeydir.⁵¹ Direniş savaşçılarından farklı olarak, sivil itaatsiz düzenin demokratik yasallığını tanımaktadır. Haklı bir sivil itaatsizlik olanağı, demokratik hukuk devletinde dahi yasal düzenlemelerin gayri meşru olabileceği ihtimalinden doğmaktadır. Ancak, bu gayri meşruluğun ölçütü, elbette ki herhangi bir

⁵⁰ Ronald Dworkin: “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği”, Kamu Vicdanına Çağrı..., a.g.e., s. 143

⁵¹ Tayfun Atay, “Sivil İtaatsizlik: Antropolojik Çağrışımlar”. **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, İstanbul, 1999, s.162

özel ahlak anlayışından, bir ayrıcalık hakkından, ya da hakikati bilmekte ayrıcalıklı bir konumdan çıkartılamaz Ölçüt, herkes tarafından anlaşılabilir ahlaksal ilkelerdir.⁵²

Sivil itaatsizlik asla devrim olarak nitelendirilmemelidir. Bir devrimciden farklı olarak, sivil itaatsizlik eylemcisi mevcut otoritenin genel çerçevesini ve hukuk düzeninin meşruiyetini kabul eder. Bütün bunlara rağmen var olan sistemin genel çerçevesini ve hukuk düzeninin genel meşruiyetini kabul eden sivil itaatsizlik eylemcisi ile sistemin meşruiyetini reddeden devrimci arasındaki ayırım çizgisini çizmek, aynı şeyi adi suçlu ile sivil itaatsizlik eylemcisi arasında yapmaktan çok daha zordur. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcisi devrimci ile an azından “dünyayı değiştirme” özlemini paylaşır.⁵³

Sivil itaatsizlik, anarşi olmadığı gibi bunun tam karşısında olan tam bir konformizm de değildir. Her türlü “sosyolojizm”in, yani toplum gerçeğinin her şey olduğu anlayışının karşısında olan sivil itaatsizlik, bencil ve katı bireyciliği hedefleyen anarşizmden de ayrılır. XIX. asrın başlarında yayınlanan Fransız’ların büyük ansiklopedisinde anarşizm şöyle tanımlanmaktadır. “Her baskıya, her devlet, her iktidara, her otoriteye açılan bir savaş. Bütün şekilleri ile; siyasi, manevi, iktisadi baskının kaldırılması, hükümetlerin organizmalar içinde erimesi, hakimiyetin yerine serbest anlaşmaların geçmesi”.⁵⁴ Bireyin boyun eğdiği toplum, zorbalığa kol kanat gererek bir zulüm aracı olabileceği gibi, kendi başına buyrukluğu ve her türlü kayıttan azadeliği savunan anarşizm de hedeflerine yaklaştıkça aynı sakıncalar ortaya çıkabilir.

⁵² Habermas, a.g.e., s. 42.

⁵³ Arendt, a.g.e., s. 97

⁵⁴ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 164

Halbuki sivil itaatsizlik ancak hürriyet, irade, merhamet ve sorumluluk sahibi ahlaki bir varlık olan insanın eylemi olabilir.⁵⁵

g. Eylem Ciddi Haksızlıklara Karşı Yapılır Ve Haksızlıkla Makul Bir İlişki İçindedir:

Sivil itaatsizlik, geleneksel hak arama yollarının tıkanıdığı, yani itirazların artık dinlenip incelenmediği ya da hükümetin yasallığı ve anayasaya uygunluğu ciddi biçimde şüpheli olan bir politikada ısrar ettiğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar.⁵⁶

Sivil itaatsizliğe ancak ciddi ve ağır haksızlıkların söz konusu olduğu durumlarda başvurulabilir. Yani yasal yollarla sonuç alınamayan her durumda sivil itaatsizliğe başvurulamaz. Ciddi haksızlığın ne olduğu konusu ise tartışmalıdır.⁵⁷ Rawls sivil itaatsizliğin toplumun adalet duygusuna hitap eden politik bir eylem olduğundan yola çıkarak, başka koşulların aynı kalması şartıyla, bu eylemi asli ve aleni haksızlıklarla ve mümkün olduğu ölçüde de diğer haksızlıkları ortadan kaldırmanın önünde engel teşkil eden haksızlıklarla sınırlandırmayı daha uygun görmüştür. Bu da onun oluşturduğu adalet teorisinde yer alan ilk adalet ilkesinin, yani eşit özgürlükler ilkesinin ve de ikinci ilkenin ikinci bölümünün, yani şans eşitliği ilkesinin bariz biçimde ihlal edilmesi ve bu ihlalin uzun süreden beri devam ediyor olması anlamına gelir.⁵⁸

Kamu vicdanına / ortak adalet anlayışına çağrı amacını güden sivil itaatsizlik eylemcisi haksızlıklarla ilgili çifte standart kullanmaz. Örneğin işkenceye karşı

⁵⁵ Hannah Arendt: "Sivil İtaatsizlik", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar 2. Basım. İstanbul, 2001, s. 95

⁵⁶ Arendt, a.g.e., s.95

⁵⁷ Coşar, a.g.e., s. 15

⁵⁸ John Rawls: "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı". **Kamu Vicdanına Çağrı...**, a.g.e.s. 62

çıkılıyorsa, kime yapıldığına, kimin yaptığına bakılmaksızın karşı çıkılır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin ölçülü, amaca uygun, karşı çıkılan haksızlıkla makul bir ilişki içinde olması gerekir. Çatışma sürecinde hangi eyleme karar verilirse verilsin, bunun hedefe yönelik, çatışmanın sona ermesinden sonra ortaya çıkması istenen duruma uygun olması zorunludur.⁵⁹

Sivil itaatsizliğin genelde kabul gören özelliklerini aktarmaya çalıştıktan sonra sivil itaatsizliği farklı politik eylem biçimleri ile kıyaslayarak yapılan bir tanımla bu bölümü bitirmek istiyorum: Sivil itaatsizlik, yasal protesto biçimlerine karşı bir hukuki normun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla işlenmesiyle; gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; geleneksel, klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı duruma göre kamuya açıklığı ve şiddetsizliğiyle; siyasi teröre ve dinsel fanatizme karşı, protesto edilen devlet ediminin haksızlığının diğer üçüncü kişilerce de görülebilir, anlaşılabilir ve yine kendisinin kaba güçten arınmış olmasıyla; ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunma tutumuyla temelde ayrılmaktadır.

4-Sivil İtaatsizliğin Öncüleri ve Bunların Düşünceleri

Sivil itaatsizlik ile ilgili literatür, büyük ölçüde. Sokrates ve Thoreau gibi iki büyük fikir adamının yazdıklarını ve yaşadıklarını kaynak olarak almaktadır. Biri antik çağda, diğeri modern çağda yaşayan bu düşünürlerin eylemleri, siyasal düşünce alanında büyük yankı uyandırmıştır. Bu geleneği, derin bir hakikat bilgisi ile birleştirip,

⁵⁹ Johan Galtung :” Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha – Normlar” **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev.Yakup Coşar, 2.Basım, İstanbul, 2001, s. 216

pratiğe aktaran Gandhi ise zincirin diğerk önemli bir halkasıdır. Martin Luther King'in kuramsal anlamda sivil itaatsizlik projesine bir katkısı bulunmamakla birlikte, uyguladığı sivil itaatsizlik eylemleri ve stratejileri, dünyanın geri kalanı için Gandhi nasıl bir sembol oluşturuyorsa, onu da Amerikalılar için bir sivil itaatsizlik sembolü haline getirmiştir.

a. Sokrates

(M.Ö. 469-399) yılları arasında yaşadığı sanılan Sokrates, Yunan felsefesinin en büyük filozoflarından biridir. Sokrates, kanunları yazılı kanunlar ve yazılı olmayan kanunlar olmak üzere ikiye ayırıyordu. Yazılı yasalar toplumu yönetenlerin yaptıkları yasalar, yazılı olmayanlar ise, bütün zamanlar ve bütün ülkeler için geçerli kuralları içine alan ilahi iradenin bir ifadesi olan genel ahlakın oluşturduğu kurallardır.⁶⁰

Sokrates sofistlerin aksine insanı, felsefi düşüncenin temel konusu haline getirmiştir. Ona göre dünya üzerinde değil, kendimiz üzerinde düşünmemiz gerekmektedir. Bu amaçla Delphi'li kahinlerin bir sözü olan ve “ Kendini Tanı” anlamına gelen “Gnothi Seauton” sözünü benimsemiştir.⁶¹

Sokrates, fikirlerini karşısındakilere sorular sormak ve onları cevap vermeye alıştırmak suretiyle ortaya koymuştur. Onun bu metoduna “Diyalektika” adı verilir.⁶²

M.Ö. 400-399 yılları arasında devletin tapındığı tanrılara tapınmamak, yeni ve tanıdık olmayan dinsel yaklaşımlar getirmek ve gençleri yozlaştırmak iddialarıyla hakkında dava açılmış, dava neticesinde de idama mahkum edilmiştir.⁶³ Burada incelenecek olan, Sokrates'in idama mahkum edilmesiyle neticelenen davada,

⁶⁰ Ayferi Göze. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. 7. Baskı, İstanbul, 1995, s. 13

⁶¹ Paul Strathern. *90 Dakikada Sokrates*. çev. Mehmet Uksul. 1. Basım, İstanbul, 1997, s.1

⁶² Adnan Güriz. *Hukuk Felsefesi*, 4. Baskı, Ankara, 1996, s. 163

⁶³ Strathern, a.g.e., s. 15

kendisine yüklenen suç ile verilen cezanın infazı karşısındaki davranış ve düşünceleridir.

Tanrıya olan inancı yıkmadığına ve gençleri ahlaken dejenere etmediğine olan inancı o kadar sağlamdır ki, filozof, suç sayılsa bile kendisini mahkemeye düşüren bu kabil eylemlere her zaman devam etmekte ısrarlı olacağını şu ifadeleriyle açıkça belirtmiştir: “Beni ister dinleyin ister dinlemeyin, ister serbest bırakın veya bırakmayın; ne yaparsanız yapın, fakat şunu bilin ki, yüzlerce defa ölmem gerekse de bu yoldan dönmeyeceğim”.⁶⁴

Sokrates, herkesçe teslim edilecek tek bir gerçeği aramış; iyinin ve kötünün, haklının ve haksızın, bilginin ve bilgisizliğin, devletin ve vatandaşın ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. Ona göre erdem ile bilgi aynı şeydir; ona sahip olan asla kötülük işleyemez. Sokrates, hikmet diye adlandırdığı tek bir ilim tanımıştır. Hikmet, erdemdir; onun irade ile olan ilişkisinde cesaret, duyuyla ilişkisinde itidal (ılımlılık) ve insanlarla ilişkisinde adalet gibi görünüşleri vardır.⁶⁵ Bu bakımdan, genel ve soyut olarak adalete ulaşmak, yasaların emretmiş olduğu şeyi yapmaktan geçmektedir. Yasaları bilen insan, onlara uygun hareket ettiği için adil davranmış olur, aksini yapmakla da en kötü fenalığı işlemiş sayılır. Yasalar; objektif, soyut ve genel hükümler içerdiklerinden, onlar karşısında herkesin eşit muamele görmesi gerekmektedir. Adaletin ancak eşitlik içinde gerçekleşebileceğini ifade eden Sokrates, yasaların hükümlerinden kendilerin kurtarmaya çalışanları sert bir şekilde kınamış; ölümünün yaklaştığı anlarda bile arkadaşı Kriton’a memleket kanunlarına saygı göstermenin bir görev olduğunu uzun uzadıya izah etmiştir.⁶⁶

⁶⁴ Eflatun, **Sokrates’in Savunması**, çev. Numan Özcan, 2. Baskı, İstanbul, 1988, s. 76

⁶⁵ A. Kemal Yörük, **Sokrat Ahlak ve Hukuk Felsefesi**, İstanbul, 1950, s. 7-8

⁶⁶ Eflatun, a.g.e. s. 97-120

Davranış normu olarak kendisinin adil diye düşündüğü hareket tarzlarını yasaklayan veya haksız bir şeyi buyuran yasalara karşı çıkmış olan Sokrates, ceza normuna itaatte ise duraksamamıştır. Gerçi Sokrates, cezanın da adil olmadığını bilmektedir. Ancak sözleşme gereği sitenin verdiği bir karara uymak, yalnızca böyle bir tavır adalete uygun olacağından, gereklidir diye düşünmektedir

Sokrates'in, çarptırıldığı cezaya itaati, konumuz olan sivil itaatsizliğin tabii bulunduğu ceza normuna katlanma ilkesinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Bir cümle ile, Sokrates'te cezaya itaat, sözleşmeyi bozmanın kefaleti olarak düşünülmektedir. Zira en kapsamlı ve genel sözleşmenin devletle ve site ile yapıldığı kabul edilmektedir. Haksız da olsa bir yargı kararına uymak, taraf olunan genel sözleşmenin ruhundan çıkmaktadır. Şu halde Sokrates, kendi kaderinden yola çıkarak, en genel anlamda yasalarla olan sözleşmesini hiçbir zaman bozmayı düşünmemiştir. Meşhur savunmasındaki satır araları okunduğunda onun davasının, yasaya değil, yasayı uygulayan yargıçlara yöneldiği kolayca görülür. Kendisini, büyük olasılıkla ölümden kurtarabilecek olan hapisten kaçma tekliflerini reddetmesi, bunun geçerliliğini ortaya koymaktadır. Kendi deyişi ile, kaçması sözünde durmaması anlamına gelecek ve mahkeme önünde söylediği her şey anlamını yitirecektir.

Sözleşme düşüncesi, Kriton'da tamamıyla ön plandadır. Sokrates, kendisini ölümden kurtarmak için kaçırmak isteyen bir dostuna, namusluluğun gereği olarak yaşadığı kentin yasalarına verdiği taahhüdü şu şekilde hatırlatmaktadır. "Ya o zaman kanunlar bize derse ki, biz seninle böyle mi sözleştik, Sokrates? Söyle nedir bu yaptığın Sokrates? Buna benzer sorulacak şeylere karşılık ne diyebiliriz, Kriton? Bizi besleyip yürüten yurda, öfkeli de olsa, bir baba kadar çok saygı göstermeli, boyun eğmeliyiz. Savaşta olsun yargı yerinde olsun, nerede olursa olsun devletin

buyurduğuna uymalıyız; dövülmemiz, hapsedilmemiz ölmemizi dilerse hepsine katlanmalıyız; geri çekilmek, bırakıp gitmek olmaz".⁶⁷

O adil saymadığı bir yasaya, öngördüğü davranış kuralını yerine getirmeyerek itaatsizlik etmiş, bir başka yasaya da, kendisi için öngörülen cezanın haksız olduğunu bilmesine rağmen itaat göstermiştir. İlk durumda belirli bir davranışı emreden ve uyulmaması durumunda yaptırım içeren bir emir söz konusudur. Burada Sokrates devletin yahut yönetenlerin her bir buyruğunu adil olup olmadıkları açısından irdelemekte, onları adil olmaları durumunda izlemeye karar vermektedir. Çiğnediği emirlerin öngördükleri cezaya da, haklı ya da haksız olsunlar, verilen yargı kararlarına kesinlikle uymak gerektiğine işaret etmesi nedeniyle katlanmaktadır.⁶⁸

b. Henry David Thoreau

Henry David Thoreau 12 Temmuz 1817'de Massachusetts'in Concord kentinde doğmuştur. 30 Ağustos 1837'de Harvard'a gitmiştir. Mezun olduktan sonra öğretmenlik yapmaya başlamıştır; fakat kısa bir süre sonra öğretmenliği bırakıp yazarlığa başlamıştır. 1845 yılında, bir insan ne kadar az çalışırsa, kendisine ve toplumuna o kadar faydalı olacağına inandığından ünlü "temel hayat" tecrübesini gerçekleştirmek için, kendi inşa ettiği bir kulübede, Walden gölünün kıyısında, iki yıl boyunca tek başına yaşamıştır. Orada, okuyup yazarak, hayvanlarla arkadaşlık ederek tabiatın kendini yenilemesini ve mevsimlerin geçişini izleyerek ormandaki hayatı tasvir ettiği, 1845 yılında yayınlanan Walden isimli eseri için notlar tutmuştur. H. David Thoreau, 1846 yılında, tamirciden ayakkabılarını almak için yola çıkar ve Sam Staples ile karşılaşır. Yerel polis, hapisane gardiyanı ve vergi toplamakla görevli olan

⁶⁷ Eflatun, *Kriton*, çev. Zafer Taşlıkoğlu, İstanbul, 1989, s.25-26

⁶⁸ Ökçesiz, a.g.e.,s. 25

Sam, Thoreau'dan son birkaç yıldır ödemediği ve yaşı yirmiyle yetmiş arasında olan herkesin ödemek zorunda olduğu, kelle vergisini ödemesini ister. Thoreau da bunun bir ilke meselesi olduğunu ve vergiyi ödemeyi düşünmediğini söyler (Kölelik karşıtlarının gözünde, kelle vergisini ödememek, köleliği destekleyen yönetime duydukları tepkinin çarpıcı bir yoluydu). Bunun üzerine de Sam Staples, Thoreau'yu hapse atar.⁶⁹

Kim olduğu bilinmeyen bir kimsenin, muhtemelen bir aile üyesinin söz konusu vergi borcunu ödemesi üzerine Thoreau, ertesi gün serbest bırakılır. Sivil itaatsizlik olarak tanımlanabilecek tek eylemsel deneyimi, vergisini ödemeyerek kasabanın cezaevine atılması olmuştur.

Bu dönemde, kilise ve seçim vergisini ödemeyi reddettiği için hapsedilmiştir. Arkadaşları tarafından vergisi ödenip hapisten çıkarılmasına rağmen bu tecrübe onun “Sivil İtaatsizlik Görevine Dair”, (On the Duty of Civil Disobedience) isimli eserini yazmasına sebep olmuştur.⁷⁰

Bugünkü tipik sivil itaatsizlik kavramı ve olgusu ile onun görüşleri arasında bir çelişkinin varlığı tartışılabilir olmakla beraber o, sivil itaatsizlik deyiminin ilk olarak bilinç düzeyinde görüldüğü düşünürdür. Thoreau'nun “civil disobedience” kavramını doğrudan ve bizzat kullandığı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 1849 yılında yayımlanan ve 1848 yılında verdiği, “Civil Disobedience” olarak tanınan bir konferansı bu deyimini doğmasına sebep olmuştur.⁷¹

H. David Thoreau'nun 1850 yılında kölelik sorununa ilgisi giderek artar ve güney devletlerinden kölelerin kaçışını örgütleyen “köleliğin kaldırılması hareketi” ne

⁶⁹ Walter Harding, *Sivil İtaatsizliğe Giriş*, çev. Hakan Arslan, 1. Basım, Ankara, 1997, s. 2

⁷⁰ Harding, a.g.e. s.40

⁷¹ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, 3. Baskı, İstanbul, 2001..s.33.

tarafıtar olur. 1854 yılında bu örgütün yapmış olduğu bir toplantıda, Concord’da verdiği konferansı andıran “Slavery in Massachussets” isimli konuşmasını yapar.

1857 senesinde köleliğin kaldırılması hareketinde çalışan ve kölelik taraftarlarına karşı silahlı mücadele veren John Brown ile tanışır. 1859’da bir silah deposuna saldıran John Brown ve arkadaşları yakalanarak asılır. Thoreau, bu olaydan çok etkilenir ve “ A Plea for Captain Brown “, “Martyrdom of John Brown”, “The Last Days of John Brown” isimli üç denemesini yazar.⁷²

1848 yılında verdiği ve “civil disobedience” kavramının ortaya çıkmasına neden olan konferansına rağmen, onun düşüncelerinin bugünün klasik sivil itaatsizlik kavramı ve olgusu ile uyuşmadığı söylenebilir. Bunun en büyük nedeni, günümüzdeki klasik sivil itaatsizliğin şiddeti kesinlikle reddetmesine karşın; onun, köleliğin kaldırılması için silahlı bir mücadele veren John Brown ve arkadaşlarının bir silah deposuna saldırmaları neticesinde yakalanmaları ve asılmaları üzerine, onları ve eylemlerini savunan üç deneme yazmasıdır.

Thoreau’nun 1848 yılında vermiş olduğu konferansı “sivil itaatsizlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu konferans daha sonra 14 Mayıs 1849 ‘ da Aesthetic Papers isimli derginin ilk sayısında yayınlanmış ancak yeterince ilgi görmemiştir. Thoreau’nun daha sonra yayınlanan bu konferansının içerdıği temel düşünceler şunlardır:⁷³

- Bir kimsenin ülkesinin yasalarından daha yüce bir yasa vardır. Bu vicdanın yasasıdır.

⁷² Ökçesiz, a.g.e., s. 31

⁷³ Walter Harding, *Sivil İtaatsizliğe Giriş*, çev. Hakan Arslan, 2. Basım, Ankara, 1999, s.31

- Bazen bu yüce yasa ile ülkenin yasası çatışır. Bu çatışma durumunda kişinin ödevi yüce yasaya uymak ve ülke yasasına bile bile karşı çıkmaktır,
- Kişi ülkenin yasasına bile bile karşı çıkıyorsa bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır.
- Hapishaneye girmek sanıldığı kadar kötü bir şey değildir; bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak ve bu yasanın kaldırılmasına katkıda bulunacaktır. Yeterince kişi hapishaneye kapatılırsa, devlet mekanizması işlemeyecek ve kötü yasa uygulanamayacaktır.

Thoreau'ya göre iktidarın ve hukukun meşruluğu, kişinin vicdanının yargılama ölçütlerine uygun olmasına bağlıdır. O, bireyin kötilediği bir haksızlığa alet olmaması gerektiğini savunmuştur. Şayet haksız yasa, kişinin yapılan haksızlığa alet olmasını isteyecek yapıdaysa, o zaman da yasaya itaat edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Thoreau, Sokrates'ten farklı olarak yasaların adaletsizliğini protesto etmektedir.

c.Mahatma Gandhi

Mahatma Gadhi, 2 Ekim 1969'da, Hindistan'ın batısında ve küçük bir beylüğün başkenti olan Porbandar'da dünyaya gelir. İlkokul ve liseyi Rajkot'da bitirir (1876-1881). 1883'te Kasturbai ile evlenir. Daha sonra 1888-1891 yılları arasında Londra'da hukuk öğrenimi görür. 1891 yılında hukuk fakültesini bitirerek diplomasını alır ve Hindistan'a döner. Mesleğinde çalışmak konusunda çok hevesli olmayan Gandhi, 1893 yılında Güney Afrika'da Abdullah adlı bir vatandaşın ticari müessesesinde hukuk müşavirliği teklifini kabul eder ve oraya gider. 1894'te Natal'de avukatlık yapar. Yine aynı yıl ırk ayrımı güden usul ve davranışlarla, bu yolu teşvik eden kurallarla savaşmak üzere Natal'de Hint Kongresi'ni kurar. 1903'e Güney Afrika'da,

Johannesburg'ta avukatlık yazıhanesi açar. Gandhi, 1904'te Indian Opinion adlı bir gazete çıkarır. 1893-1914 yılları arasında belirli sürelerle bulunduğu Güney Afrika'da ırk ayrımcılığına uğrayan Hintli topluluğun haklarını savunan Gandhi, kaba kuvvet kullanmaksızın, şiddete baş vurmaksızın gerçeğe hizmet etmeyi amaçlayan; pasif direniş ve sivil itaatsizlik kavramlarıyla bazı yönleriyle uyuşmadığını düşündüğü ve adına "satyagraha"⁷⁴ dediği ilk eylemini de Güney Afrika'da gerçekleştirir. Transvaal'de 1906 yılında gerçekleştirdiği bu eyleme, bütün Hintlilerin kaydedilmesini, parmak izlerinin alınmasını emreden ve polise Hintlilerin evlerine kayıtlarını yaptırıp yaptırmadıklarını denetlemek amacıyla izinsiz girebilme yetkisi veren bir yasanın yürürlüğe girmesi gerekçe gösterilir. Bu yasanın yürürlüğe girmesinin ardından Gandhi, satyagraha kampanyaları başlatır. Bu direnme, kayıt dairelerinin gönüllülerce işgal edilmesiyle başlar. Daha sonra Gandhi, Hintlileri, izinsiz sokak satıcılığı yaparak kendilerini tutuklatmaya ve böylece tutuklevlerini doldurup taşımaya çağırır. Bu eylemlerden netice alamamaları üzerine, 1908 yılında, üç bin Hintli bir caminin önünde toplanarak kendi kayıt belgelerini yakarlar. Gandhi, 1910 yılında bir dayanışma kurumu gibi çalışan ve hapse atılan yandaşlarının çocuklarının perişan olmaması için "Tolstoy Çiftliği" adı verilen barınakları Johannesburg yakınlarında kurar.

Gandhi'nin bir başka direnişi, yönetimin söz verdiği halde kafa vergisini kaldırmaması ve Farisi, Hintli ve İslami evlilik sözleşmelerinin geçersiz olduğunu duyurması üzerine kendini gösterir. Bir grup, yasaya aykırı olarak Transvaal sınırını

⁷⁴ **Satyagraha** sözlük anlamıyla, "hakikate tutunma" demektir ve bu nedenle "hakikatin gücü" anlamına gelir. Hakikat ise ruhi ve manevidir. O nedenle satyagraha "ruhi güç" olarak bilinir. Satyagraha, insanın mutlak hakikati bilememesi ve bu nedenle de cezalandırılmaya yetkili olmaması anlayışına dayalı olarak şiddet kullanmayı dışlar.

aşar. Natal'in kömür havzasına girer, maden işçilerini greve çağırır,. Bu gruba yeni kümeler katılır ve tutuklanırlar. Tutukluların artması hapishane yönetimini zorlaştırır. Gandhi, maden işçilerini 1910 yılında yürüyüşe çağırır ve bu davranışı onun tutuklanmasına neden olur. İki bin katılımcı vagonlara doldurulur ve hapse yollanır. Bunların arasında yardım eden iki Avrupalı da bulunmaktadır. Bu harekete başka işçiler de katılır. Bu sırada yönetim ateşli silahlar ve kamçı kullanır. Bunun üzerine bütün dünya Güney Afrikalı yöneticileri kınar. 1914 yılında General Smuts ile yaptığı bir anlaşma sonucu olarak, "satyagraha" adını verdiği direnmesine son verir ve Hindistan'a döner.⁷⁵

Hindistan'da bir kahraman gibi karşılanan Gandhi, direnişlerine daha sonra burada devam eder. 1917 yılında Champaran'da büyük toprak sahiplerinin köle gibi kullandıkları köylüleri desteklemek amacıyla Hindistan'daki ilk satyagraha'sını başlatır. Bu direniş sonucu tutuklanan ve daha sonra serbest bırakılan Gandhi artık siyasal düzeyde tanınmıştır. Gandhi Hindistan'ı boyunduruk altına alan yıkıcı eylemlerin bastırılmasına ilişkin Rowlatt yasalarına karşı 1919 da yeni bir satyagraha başlatır ve halkın yönetimi elinde bulunduranların emirlerine uymamasını ister. Birçok şehirde kanlı çatışmaların çıkması üzerine, satyagraha ilkesinin halk tarafından yanlış anlaşıldığını görerek bu ilkedен geçici olarak vazgeçer ve fiilen Milliyetçi Partinin başına geçerek ulusal hareketin lideri konumuna gelir. Yapılan kongrede sömürge kurumlarını ve Avrupa ürünlerini boykot etmeye yönelik bir program onaylatır. Bunun ardından ipliklerin elde eğrilmesi ve kumaşların elde dokunması için halka çağrıda bulunur. Ancak daha sonra, şiddet eylemlerinin artması

⁷⁵ Mahatma Gandhi, "Satyagraha Nedir?", **Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde**, çev. Fatma Ünsal İstanbul, 1997, s.4

üzerine, bu hareketi de durdurur.1922 yılında İngiliz yönetimini baltalamak gerekçesiyle altı yıl hapse mahkum edilir. Hapiste hastalanır ve 1924'te serbest bırakılır. 1929 'da Lahor'da , Kongre toplantısında, Gandhi'nin tavsiyesi üzerine, Milli Meclis tam bağımsızlık fikrini ülkü edinir. 1 Ocak 1930'dan itibaren geçerli olmak üzere Hindistan'a dominyon statüsü verilmesini ister. Bunun reddedilmesi üzerine tuzda hükümet tekelinin kaldırılmasını isteyen başka bir satyagraha başlatır.1940 yılında ifade özgürlüğü için kişisel satyagraha ilan eder. Gandhi 1946 – 1947 yılları arasında bölgeciliğe karşı mücadele eder. “Ölüm oruçları”yla Doğu Bengal’ de devam eden Müslümanlar ile Hindular arasındaki din çatışmalarını sona erdirmeyi başarır. Bu çatışmalar sırasında 5000 kişi ölmüş, 15000 kişi de yaralanmıştır. 13 Ocak 1948 yılında ülkenin birliğini sağlamak için Yeni Delhi’de ölüm orucuna başlayan Gandhi, 18 Ocak 1948’de dua için gittiği tapınakta, Nathuram Godse adlı aşırı milliyetçi genç bir Hindu tarafından tabanca ile öldürülür.⁷⁶

Ortodoks bir vaishnava⁷⁷ olarak eğitilen Gandhi'nin görüşlerinde modern kapitalizme yer yoktu. Ona göre şiddet ve rekabet esasına dayanan batı medeniyeti maddecidir. Eski Hint medeniyeti ise esasta ruhsal, şiddet karşıtı, kanaatkar ve işbirliğini teşvik edici olduğundan Avrupa Medeniyetinden daha üstündür.⁷⁸

Yazdıkları perhiz kurallarıyla dolu olan Gandhi, Brahmacharya'ya⁷⁹ ulaşmak için bunların araçsal değerine inanıyordu. Yemek yemeyi bir zevk aracı olmaktan

⁷⁶ Mahatma Gandhi:”Satyagraha Nedir?”, **Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde**, İstanbul, 1997,s.5, bu bölümün çevirisi Fatma Ünsal tarafından yapılmıştır

⁷⁷ **Vaishnava**, insana hoş gelen hemen her şeyin yasaklandığı katı, sosyal bakımdan bir birine sıkı biçimde bağlı vejetaryen bir grubun adıdır.

⁷⁸ Kemal Çağdaş, **Reformcu Yönüyle Mahatma Gandhi**, Ankara, 1969, s. 51.

çıkarmak istemiş ve bu amaçla kendi üzerinde bazı denemelere girişmiştir. Bu denemeler onu siyasi hayatta yaptığı oruçlara hazırlamıştır.

Gandhi'ye göre din, insanın nefsinin idrak etmesi ve kendini tanımasından başka bir şey değildir. Ona göre dinin başlıca tezahürü dürüstlüktür. Dinsel inançlarının temelini ailesinden aldığı dini bilgiler teşkil ediyordu. On üç yaşındayken evlerine gelen bir Brehmen'in okuduğu dualar ve destan parçalarından çok etkilenmişti. Gandhi babasının Caina, Müslüman ve Parsi din adamlarıyla yaptığı sohbetleri dinlerdi. Eline geçen ve Hindu geleneklerini anlatan bir kitap okumuş, orada yer alan evrenin yaratılışı hakkındaki bilgilere katılmamış, bu konudaki şüphelerini giderebilecek birini bulamamıştı. Gandhi'ye göre dünya Tanrının bir faaliyet yeri ve onun büyüklüğünün bir tanığıdır. Kötü anlayışların üzerine çıkabildiği, onlardan kurtulabildiği bir seviyedir. Bu seviyeye ulaşanlar etrafındakileri de kurtarabilir. Bu anlayış ve inanç, eski Hindu ve Budhist ideallere uyar.⁸⁰

Gandhi kelimenin tam anlamıyla bir eylem adamıydı. O sadece felsefe yapmakla kalmıyor, bunun yanında aktif, eylemli bir hayat sürdürüyordu. Gandhi'nin savunduğu soyut tasarımlarla giriştiği soyut eylemler arasında normlardan, önermelerden ve ahlaki emirlerden oluşan bir katman düşünülebilir. İşte, bunların tamamı satyagraha teorisini oluşturur. Başka bir ifade ile, bunlar satyagraha

⁷⁹ **Brahmacarya**, tutucu Hindularca kişinin yüce amaçlar için nefsinden fedakarlık yapması demektir. Bu fedakarlık yemek uyumak, cinsel hayat gibi bazı konularda kısıntılar yapmayı gerektirir. Çağdaş, a.g.e., s. 45-46

⁸⁰ Çağdaş, a.g.e., s. 49.

eylemlerinin söylem düzeyini ifade etmekteyken, satyagraha'nın pratiği onun maddeleşmiş biçimini oluşturur.⁸¹

Gandi'ye göre satyagraha, pasif direnişten tamamen farklıdır; pasif direniş zayıfların bir silahı olup şiddet veya fiziki güç kullanmayı reddetmez; fakat satyagraha en güçlünün silahı olarak kabul edilir ve şiddet kullanmayı kesinlikle reddeder. Genelde şiddetten kaçınmasına rağmen, pasif direnişçi koşullar gerçekleştiğinde şiddet kullanır. Bununla birlikte pasif direniş daima silahlı direnişten ayrılır.⁸²

Gandhi'nin şiddete başvurmeyen "satyagraha" tekniği şiddetsiz bir dinamik eylem biçimidir. Şiddetsiz eylem satyagrahanın teşviki ile sürdürülmüştür; çünkü o, gerçeğe bağlılığı, rakibe saygıyı ve katılımcılar için bir kurallar silsilesini vurgulamıştır. Katılımcılar şiddetsiz mücadelenin bedelini gönüllü biçimde acı çekme yoluyla ödemişlerdir.⁸³

Gandhi yasaya karşı saygılıdır. Yasanın öngördüğü ve adil olmadığını düşündüğü belirli davranış kalıplarına karşı gelirken, öngörülen cezaya hep uymuştur. Cezaya uymasının nedeni yasaya olan saygısından kaynaklanmaz. O, eylemin çağrı etkisini güçlendirmek amacıyla yaptırımına katlanmıştır. Onun cezaya

⁸¹ Johan Galtung: "Gandhi ve Alternatif Hareket – Teoride Satyagraha – Normlar", Kamu Vicdanına Çağrı..., a.g.e., s. 209-210

⁸² Gandhi, a.g.e., s. 73

⁸³ V. T. Patil, *Mahatma Gandhi and The Civil Disobedience Movement*, Delhi, 1988, s. 153

rıza göstermesi ile Sokrates'in cezaya rıza göstermesi arasında bu açıdan fark vardır.⁸⁴

Gandhi'nin sivil itaatsizlik hareketi geniş kitlelerin İngiliz hükümetinin baskıcı politikalarına karşı olma varsayımına dayanıyordu. Bu hareket aynı zamanda temel uyumsuzluk durumlarında barışçı bir biçimde karşılık verme olarak tanımlanabilir. Şiddetsiz bir alternatifin yokluğunda sivil muhalifler belki de siyasi bir şiddete başvurabilirlerdi. Önemli bir açıdan Gandhi'nin itaatsizliği anayasal araçların değil, siyasi şiddetin yerini alan bir şey olarak görülebilir.⁸⁵

Gandhi'nin satyagraha adını verdiği eylemlerle gerçekleştirdiği mücadelesinin ve onun bu eylem tarzının sivil itaatsizlikle olan bağının daha iyi anlaşılabilmesi için bir ayırım yapmak yerinde olur. Güney Afrika'daki eylemleri ve Hindistan'daki eylemleri şeklinde yapacağımız bu ayırım, konunun aydınlanmasını sağlayacaktır.

Güney Afrika'da ırk ayrımcılığına karşı mücadele eden Gandhi'nin amacı bazı haksız yasaları değiştirmektir. Ancak, Hindistan'daki mücadelesinin amacı ise, bazı haksız yasaları bahane ederek, sömürgeci ve işgalci İngiliz Hükümetini devirip Hindistan'a bağımsızlığını kazandırmaktır. 1947 yılında da bu amacını gerçekleştirmiş. Hindistan ve Pakistan'a bağımsızlıklarını kazandırarak iki müstakil devlet meydana getirmiştir.⁸⁶

Gandhi, Güney Afrika'da itaatsizlik eylemleri yaparken hükümeti devirmek ve bağımsız bir devlet kurmak gibi amaçlarla hareket etmemiştir. O, bu eylemlerini,

⁸⁴ Hayrettin Ökçesiz: "Sivil İtaatsizliğin Bir Öncüsü: Sokrates", *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı* 11-11. 12.1992, Yıl 3-4 Sayı, 35-41 Temmuz- Aralık 1993, s.661

⁸⁵ Patil, a.g.e., s. 153

⁸⁶ Louis Fischer. *Emperyalizme Karşı Silahsız Savaşçı, Mahatma Gandhi*, çev. Engin Tonguç, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s.257-264

ırk ayrımcılığını ortadan kaldırmak ve haksız bir takım yasaların değiştirilmesi sağlamak için yapmıştır. Özetle, Gandhi'nin Güney Afrika'daki eylemleri sistem tamamını reddetmeden, sistem içindeki bazı haksızlıkları ortadan kaldırmaya yönelik olduğundan sivil itaatsizliktir. Ancak Hindistan'daki eylemleri, sivil itaatsizliğin tüm diğer şartlarını taşısa da sistemi yıkmak ve bağımsız bir devlet kurmak amacı güttüğünden, söylenmese de, sistemin meşruluğunu kabul etmediğinden sivil itaatsizlik olarak değerlendirilemez.

Şiddeti hangi durumda olursa olsun reddeden ve ondan kaçınan Gandhi'nin Hindistan'daki eylemleri, genelde şiddetten kaçınmasına rağmen, koşulların gerekli kıldığı durumlarda şiddet kullanmaktan çekinmeyen ve daha üst bir kavram olan "pasif direnş"ten ayrılır. O, pasif direniş zayıfların bir silahı olarak görür ve pasif direnişinin koşulların gerçekleşmesi durumunda şiddette başvurabileceğini belirtir.

d. Martin Luther King:

15 Ocak 1929 'da Atlanta'da siyahi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ve dedesinin yolundan giderek teoloji okumuş ve papaz olmuştur. Martin Luther King'in kuramsal anlamda sivil itaatsizlik projesine bir katkısı bulunmamakla birlikte, uyguladığı sivil itaatsizlik eylemleri ve stratejileri, dünyanın geri kalanı için Gandhi nasıl bir sembol oluşturuyorsa, onu da Amerikalılar için bir sivil itaatsizlik sembolü haline getirmiştir.

ABD’de Sivil itaatsizliğin ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmasına, konuyla ilgili felsefi bir literatürün oluşmasına neden olan ve ulusal düzeyde bir tartışmaya yol açan ilk politik olay kölelik krizidir.⁸⁷

Martin Luther King 1 Aralık 1955’de Rosa Parks adlı siyahi bir kadının otobüsün ön kısmındaki yerini beyaz bir erkeğe verip, arka sıraya geçmeyi reddetmesiyle başlayan otobüs grevinin ve bu eylemler sırasında oluşan Yurttaş Hakları Hareketi’nin lideri olmuştur.⁸⁸ Eylemler 381 gün sonra başarıyla sonuçlanmış ve otobüslerde ırk ayrımına göre oturma uygulaması mahkeme kararıyla kaldırılmıştır.

King, iç savaşın kazanılmasından yüzyıl sonra ırkı için hala köle damgasını uygun görenlere karşı bir sivil itaatsizlik kampanyası yürütmüştür. Sit-ins (oturma eylemleri) ve pasif direnişin diğer biçimleri 60 ‘lı yılların yasa ihlallerini teşkil etmekteydi . Bu eylemlerde Güney eyaletlerindeki “Jim – Crow Laws “⁸⁹ diye bilinen korkunç yasalar ihlal edilmekteydi.⁹⁰

İrk ayrımcılığı yanında sosyal adaletsizliklere ve Vietnam Savaşı’na karşı mücadele eden Martin Luther King , insan hakları ihlallerine karşı çıkarken kendi bireysel inançlarını mutlaklaştırmayı hedeflememiş, tersine geçerli olan anayasal ilkelerin uygulanma biçimini sorgulamıştır.⁹¹

⁸⁷ Ronald Dworkin: “ Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği” , **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2.Basım, İstanbul, 2001s.140

⁸⁸ Coşar, a.g.e., s. 225

⁸⁹ 1890’dan beri ırkçılığı temel teşkil eden yasalar

⁹⁰ Dworkin, a.g.e., s. 141

⁹¹ Jürgen Habermas:” Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devleti’nin Denektaşı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**. çev Yakup Coşar., 2. Basım, 2001, İstanbul, s. 121

Martin Luther King, Birmingham Cezaevi'nden meslektaşı din adamlarına yazdığı mektupta içinde yer aldığı Yurttaş Hakları Hareketi'nin eylemlerinin neden haklı ve meşru olduğunu anlatmış, şiddete dayanmayan yolu seçmesinin kişisel ve objektif nedenlerini ayrıntılı olarak tartışmıştır.⁹²

O yazmış olduğu mektupta “Bizim de şiddete dayanmayan eylemler aracılığıyla toplumda, insanların ırk düşmanlığının ve ön yargılarının derin kuyularından kurtulup, kardeşliğin ve kişilik anlayışının onurlu doruklarına ulaşabilmelerine yardımcı olacak gerginliği yaratmamızın zorunluluğunu görmemiz gerekiyor; acı deneyimlerimiz bize ezenlerin ezilenlere özgürlüklerini hiç bir zaman gönüllü olarak vermediklerini öğretti” demekle sivil itaatsizlik eylemlerine girişmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.

“Adil olmayan bir yasa, çoğunluğun bir azınlığa dayattığı, ancak kendisini uymakla yükümlü görmediği yasadır. Böylece insanlara farklı davranılması yasallaştırılmaktadır. Adil bir yasa ise, gene çoğunluğun azınlığa kabul ettirdiği ancak kendisinin de uymayı istediği yasadır. Böylece insanlara eşit davranılması yasallaştırılmış olmaktadır. Adil olmayan yasalar yapıcılarına yanlış bir üstünlük, kurbanlarına ise yanlış bir aşağılık duygusu verir. Tüm ırk ayrımcı yasalar adil olmayan yasalardır. Adil olmayan bir yasayı ihlal etmek isteyen kişi bunu açık bir biçimde ve böyle bir ihlalin getireceği cezayı üstlenmeye hazır olarak yapmalıdır. Ben vicdani muhasebe sonucu haksız gördüğü bir yasayı ihlal eden ve yurttaşlarının vicdanlarını sarsmak ve söz konusu yasanın haksız olduğu konusunda gözlerini açmak amacıyla cezayı kabullenerek hapse giren kişinin yasaya en büyük saygıyı

⁹² Martin Luther King: “Birmingham Cezaevi'nden Mektup”. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Basım. İstanbul, 2001, s. 189

gösterdiğini iddia ediyorum”⁹³ ifadesi King’in sivil itaatsizlik eylemlerinin, “yasaya aykırılık, politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi, siyasi-ahlaki motivasyon, alenilik unsurlarını ihtiva ettiğine dikkat çekmektedir.

“Son yıllardaki vaazlarımda sürekli olarak şiddete karşı olmanın kullanacağımız araçların, uğruna mücadele edeceğimiz hedef kadar temiz olmasının gerektiğini vurguladım. Bununla ahlaki hedeflere ulaşmak için ahlak dışı araçlar kullanmanın yanlış olduğunu anlatmaya çalıştım”⁹⁴ ifadesi de King’in sivil itaatsizlik eylemlerinin “şiddetsizlik” unsurunu da kapsadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Gandhi’nin öğretisini kendisine kılavuz edinen King, bu öğretiyi Hristiyanlık inancıyla birleştirerek savunmuştur.

5- Sivil İtaatsizliğin Önemi ve Demokrasi Kavramına Etkileri

Sivil itaatsizlik, demokrasinin genel çerçevesine sadık kalınarak, belirli noktalarda, değişikliklere gidilmesi için yapılan sembolik özellikte, yasal olmayan, ancak meşru bir çağrıdır. Kullanılan düşük düzeyde şiddetin, demokratik düzene de fazla zarar vermemesi gerekir. Demokrasi ise kendi olgunluğunu bu çağrılara kulak vererek, karşı çıkılan kanunda bir konsensus oluşmuşsa, söz konusu uygulamayı ya da yasayı değiştirerek ispatlayacaktır.⁹⁵

Sivil itaatsizlik arada bir ciddi adaletsizlikler yaşansa da genel anlamda adil olan toplumlar için geçerlidir. Rawls’a göre genel anlamda adil bir durumun ön şartı demokratik bir yönetim biçiminin varlığıdır.

⁹³ King, a.g.e., s.201

⁹⁴ Martin Luther King, “ Birmingham Cezaevi’nden Mektup”. Kamu Vicdanına Çağrı...a.g.e, s207

⁹⁵ Hans Saner: “ Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine “. Kamu Vicdanına Çağrı. a.g.e.,s.168

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin esas olarak düzeltici bir fonksiyonu vardır. Demokratik bir toplumda sivil itaatsizliğin kullanılması bazen gizlenen adaletsizliğin dramatize edilmesinde ve onu göz önüne sermede topluma kalan tek çaredir.

Sivil itaatsizlik eylemlerine girişen bir azınlık, bir kararın kendileri için ne denli hayati bir öneme sahip olduğunu, onlar için nasıl bir baskı oluşturduğunu, çoğunluğa gösterme imkanı bulabilir. Bir çok durumda çoğunluk, hiçbir kötü niyet taşımadan yalnızca bir basiretsizlik sonucu olarak bir kanun çıkarabilir. Kötü bir niyetin ürünü olarak çıkmamış olsa bile, ilgili kanun kaçınılmaz bir kötülüktür. Bu durumda sivil itaatsizlik, çoğunluğun kararını değiştirmesinin bir fırsatı olabilir. Diğer yandan, çoğunluğun bir konu ile ilgili olarak etraflıca düşünmediği yönünde güçlü bir emare bulunduğu her durumda, belli bir ölçüde sıkıntıya sebep olsa da sivil itaatsizlik, çoğunluk düşüncesinin kararlılık gücünü test etmek için en verimli enstrümanlardan biridir. Şayet küçük bir sıkıntı, çoğunluk kararını değiştirmeye sebep olacaksa, bu açıkça şunu göstermektedir. Orijinal kanun, kayıtsız ya da daha az ilgili geniş bir çoğunluğun, bu konuda son derece hassas bir azınlığa iradesini yüklediği –haksız- bir karardır. Şu halde, teorik olarak herkese eşit oy hakkı vererek sağlanmaya çalışılan uzlaşma, çoğunlukla sivil itaatsizlikle kendisini gösteren çoğunluğun da dikkate alınmasıyla, daha etkin olarak sağlanabilecektir.⁹⁶

Nitekim, mevcut hakkaniyet kuralları gözetilerek alınsa da kararlar hiç kimsenin planlamadığı ve arzu etmediği kadar haksızlığa yol açabilir. Sadece zamanın değişmesi bile bu sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bazı kesimler sırf bu yüzden oldukça ağır şartlar altında kalabilirler. Diğer iletim kanallarının açık

⁹⁶ Peter Singer, "Disobedience as A Plea For Reconsideration", *Civil Disobedience in Focus*, Hugo Adam Bedau, 1991, s. 122-123

olmaması ya da sonuç vermemesi durumunda, sivil itaatsizlik bu yönde önemli bir işlev üstlenebilir. Azınlığın ihlal edici bulduğu ama, çoğunluğun kendileri için önemli bir mesele olarak algılamadıkları bir kanuna karşı itaatsizliğin bu türü, demokratik teorinin mevcut zayıflıklarından birinin hafifletilmesine yardım edebilir.

John Rawls sivil itaatsizliğin, demokrasinin ahlaksal temellerinin uygun bir kavrayışının neredeyse mihenk taşı oluşturduğunu ileri sürmektedir.⁹⁷

Sivil itaatsizlik, dini ve sivil özgürlüğü garanti eder; yasama organı adil yasa yapmaya hazır olmadığı zamanlarda bile “adil hukuku” yaratabilir, kanunlarda yer alan ama pek çok sebepten görmezden gelinen kanunların uygulanmasını sağlar. Sivil itaatsizliği kısıtlamaya çalışmayan fakat buna rağmen, ona katılan bireylerin olmayacağı bir toplum güvenli değildir. Sivil itaatsizlik mahkeme kararlarını etkiler ve yönlendirir; yani mahkeme kararının gerekli ve vazgeçilmez olduğu durumlarda uyulacak objektif şartları yaratır.⁹⁸ Bir demokraside devletin yargı, yürütme, yasama dalları, toplumlarındaki adaletsizlik ve çelişkileri dengeli bir şekilde ele alıyorsa, orada kitlesel sivil itaatsizlik olamaz. Kitlesel sivil itaatsizlik ancak, devletin gelişmesi, yeni ve farklı bir konsensus yaratılması için halk harekete geçtiğinde yollar kapatılırsa olur. Hiç bir toplumun sivil itaatsizlik eyleminde bulunan insanları olmaksızın canlı olamayacağı kesindir.

Jürgen Habermas, demokrasinin tamamlanmış bir proje olmadığını, daha ötesi tamamlanamayacağını, sürekli revizyona gereksinimi olduğunu, bu nedenle de çoğunluk kuralı son tahlilde kabul edilse de bunun argümanlara dayalı fikir

⁹⁷ Jürgen Habermas, *Sivil İtaatsizlik*, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s.37

⁹⁸ Bayard Rustin. “Sivil İtaatsizlik Üzerine Görüşler”. *Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde*, çev. C. Hakan Arslan. 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 136

oluşturma sreclerinin sonunda gündeme geçmesinin ve temel insan haklarının, azınlık haklarının dikkate alınması gerektiğini söyler.⁹⁹

İstikrarsızlık, evrensel geçerlilik iddiası, devletin halk üzerinde topyekun bir egemenlik kurabilmiş olması totaliter rejimlerin asli özellikleri olarak kabul edilmektedir. Toplumsal muhalefet, tümüyle susturulmuş ve denetim altına alınmıştır. Totaliter rejimlerde farklı eğilimlerin, azınlık haklarının sözü edilemez. Hannah Arendt'a göre , totaliter rejimlerde insandan beklenebilecek tek şey kötülüğün ortağı olmamak, bu anlamda kamusal alandan ekilmektir.¹⁰⁰ Bu da sivil itaatsizlik eylemlerinin totaliter rejimlerde neden olamadığını açıklamaktadır.

Demokratik olmayan düzenlerde sivil itaatsizlik eylemlerinin her zaman devrimci eyleme dönüşme potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü sivil itaatsizlik eylemleri totaliter ve demokratik olmayan düzenlerde amacı ne olursa olsun, "sisteme karşı bir girişim" olarak algılanır ve sindirilmeye çalışılır.

Toplum eşit insanlar arasındaki bir işbirliği sistemi olarak algılandığında, haksızlığa uğrayanlar boyun eğmek zorunda değildirler. Sivil itaatsizlik bu toplumlarda, tanımını gereği yasa karşıtı olmasına rağmen, anayasal bir sistemin istikrarını sağlayan eylemlerdir. Düzenli ve zgr seçimler ve anayasayı yorumlamak durumunda olan bağımsız mahkemelerle birlikte, dikkatli ve ölçülü olarak başvurulan sivil itaatsizlik eylemleri adil kurumların korunmasına ve güçlenmesine katkıda bulunur. Adaletsizliklere karşı yasalara bağlılık çerçevesinde yapılan direniş, haksızlıkları engeller, ortaya çıkmaları durumunda giderilmelerine katkıda bulunur. Haklı gösterilebilecek sivil itaatsizlik eylemlerine genel bir hazırlık iyi işleyen bir

⁹⁹ Coşar, a.g.e., s. 19

¹⁰⁰ Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına ağrı Sivil İtaatsizlik**, 2. Basım, İstanbul, 2001, s. 21

toplumsal sistemde ya da adile yakın bir sistemde istikrar getirir.¹⁰¹ Başka bir toplumsal ilişkiler sisteminde bu anlayışın yeri olmayabilirdi. Temel yasanın doğal düzenin bir yansıması ve yöneticinin Tanrı'nın temsilcisi olarak görüldüğü toplumlarda, tebaanın sadece dilemek hakkı vardır. Bunlar dileklerini iletebilirler, ancak reddedilme durumunda karşı çıkamazlar. Böyle bir karşı çıkış sadece en yüksek yasal otoriteye değil, aynı zamanda en yüksek ahlaki otoriteye karşı isyan etmek demektir. Oysa demokratik bir devlet, meşruiyetini saf legaliteye dayandırmadığı için yurttaşlarından mutlak değil, sadece ilkesel itaat bekleyebilir.¹⁰²

Toplumda bağlayıcı nitelikte olan kararların alınması sürecinde, bu bağlayıcı kararlardan etkilenecek ya da bu bağlayıcı kararların uygulanmasından potansiyel olarak etkilenme ihtimali içinde olan tüm kesimler, birey olarak da, grup olarak da, aktif olarak bu kararların alınmasındaki tartışma sürecine kendi ilgilerine, kendi istemlerini katabilme özgürlüğüne, katabilme olanaklarına sahip olmalıdır.¹⁰³

Sonuçta çoğunluk karar verecektir; ama çoğunluk birinci olarak azınlık haklarının da dahil olduğu dokunulamaz ve devredilemez insan haklarına aykırı kararlar veremez. Bu özelliklere sahip demokrasi, mutlak doğrunun varlığına inanmayan, kendine güvenen, gelişmeye, öğrenmeye açık demokrasidir. Bu nedenle sivil itaatsizlikçi ile arasında ilkesel bir sorun yoktur. Bu koşullarda, sivil itaatsizlik, demokrasinin kendini geliştirmesinin, yurttaşların kendilerini sorgulamalarının bir aracı, atılan adım üzerinde bir kez daha ciddi bir biçimde düşünülmesinin, doğruya bir adım daha yaklaşılmasının bir imkanı olarak görülebilir.

¹⁰¹ John Rawls. "Sivil İtaatsizliğin Rolü". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, 2. Basım, İstanbul, 2001, s.69

¹⁰² John Rawls. "John Rawls'ın Adalet Teorisi". **Kamu Vicdanına Çağrı...**a.g.e, s. 127

¹⁰³ Levent Köker. **Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik**, İstanbul,1995, s. 56

Sistemin duyarsızlaştığı, yozlaştığı bir süreçte adeta bir “şok” uygulaması denebilecek olan sivil itaatsizliği demokrasinin tedavi yollarından biri olarak görmek gerekir. Yaşamdan ölüme giden süreçte bedenin duyarsızlaştığı anın öngörülmesi, bu aşamaya kadar olağan yolların ortaya konmasındaki iyi niyet, artık son bir çare olarak şok uygulamaya karar vermek ve onun sorumluluğuna katlanmak iradesi gibi bir girişimdir sivil itaatsizlik.

6 – Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu Meselesi

a. Genel Olarak Meşruiyet Kavramı

Meşruiyet kavramı, pozitivist yaklaşımda “ bir işlemin ya da bir olayın olumlu nitelikteki bir hukuk normuna uygun olması “ şeklinde anlaşılır. Bu yaklaşım meşruiyet kavramının dar anlamını içermekte ve dolayısıyla bu anlayış kavramın içeriğinin bütün yönlerini ortaya koyamamaktadır. Çünkü pozitif yasallık her zaman sosyo – politik meşruluğun temelini sağlamak bakımından yeterli değildir. ¹⁰⁴ Meşruiyet kavramı, bir kurum ya da kuralın kendisinin üstünde bulunan “ hukuksal “ ya da “ etik “ bir norma uygun olmasını ifade eder. Özetle “hukukun”, “ahlakın”, “geçerliliği olan bir değer” üzerinde kurulmuş olan kurum ya da kural meşrudur. Bu nedendir ki meşruiyet kavramı, yetkili organlar tarafından konulmuş olan herhangi bir kanuna uygun olmayı ifade eden yasallık kavramından ayrılır. Çünkü hukuk kuralları da varlıklarının meşruluğunu ispatlamak zorundadırlar. ¹⁰⁵

Meşruiyet kavramı yürürlükteki hukuk kurallarına uygun davranmak dışında başka anlamları da içermektedir. Çünkü, yürürlükteki hukuka uygun davranmak söz

¹⁰⁴ Carl J. Friedrich, *Man and His Government* , Mc Grow Hill Book Company, 1963, s.234

¹⁰⁵ Ender Ethem Atay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, *GÜHFD*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 1997, s.121-122

konusu olan işlemi yasaya uygun hale getirir; ancak her yasaya uygun olma durumu aynı zamanda meşru olmayı içermez. Sosyal hayatın bize sunduğu gerçek, yasallık ve meşruluğun aynı olmadığı, yasallığın her zaman toplumda iktidarın meşruluk temelini sağlamak için yeterli bulunmadığı yönündedir. Pek çok diktatör, yasaya dayanarak baskı yapabilmiştir. Kısaca, kanuna uygun olan yasaldir; hakkaniyete uygun olan meşrudur. Kanunun herhangi bir hükmünü ihlal eden bir davranış hiçbir zaman yasal olamaz, ancak şartlara göre meşru olabilir.¹⁰⁶

b. Sivil İtaatsizlik Olgusunun Meşruluğu

Yasallık kavramıyla meşruiyet kavramının farklı içeriklere sahip olduklarını yukarıda belirtmiştik. Yasallık, meşruluğun yalnızca karinesi sayılabilir. Meşruluk pozitif hukuku aşan bir sorundur. Bir fiilin yasal olabilmesi için yürürlükteki hukuk kurallarına aykırı olmaması gerekirken, meşru olabilmesi için hakkaniyete uygun olması gerekmektedir. Dolayısıyla kanunun herhangi bir hükmünü ihlal eden bir fiil hiçbir zaman yasal olamaz; ancak şartlara göre meşru olabilir.

Sivil itaatsizliğe bu bağlamda baktığımız zaman onun yasal olmadığını görmekteyiz. Çünkü sivil itaatsizlikte eylemin yasaya aykırı olması kurucu bir unsurdur. Dolayısıyla yürürlükteki hukuk kurallarına aykırı olmayan bir eylemin sivil itaatsizlik olarak adlandırılabilmesi mümkün olmadığı gibi; yürürlükteki bir hukuk kuralını ihlal eden bir fiilin ya da eylemin de yasal olması mümkün değildir. Ancak, yasallıktan yoksun olan sivil itaatsizliğin meşruluğu konusunda değişik yaklaşımlar vardır.

¹⁰⁶ Atay, a.g.e, s.135

b.1. Hukuksal Meşruiyet

Hukuk devletinde sivil itaatsizliğin yalnızca ayırık durumlarda ve katı koşullarla, yani üçüncü kişilerin haklarının çiğnenmediği ya da önemsiz derecede zarar gördüğü kısa süreli ve sembolik tarzdaki yasa ihlalleriyle sınırlı kaldığı durumlarda hukuksal meşruluk kazanabileceğini ileri süren Ralf Dreier'in "Sivil İtaatsizliğe İlişkin On Üç Tez" i içeren bildirisinde bu anlamda bir meşruluk denemesini görmekteyiz.¹⁰⁷

Dreier'e göre, siyasi-ahlaki açıdan meşru sayılabilecek her sivil itaatsizlik edimi, aynı zamanda hukuken de meşruluk yeteneğine sahip olmayabilir. Ancak bu durum sivil itaatsizliğin hukuk devletinde istisnaen de olsa hukuken meşru olmasına engel değildir. Bu olanak, yasallık ile meşruluk arasındaki gerilimin hukuk devletinde bir dereceye kadar pozitif hukuka da yansımış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda doğal hukukun pozitif hukuk karşısındaki önceliği yerine, hukuk devletinde anayasanın anayasa altı hukuk karşısındaki önceliği geçmektedir. Örneğin, ceza hukuku, medeni hukuk gibi alt hukuk alanlarını, temel hakların koruma alanına uygunluk bağlar. Bunun sonucu olarak da başlangıçta yasaya aykırı olan bir itaatsizlik eylemi, temel hakların geniş yorumlamalı koruma alanında yer aldığı anda hukuksal meşruluk kazanır.

Dreier, iki yüksek mahkeme kararına dayanmaktadır. Bunlardan birincisi Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin Lüth-Kararı'dır. Lüth, ahlaki ve siyasi bakımdan kabul edilemez bulduğu bir rejisörün filmi alenen boykota çağırarak, kendisini tazminatla yükümlü kılan ve anayasaya uygunluğu tartışmasız olan bir

¹⁰⁷ Hayrettin Ökçesiz:" 1.Oturum. 2.Bildirisi". Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum, 7-9 Kasım 1997. Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, 1. Basım, İstanbul, 1999, s.59

hukuk normunu ihlal etmişti. Düşünce özgürlüğüne ilişkin temel hakkın özel hukuktaki “yayıma etkisi” ya da ölçülülük ilkesine dayalı bir değerler takdiri onun bu edimini haklı bulmuştu.¹⁰⁸

Buradaki ana sav şudur: Bir temel hakkı sınırlayan yasa, sınırlanan temel hakkın taşıdığı anlam çerçevesinde görülmeli ve yorumlanmalıdır. Bu iddia sonuçta ölçülülük ve değerlerin takdiri ilkelerine gelip dayanmaktadır. Bu iddianın direnme bakımından önemi, ikinci yüksek mahkeme kararında (Paetsch) ortaya çıkmaktadır. Paetsch, Federal Anayasa’yı Koruma Dairesi’nin belirli uygulamalarına karşı taşıdığı anayasal kuşkular dolayısıyla bir devlet sırrını kamuya açıklar ve Alman Federal Mahkemesi’ne göre ceza yasasının 100. Maddesini ihlal eder. Ancak aynı mahkeme bu eylemi ölçülülük ilkesi ve değerlerin takdiri gereği Anayasa’nın 5. maddesinin 1. fıkrasında yer alan açıklama ve basın, bilim ve sanat özgürlüğü’ne göre haklı bir temel hak kullanımı olarak niteler.¹⁰⁹ Bu duruma uygun bir başka örneği Yargıtay 8. Ceza Dairesi’nin bir kararından verebiliriz (Esas no: 1998/26, karar no:1998/4491): Çoğunluğu Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinden olan sanıkların üniversite harçlarını protesto için yasal zemindeki girişimleri ve hatta TBMM Başkanlığı’na 300.000 imzalı yazılı başvurulardan sonuç alınamayınca, bir kısım arkadaşlarının maddi güçlükler nedeniyle harç ödeyememekten kayıtlarının silineceği bilgisini de alınca isteklerini en etkili biçimde yansıtabilmenin en uygun yeri olarak yasama görevi yapan parlamento platformunu seçtikleri, olay günü birer birer meclis binasının dinleyici bölümüne girmeyi başardıkları.(...) bir kız arkadaşlarının gizlice getirdiği “harçlara hayır” yazılı bir pankartı açıp,

¹⁰⁸ Ökçesiz, a.g.e, s.60

¹⁰⁹ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik Disiplinlerarası Kolokyum*, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi. 1. Basım, İstanbul, 1999, s.60

görüntüleyecekleri sırada güvenlik birimlerinin müdahalesiyle eylemlerinin engellendiği, bir kısım öğrenci sanığın da “eğitim özgürlüğü engellenemez” biçimindeki slogan atma davranışlarının da önlenerek dışarı çıkarıldıkları anlaşılmıştır.(...)

Anayasanın başlangıcında her Türk vatandaşının Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden yararlanma hakkına sahip olduğu gösterilmiş, 12. ve izleyen maddelerinde de temel hak ve özgürlüklerin nitelikleri belirtilmiştir.(mad.9)

10.12.1948 tarihinde Türkiye tarafından da kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 26. maddesinde her kişinin eğitime hakkı olduğu, eğitimin parasız olması gereği ve yüksek öğrenimin herkese liyakatlerine göre açık olacağı öngörülmüş, Türkiye'nin de taraf olduğu İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeye ek 20.03.1953 tarihli Paris Protokolünün 2. Maddesinde kimsenin öğrenim hakkından yoksun bırakılmayacağı kuralı benimsenmiştir.

Bu ulusal ve evrensel kriterlerin ışığında sanıkların bir kısım arkadaşlarının sırf maddi güçlükleri nedeniyle üniversite kayıtlarının silinmesi kuşkusuyla, işlev ve potansiyeli yasama olan bir platformda masumane bir davranış biçimi ve demokratik bir tepki olarak sergiledikleri eylemin 2911 sayılı yasa kapsamında değerlendirilmesi olanaklı bulunmamış ve kalkışma aşamasında kalan kabahat türündeki TCK md. 537'deki pankart açma suçunun da oluşturmayacağına , açıklanan nedenlerle sanık vekillerinin temyiz itirazları yerinde görülmele hükmün bozulmasına 27.03.1998 tarihinde oybirliğiyle karar verilmiştir.

Yargıtayın Sekizinci Ceza Dairesinin oybirliği ile verdiği bu kararda Dreier'in temellendirmesini ve yorum yöntemini kullanmakla elde edilebilecek bir

gerekçe ve sonuç ortaya çıkmıştır. İlk önce başta ifade özgürlüğü olmak üzere öteki temel hakların koruma alanında görülen bu “prima facie” yasaya aykırılık ayrıca; “işlev ve potansiyeli yasama olan bir platformda masumane bir davranış biçimi ve demokratik bir tepkinin sergilenmesi” olarak nitelenmekle sivil itaatsizliğin etik öğelerine yollama yapılmakta ve bu açıdan da bir meşruluk bahşedilmektedir.¹¹⁰

Yasaya aykırılığın sivil itaatsizlik eylemi için kurucu unsur olduğunu belirten, bunun sonucu olarak da hukuki meşruluk tartışmasının olanaksız olduğunu ileri süren Frankenberg'e göre sivil itaatsizlik hukuki meşruluk tabanından yoksundur. Sivil itaatsizliğe hukuksal meşruiyet kazandırmak isteyen yaklaşımlar, protestonun yasayı ihlal eden yanını görmeyerek onu anayasa hukuku düzleminde değerlendirmekte ve politik özelliğinden uzaklaştırmaktadır.¹¹¹

Dreier'in meşruluk denemesinde sivil itaatsizlik olgusunun daha çok hukuki değil, siyasi-ahlaki meşruluk yeteneği bulunmaktadır. Ancak hukuki meşruluk tartışmaları bu olgunun diğer yasa ihlallerinden ayrı tutulması gerektiğini ortaya koyması açısından faydalı olmuştur. Sivil itaatsizlik eylemlerinin sıkça görüldüğü hukuk devletlerinde mahkemeler ve idareler bu tür eylemlere dikkatlice bakmakta ve “eşitlere eşit, farklılara farklı işlem” ilkesi gereği bunu kamuya hissettirmektedirler. Ülkemizde de 1969-1970 yıllarında yaşanan ve TCK'nın 236. maddesini ihlal eden “Öğretmen Boykotu”na katılanlar hakkında, bazı

¹¹⁰ Hayrettin Ökçesiz, “Düşünce Özgürlüğünün Sivil İtaatsizlik Alanları”. **Yeni Türkiye Dergisi**, Ocak-Şubat 1999, Yıl 5, Sayı 25, s.286

¹¹¹ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**. 3. Baskı. İstanbul, 2001, s.136 (Günther Frankenberg:” Ziviler Ungehorsam und rechtsstaatliche Demokratie”,1984,s.266) dan naklen.

mahkemelerin, bu kişileri suç işlemeye iten güdünün, iyi ve haklı olduğunu belirtmeleri ve beraat kararı vermeleri buna örnektir.¹¹²

“Ahlaksal olarak temellendirilmek suretiyle nitelikli bir eyleme dönüşen sivil itaatsizliğin, hukuksal aksamalar için bir düzeltim programı olduğu fonksiyonunu dikkate alarak, onun hukuksal alanda meşruiyetini tartışmak niçin mümkün olmasın?” diye bir soru her zaman akla gelebilir. Bu sorunun iki cephesi vardır. Bir kere, sivil itaatsizliğin hukukileştirilmesi, sistemin haksızlığını kendisinin onaylaması anlamına gelmiş olurdu. Yasanın, yasal yollardan reddedilmesi, kanunların her an haksız yani adalete aykırı olabileceği ihtimalini bilinçlerde uyandırmakla, sadece hukuk güvenliğini tehlikeye atmakla kalmazdı; aynı zamanda kanunun adaleti sağladığına duyulan genel inancı yıkararak anarşizme yeşil ışık yakabilirdi. Özetle, itaatsizliğin, hukuksal güvenceye kavuşturulması, sistem için sonun başlangıcını hazırlayabilir. Pozitif hukukta sivil itaatsizliğe yer verme, arzu edilemeyecek bir normalleşme etkisine yol açacaktır; her türlü riskin ortadan kaldırıldığı durumda sivil itaatsizliğin ahlaki temeli de sorgulanacak ve onun çağrı etkisi silikleşecektir. Bu bakımdan sivil itaatsizliği, yasallık ile meşruluk arasında bir zeminde tartışma daha anlamlı bir hale gelmiştir.¹¹³

b.2. Hukuk Etiği Açısından Meşruiyeti

Sivil itaatsizliğin meşruluk sorunu daha çok hukuk etiği alanında yerleşik bulunmaktadır. Hukuk etiği açısından meşruiyeti Tabii Hukuk, Hukuk-Ahlak

¹¹² Sami Selçuk: “Ceza Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik”. *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı* 11-12.12.1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz-Aralık 1993, s.729

¹¹³ Jürgen Habermas. *Sivil İtaatsizlik* . “Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması” ,çev.Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları. İstanbul, 1995, s.128

İlişkisinde sivil İtaatsizliğin Meşruluğu, Sözleşme Teorisi ve Yararcılık yaklaşımlarıyla incelemek mümkündür.

b.2.1. Tabii Hukuk

“Tabii Hukuk”, insan haklarının pozitif hukukun üstünde yer aldığı tezinin felsefi temellendirmesinde kadim kaynak durumundadır. Tabii hukuk, geçerlik iddiası gereği devletin üstünde yer alır. Onun hukuk olma vasfı, devlet tarafından tanınmaya ve güvence altına alınmaya bağlı değildir. Kaynağı itibarıyla devlet dışıdır; geçerliğini devleti aşan bir güçten alır. Bu güç dönemden döneme veya akımdan akıma farklılık gösterecek şekilde tanrı, doğa veya akıl olarak kodlanmıştır.¹¹⁴

Eski Çağda “Tabii Hukuk”, ortaçağda “Tanrısal Hukuk” kavramları, hukuki meselelerin çözümünde doğruyu gösteren ebedi ve değişmez bir tabii hukuk varsayımına dayanmasına rağmen, Yeniçağ Tabii Hukuku, özellikle Amerikan ve Fransız devriminden önceki dönemde ve devrim sırasında ihlal edilmesi imkansız, vazgeçilmez ve devredilmez insan hakları kavramını işlemiştir. Örneğin dönemin önemli tabii hukukçularından Locke, insanın üç temel hakkının “hayat”, “hürriyet”, ve “mülkiyet” olduğunu söylemiş, devletin bu hakları savunmakla görevli olduğunu, hatta devletin kuruluş nedeninin onları güvence altına almak olduğunu iddia etmiştir.

115

Hukuku hukuk yapan özün bütününe tabii hukuk diyecek olursak, sivil itaatsizliği de bu öze çağrı olarak nitelemek gerekir. Tabii hukukun ne olduğunu tanımlama zor bir problemken, tabii hukuk bakımından kanunun ne olmadığını

¹¹⁴ Mithat Sancar, “Devlet Aklı” Kısacasında Hukuk Devleti, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s.106

¹¹⁵ Adnan Güriz, Hukuk Felsefesi, 4. Baskı, Ankara, 1996, s.152

belirlemek nisbi olarak daha kolaydır: yasa, her zaman adalet değildir. Bir asker: “emir emirdir” derken, bir hukukçu da “yasa yasadır” der. Ama asker için itaat hakkı, emrin suç konusu olması halinde düşerken, hukukçular, doğal hukukun ölüp gittiği zamanlardan bu yana, yasaların geçerliliğine ve uyrukların itaatine ilişkin bu gibi istisnaları tanımamaktadırlar. Onlar, hukukun “güvenlik” fonksiyonunu esas alarak “yasa sadece yasa olduğu için geçerli ve bağlayıcıdır” derler. Elbette adalet yanında, kamu yararı ve hukuk güvenliği de hukukun bir gayesidir. Ne yazık ki, hukuk bu üç değeri her zaman bir araya getirememektedir. Öyleyse, bu noktada geriye, kötü ve haksız bir yasanın yalnızca sağladığı hukuk güvenliği hesaba katılarak geçerli olup olmayacağına takdiri kalmaktadır. Sahip olduğu akıl ve vicdan; insana her türlü hukuk vaz’ından daha güçlü hukuk ilkelerinin bulunduğunu telkin eder.¹¹⁶

“Tabii Hukuk” olarak formüle edilen bu ilkelerin konumuzla ilgili temel esprisini vermek gerekirse: kanunlara uymak için ne denli haklı sebepler varsa, istisnai durumlarda yani kanunun açıkça hakkaniyet kurullarını ihlal etmesi halinde, onlara uymamak da o denli haklılık taşıyabilir.

Hukukun özü olarak kabul edilen direnme hakkı tabii hukukun eleştirici ve düzeltici çerçevesinde yer almaktadır. İnsanın bireysel özerkliğini ve insan onurunu temellendirebilmemiz ve insana atfettiğimiz bu temel özellikleri kabul edebilmemiz için onun direnmeye olan temel bir hakkının bulunduğunu ön koşmamız gerekmektedir.

Tabii hukuk bağlamında adalet, öznel bir hedefi değil, hakikat, güzel ve iyi gibi belli bir insanın kişisel görüşünden bağımsız bizzat kendi üzerine temellenmiş

¹¹⁶ Gustav Radburch. **Beş Dakikada Hukuk Felsefesi** . çev. Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi İçinde, İstanbul, 1995, s.7-8

objektif ve mutlak bir değerler manzumesini anlatmaktadır. Buna bağlı olarak, Tabii Hukuk Okulu'nun meşruluk anlayışı, adalet ide'si ile özdeştir. Kısaca adaleti yansıtan hukuk düzenleri meşru, diğerleri ise bu özellikten mahrumdur.¹¹⁷ Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, tabii hukuk görüşünün bütün çağlarla ortak olan yanı ve niteliği, onun zaman üstü, daha doğrusu her zaman ve her toplum için geçerli bir normlar düzeni biçiminde her pozitif hukukun, rastlantılarla ya da insanların keyif ve arzularıyla değişmeyecek olan asli bir örneği olarak düşünülmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

b.2.2. Hukuk – Ahlak İlişkisinde Sivil İtaatsizliğin Meşruiyeti

Sivil itaatsizliğin meşruluğu, hukuksal değil, ahlaksal planda tartışılabilir. Böyle bir meşruiyet imkanı, bir şeyin yasal olmadığı zaman ahlaksal da olmayacağını ileri süren anlayışın aksine, ahlakiliğin hukuksallığı aşan bir olgu olduğu varsayımından çıkarılır. Buna göre yasallık, her zaman ahlaksallığı içermez.¹¹⁸

Bir yasanın (hukukun) oluşması için, yalnızca onu ortaya çıkaracak süreçler ön planda tutulmalıdır; ahlağın özünde ise evrensel değerler bulunmaktadır. Ahlak bireyler için neyin yapılması gerektiğini ifade ederken, hukuk, bireylerin neyi yapmaya hak sahibi olduklarının sınırlarını tayin eder. Bu anlamda ahlaksal haklar, ödev duygusundan kaynaklandığından daha üstün bir konumdadır. Bu çerçevede sivil itaatsizliğin meşruluğu demokratik bir hukuk devletinde bile yasal düzenlemelerin ahlaken gayrı meşru olabileceği ihtimali üzerine oturtulmaktadır. Anayasal organların yozlaşmasının tam olarak garanti edilemediği gerçeğinden

¹¹⁷ Niyazi Öktem, **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**, 2. Baskı, İstanbul, 1985, s.67

¹¹⁸ A. Harrop Freeman: "Sivil itaatsizlik Üzerine Görüşler". **Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş içinde**, çev.Hakan Arslan, Fatma Ünsal, Vadi Yayınları, İstanbul, 1997, s.124

hareketle, sivil itaatsizliğin kimi zamanlarda ahlaki bir zorunluluk haline gelebilmesi söz konusu olabilecektir.

Sivil İtaatsizliğin ahlaki temelleri incelenirken, ahlakın “olması gereken evrensel bir ilke”ye bağlı olduğu ve hukukun nihai amacının da bu olması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. En başta öznel hakları garanti eden modern hukuk düzenleri, yasaklanmayan her şeye meşruluk tanımaktadır. Böylece hukuk ile ahlak birbirinden ayrılmış olmaktadır.¹¹⁹ Ahlak, bize öncelikli olarak neyi yapmamız gerektiğini söylerken, hukukun özünde yapmaya hak sahibi olduğumuz şeyler önceliklidir. Ahlaki haklar, onların mütekabili olan ödevlerden türerken, hukuksal ödevler öznel özgürlüklerin yasayla kısıtlanmasından ortaya çıkar.

Hukuk-ahlak ilişkisinde oldukça çarpıcı görüşleri olan ünlü filozof E. Kant, sisteminde hukuku ahlak üzerine bina etmiştir. Onun sisteminde hukuka temel özelliğini bahşeden olgu, onun bir müeyyideye tabi olmasıdır. Ancak bu zorlama, hiçbir zaman meşruiyetini kaybetmemektedir. Çünkü Kant’ın yaptığı tanım gereği hukuk, bu zorlamayı bir kişinin özgürlüğünün başkaları tarafından tehlikeye sokulmasını önlemek amacıyla kullanmaktadır. Şöyle ki, Kant’ın tarif ettiği hukuk: “bir kişinin iradi fiillerini, diğer kişilerin iradi fiilleriyle uzlaştıran şartların bütünüdür.”¹²⁰

Sivil itaatsizliğin haklılığı, demokratik bir hukuk devletinde dahi, yasal düzenlemelerin ahlaken gayri meşru olabileceği ihtimalinden doğmaktadır. Ancak bu gayri meşruluğun ölçütü elbette ki herhangi bir özel ahlak anlayışından, bir ayrıcalık

¹¹⁹ Jürgen Habermas: “Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları”. **Birikim Dergisi**, Şubat, 1998, S:118, s.62

¹²⁰ Ahmet Ulvi Türkbağ, **İmmanuel Kant’ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet**, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, İstanbul, 1995, s.77

hakkının kullanılmasından ya da hakikati bilmekte özel ve ayrıcalıklı bir konumdan kaynaklanmamaktadır. Ölçüt herkes için anlaşılabilir ahlaksal ilkelerdir. Hiçbir kimse, iyi ya da doğru norm kurallarının ne olduğunu, hangi kurumların adil olduğunu ya da olabileceğini kendine göre belirleyemediği gibi, bu konuda özgün görüşlerini dayatma hakkına da sahip değildir. Görüşlerin dayatılması, zorunlu olarak güç kullanımını gerektirir. Gücün açık biçimde kullanılması ise ancak diktatörlüklere yakışır bir tutumdur. Diğer yandan, hukuk devleti, bitmiş bir proje olmadığı gibi, anayasal organlar da yozlaşmaktan uzak değildir.¹²¹ Böyle bir durumda direniş, ahlaki bir zorunluluk haline gelebilir. Kısaca, sivil itaatsizlik böyle bir vasatta düzeltici bir işlev görebilir.

Yasaların öngörülemeyen haksız sonuçlarını en önce kendi bedenlerinde yaşayanlar aşağı tabakadakilerdir. Bunlar, ayrıcalıklı etkileme imkanlarından mahrum kimselerdir. Sivil itaatsizlik, bilhassa bunlar açısından, hukukun gerçekleşmesi sürecinde görülen yanlışları düzeltmek için genellikle başvurulabilecek en son imkandır. Diğer yandan, sivil itaatsizlik sürekli revizyona tabi olması gereken hukukun ve hükümet politikalarının düzeltilmesinde önemli bir rol üstlenebilir.

Aktif direnmeye göre daha belirsiz hatlara sahip olan sivil itaatsizlik, iktidara ve kural çiğneyen kimseye karşılıklı olarak ahlaki ödevler yüklemektedir. Hükümet edenler, tarihsel önem arz eden bir karardan uzak durmalıdır. Keza, sivil itaatsiz. sistemin bütününe değil. tekil bir kararını sorguladığı için devlet yaptırım potansiyelini sonuna kadar kullanmamalıdır. Aynı şekilde, kural çiğneyen kimse de

¹²¹ Jürgen Habermas, **Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması**, çev.Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s.42

amacını gerçekleştirmek üzere seçtiği araçların uygun olup olmadığını, eyleminin narsist bir saikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını iyice düşünmeli, çoğunluğun ikna olabilmesi için onlara yeterli fırsatı tanınmalıdır. Sivil itaatsiz birey, özsaygı ve ahlaki bütünlükten kaynaklanan hakkı kendisi için talep ettiği kadar, başkasına da aynen tanımak zorundadır.¹²²

Bütün bunlara rağmen sivil itaatsizlik eylemlerinin genelleştirilmesine karşı yapılan en ciddi eleştirilerden biri, herkesin yasalara karşı itaatsizlik etmesi durumunda sonucun tam bir felaket olacağı yönündeki endişedir. Üstelik, bu iddia bir insanın sahip olduğu bir hakka benzer şartlardaki başkasının da sahip olması gerektiği yolunda güçlü bir ahlaki ilkeye dayanmaktadır. Sivil itaatsizliğin ahlaksal meşruluğunun karşı karşıya bulunduğu en kritik problem, “genelleştirme” problemidir. Gerçekten, evrenselleştirilmesi düşünülen bir eylemi tek bir kişinin veya birkaç kişinin belirlemesinin ussal ve ahlaki dayanağı nasıl sağlanacaktır? Sivil itaatsizlikle ilgili diğer meşruluk kıstaslarına göre , ahlaksallık ilkesini eylem planına aktarmak oldukça zordur; eyleme ahlaksal olarak motive olmak yetmez: onu uygularken her türlü çifte standarttan, kişisel egoya öncelik tanıma bencilliğinden titizlikle kaçınmak gerekir. Bütünsel bir ahlaki tutumda zorunlu olarak şöyle bir davranışsal çerçeve göz önüne alınmalıdır. Diğer koşulların aynı kalması şartıyla, uzun süreli bir haksızlığa maruz kalan ve samimi olarak yürüttükleri siyasal çağrılarını başarısız kalmış iki azınlığın aynı derecede sivil itaatsizliğe başvurma hakkı vardır.

¹²² Ronald Dworkin: “Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği”. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaat**, çev. Yakup Coşar, İstanbul, 1997, s.144

Bu grupların hepsinin aynı zamanda eyleme geçmeleri, düzeni ciddi biçimde sarsarak adil bir anayasal sistemin işlemlerini tehlikeye atacaktır.¹²³

Geniş bir ahlak anlayışına dayalı olarak yürütüldüğünde sivil itaatsizlik, artık tamamıyla gelişigüzel yasa ihlali olmaktan çıkar ve nitelikli bir yasa ihlalinin adı olur. Yasaya muhatap olan insanlara, kuralları ihlal etme izni tanımının tehlikeli olduğu kolayca ispat edilebilir; ancak belli kayıtlar altında nitelikli bir yasa ihlali olan sivil itaatsizliğin tehlikeli sonuçlar taşımayacağını kabul etmek gerekir. Bu yüzden, etüğün “ kural-sonuç teorisine” ne göre, hiçbir zaman sivil itaatsizliğin kaosa sebep olacağı yargısına varılamaz.¹²⁴

b.2.3. Sözleşme Kuramı

Yöneten-yönetilen ilişkisinde karşılıklı hakların ve yükümlülüklerin bir sisteme bağlanarak uzlaşmaya varılmasını anlatan sözleşme kuramı, siyaset literatürünün başat kavramlarından biridir. Tarafların kendilerine düşeni yerine getirmeleri halinde sözleşme geçerlidir; değilse, her bir taraf, sözleşmeden doğan haklarını korumak için harekete geçme hakkına sahiptir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tabii hukukçuların üzerinde durduğu “Sosyal Sözleşme Teorisi” devletin ve devlet organlarının otoritesini ve bu otoritenin sınırlarını belirtmek amacıyla çok sık kullanılmıştır.

Tabii hukukun bir ürünü olan, tabii hukukçular tarafından da tarihi bir gerçeklik olarak kabul edilmeyip sadece ulus egemenliğine dayanan ve insan haklarını güvence altına alan bir devlet düzeni için zorunlu bir varsayım olarak kabul

¹²³ John Rawls: “Definition and Justification of Civil Disobedience”. *Civil Disobedience*, Hugo Adam Bedau, New York, 1991.s.110

¹²⁴ Richard Lichtman: “Sivil İtaatsizlik Üzerine”. *Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde*, çev. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İstanbul, 1997, s.143

edilen sosyal sözleşme görüşü, değişik yorumların konusu olmuştur. Bazı yorumcular tarafından devletin devamlılığını güvence altına almak ve mevcut devlet organizasyonunu meşrulaştırmak amacıyla kullanılan bu teori, başka yorumcular tarafından halkın egemenliği ve insan haklarına bağlı bir devlet düzenini gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Rousseau'nun yorumladığı şekliyle bu sözleşme monarşinin yerine genel iradeye dayalı bir devlet düzenini meşrulaştırmak amacına yönelmiştir.¹²⁵

Kaynağını tabii hukuktan alan sosyal sözleşme teorisinden, bazı tabii hukukçular, sosyal sözleşme ilkeleri ihlal edildiğinde halkın iktidarı ihtilal yoluyla değiştirebileceğini çıkarmışlardır. Bunların başında yer alan Locke'un teorisi de, bütün sosyal sözleşme teorileri gibi, insanların siyasal toplum olarak örgütlenmeden önce doğa durumunda yaşadıklarını varsayar. Bunun sonucu olarak da insanlar daha güvenli ve barışçı bir hayatı garanti edecek uygar, siyasal topluma geçmek için bir sözleşme yapmışlardır. Bu sözleşmenin yapılmasındaki amaç, insanların doğa durumunda sahip oldukları doğal haklarını güvence altına almaktır. İnsanlar bu sözleşmeyle ayrıca kendi aralarındaki güç kullanma hakkını da devlete devretmişlerdir. Devlet, bu temel görevinin sınırlarını aşarak, bireyin haklarını ihlal etmeye başlarsa varlık nedenine aykırı davranmış ve meşruluğunu yitirmiş olur. O zaman halkın da ona itaat etmek zorunluluğu ortadan kalkar. Bu durumda iktidar tarafından itaate zorlanmak istenen halkın, buna karşı direnme hakkı doğar. Yurttaşlarının doğal haklarını önemli ölçüde çiğneyen bir hükümet, bundan dolayı, yönetme hakkını kaybeder ve onu devirmek meşru hale gelir.¹²⁶

¹²⁵ Güriz, a.g.e., s.151

¹²⁶ Mustafa Erdoğan. *Anayasal Demokrasi* . 4. Baskı, Ankara, 2001, s.129

Sosyal sözleşme teorisinden hareket eden bir başka tabii hukukçu olan Hobbes, tabiat kanununun insanlara tanıdığı iki hakkın toplum durumunda dahi geçerli olacağını savunmuştur. Bunlardan birincisi kendini korumak, ikincisi ise güvenliği sağlayamayan devlete itaat etmemek olduğunu söylemektedir.¹²⁷

Sosyal sözleşme teorisinden hareket eden diğer bir tabii hukukçu olan Rousseau ise kurmuş olduğu sistemin mantıki gereği olarak direnme hakkına zaten yer veremezdi; Ona göre, bütün iktidar “genel irade”dedir, yani toplumdadır. Dolayısıyla iktidarı elinde bulunduran toplumun haksız yasalar çıkartarak kendi kendine zulmetmesi mümkün olamaz ve yine, toplumun kendi kendine karşı ayaklanması söz konusu olamaz.¹²⁸

Rawls, siyasi adalet anlayışını, sosyal sözleşme düşüncesine dayandırmaktadır. Rawls, izlediği sosyal sözleşme düşüncesini temsil eden düşünürlerin Locke, Rousseau ve Kant olduğunu belirtmektedir¹²⁹

Kant’a göre sosyal sözleşme, diğer sözleşmelerden farklıdır. Diğer sözleşmeleri yapmaya götüren neden, paylaşılan ortak bir amacın olmasıdır. Sosyal sözleşmede ise sözleşmenin kendisi amaç durumundadır. Bu amaç, herkes tarafından paylaşılması gereken bir amaçtır. Ayrıca bu amaç, ancak sivil devleti oluşturan bir toplumda söz konusudur. Bu toplum ise zorlayıcı kamu kuralları tarafından düzenlenmektedir. Bu durumda zorlayıcı kuralların özgürlük ile bağdaşmayacağı ileri sürülebilir. Ancak Kant bunları birbiriyle bağdaştırmaktadır; çünkü Kant’çı anlamda özgürlük sınırsız değildir. Herkesin özgürlüğü, başkalarının özgürlüğü ile birarada bulunabilecek şekilde sınırlanacaktır. Bu sınırlamayı ise hukuk düzeni

¹²⁷ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, 4. Baskı, Ankara, 1996, s.199

¹²⁸ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara, 1993, s.304-305

¹²⁹ John Rawls, **Political Liberalism**, New York, 1996, Columbia University Press, xxxix.

getirecektir.¹³⁰ Hukuk düzeninin getirdiği sınırlama, özgürlüğü engellemek içideğil, özgürlüğü korumak için getirilmektedir.

Devletin adil olmaması, adaletsiz zor kullanması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda zor kullanana karşı zor kullanılması, Kant'ın eşitlik ilkesi gereğidir. Kant, bu tür zor kullanmayı haklı olarak kabul etmektedir.¹³¹

Kant, devlete karşı direnme hakkını kabul etmese de yöneticinin bütün emirlerine uyma yükümlülüğü de yüklememektedir; diğer bir deyişle mutlak itaati kabul etmemektedir. Kant, daha çok pasif direnmeden yanadır. Bu direnme ise emirlere uymamakla gerçekleşir. Bu emirler yöneticinin adil olmayan emirleri oldukları için bunlara uymamak ahlaki ödev kapsamındadır.¹³² Kant'ın aktif direnme hakkını kabul etmemesinin nedeni, bu hakkın, devletin ve hukuk sisteminin yıkımına ve böylece de savaş durumu ve anarşiye yol açmasıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; küçük bir direnme hakkı olarak tarif ettiğimiz sivil itaatsizliğin meşruluğu, sosyal sözleşmeye aykırılık savıyla birlikte ileri sürülebilecektir. Yani devletin sosyal sözleşmeyi ihlal etmesi, kişinin devlete itaat zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa; devlet her türlü faaliyetinde vatandaşlarının sürekli denetimine ve onayına bağlıdır. Fakat öyle durumlar olur ki devlet hukuk devleti ilkesini ihlal eder ve ısrarla bunun olağan olduğunu ileri sürer. Örneğin yasal denetim ve hak arama yollarının işletilmemesi ya da çok yavaş işletilmesi nedeniyle ileri sürülmek istenen bir hakkın gerçekleşmesinin

¹³⁰ Immanuel Kant, *Political Writings*, çev.H.B. Nisbet, H.Reiss (Ed.), Cambridge, 1991, Cambridge University Press, s.45-46

¹³¹ Kant, a.g.e. s.133

¹³² Hans Reiss, "Introduction", *Political Writings*, Cambridge, 1991, s.267

olanaksızlaşması karşısında bireyler ortada bulunan bir haksızlığa belirli koşullarda kamuoyunun dikkatini çekmeyi ve devleti hukuk devleti ilkesine uygun işlemeye çağırmayı amaçlayabilir. Böyle bir amaç tabii ki etik meşruluk çerçevesinde yer alacaktır.¹³³

Haksızlıklar, adaletsizliklere düzenin kendi kuralları içerisinde, o kuralların izin verdiği sürece karşı çıkarsanız; yani kuralları işletmeye çalışırsanız, isyan edersiniz, itiraz edersiniz. Kısacası kurallar içerisinde bir karşı çıkış söz konusudur. Sivil itaatsizlikte ise kuralların dışına çıkmak, onları ihlal etmek vardır. Ancak bu kuralların dışına çıkmada sevimli bir yan vardır; çünkü açıktır, samimidir, içtendir. Düzenin olumlu yönde değiştirilmesi ve yüksek idealler uğruna yapılır. Bu durum onu hukuken kabul edilmese bile, daha üst düzeyde, ahlak açısından kabul edilebilir hale sokar.¹³⁴

Uluslararası tartışmalar sivil itaatsizliğin meşruluk sorununun daha çok hukuk etiği alanına yerleştiğini göstermektedir. Hukuki meşruluk konusunda çalışmalarda bulunan Dreier bile sivil itaatsizlik tartışmalarının merkezinde onun hukuki değil, siyasi-ahlaki meşruluk yeteneğinin bulunduğunu belirtmektedir.¹³⁵

Söz konusu yaklaşımlardan hangisi kabul edilirse edilsin bir sivil itaatsizliğin meşruluğunu koruyabilmesi için; protestonun ağır haksızlıkları hedef alması, bu haksızlıkların giderilmesinin yasal olanaklarının mevcut olmaması ya da bütün yasal yolların denenmiş ve bunlardan bir sonuç alınamamış olması, itaatsizlik eyleminin

¹³³ Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik”, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.147

¹³⁴ Ahmet İnam: “2. Oturum, 2. Bildiri”. **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, 1. Basım, İstanbul, 1999, s.105

¹³⁵ Ralf Dreier: “ Dreizehn Thesen zum Zivilen Ungehorsam”. **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12..1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz- Aralık 1993, s.695

diğer insanların fiziki ve ahlaki bütünlüklerine zarar vermemesi ve demokratik hukuk devleti düzeni içinde bu protesto eylemlerinin anayasal düzenin işleyişini tehlikeye sokmaması gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1960' LARDAN İTİBAREN TÜRKİYE'DE YAŞANAN SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ ve DÜŞÜNCE SUÇUNA KARŞI GİRİŞİM HAREKETİ

Türkiye'nin siyasal sistemi, demokratik hukuk devletinde aranması gereken özelliklerden birçoğuna sahip değildir. Öte yandan totaliter sistemlerin asli özelliklerinden biri olan halkın üzerinde mutlak egemenlik, herşeye rağmen sağlanamamıştır. Resmi ideoloji ile özdeşleşmeyi reddeden, çağrı yapılabilecek, başvurulabilecek geniş bir kesim bulunmaktadır.¹³⁶

Türkiye Cumhuriyeti kendini anayasal bir devlet olarak sunmak yasa ve anayasa dışı birçok eyleme rağmen, meşruiyetini bu anayasallığa, seçimlere dayandırmaktadır. İçinde totalitarizmin öğelerini barındırır da Türkiye'deki sistemin, açık askeri diktatörlük dönemleri bir yana bırakılırsa, sivil itaatsizliği tümüyle olanaksız kılacak ölçüde totaliter olmadığını söylemek yanlış olmaz Sivil itaatsizliğin, Türkiye'de yaygın olmamasının nedeni düşünce geleneği olarak kitlelerin her düzenlemeyi kamuya bırakmaları ve müdahale geleneğinin bulunmamasıyla açıklanabilir.

¹³⁶ Yakup Coşar, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2001, s.25

1. 1960'LARDAN İTİBAREN TÜRKİYE'DE YAŞANAN BAŞLICA SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

1961 Anayasası. Türkiye'de o zamana kadar görülmemiş sayıda ve kapsamda, oldukça geniş güvenliğe bağlanmış özgürlükler kabul etmiştir.¹³⁷ 1961 Anayasası, hürriyetleri kısaca ve genel prensipler halinde saymakla yetinmeyerek sınırlamanın ölçüsünü belirten etraflı hükümler koymak yoluna gitmiştir. Anayasa, kanun koyucunun hürriyetlerin düzenlenmesindeki takdir yetkisini daraltmış ve onun aşamayacağı bazı kayıtlar getirmiştir.¹³⁸

1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamında, Türkiye'de sivil itaatsizlik niteliğindeki eylemlerin boy göstermeye başladığını görmekteyiz. Özellikle öğrencilerin ve işçilerin önderlik ettiği boykot ve gösteriler yaygınlaşmaya başlamıştır. 1960'lardan sonra ortaya çıkan öğrenci hareketleri, rejim içinde fakat toplumsal düzene karşı bir mücadele görüntüsüne sahiptir. Ancak polis tedbirlerine başvurulduğu ölçüde öğrenciler rejime de karşı çıkmaya başlamışlardır. 1965-1970 yılları arasında öğrenciler tarafından yapılan 92 sessiz yürüyüşün, 65'i toplumsal düzen veya siyasal rejimle ilgili sorunlardan kaynaklanmıştır. 1967-1968 yılları arasındaki ayaklanmalar, daha çok üniversite içi sorunlar ve genel olarak eğitim sistemi ile ilgilidir. Bu dönemdeki boykotlardan 33 tanesinin eğitim sistemini protesto etmek, 7 tanesinin öğrencilik koşullarının düzeltilmesini sağlamak amacını taşımasına karşılık, sadece bir boykot siyasal nitelik taşımaktadır.¹³⁹

Bu dönemdeki öğrenci eylemlerinde şiddet eğilimi göze çarpmaktadır. Ancak öğrencilerin şiddet eylemlerine başvurması birden olmamış, bir tırmanma hareketi

¹³⁷ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s.199

¹³⁸ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 6. Baskı, Ankara, 1981, s.113

¹³⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, İstanbul, 1974, s.51-55

şeklinde gerçekleşmiştir. Öğrencileri şiddete iten nedenlerin başında, polisin gereksiz şiddete başvurması ve siyasal çatışmada bir taraf gibi davranması, bazı isteklerin ancak şiddetle elde edilebileceği yolunda oluşan inanç ve barışçı eylemleri kanıksayan kamuoyunun şiddet eylemlerine ilgi göstermesidir.¹⁴⁰

Özelliklerinden de anlaşılacağı gibi, bu öğrenci eylemleri sivil itaatsizliğin “şiddet” dışındaki tüm unsurlarını taşımaktadırlar. Ancak bu dönemde gerçekleşip, şiddet içermeyen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını içinde barındıran birçok öğrenci eylemi de bulunmaktadır. 1965-1970 yılları arasında öğrenciler tarafından yapılan 92 sessiz yürüyüş tam anlamıyla sivil itaatsizlik örneği olarak kabul edilebilir niteliktedir.

İşçiler ise, ekonomik ve sendikal haklar elde etmek için, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamı ve imkanlarla birçok eylem ve grev yapmışlardır. Bunların en önemlisi DİSK’e bağlı işçilerin 15-16 Haziran 1970’te İstanbul ve Kocaeli’nde yaptıkları ve Türkiye siyasetinin dengelerini sosyalistler lehine nasıl çevirebileceklerini gösterdikleri eylemdir.¹⁴¹ 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi’nde öngörülen ve DİSK gibi bazı sendikaları ortadan kaldırmayı amaçlayan değişikliklere karşı çıkmak için 50.000’e yakın işçinin sokaklara dökülerek yaptığı bu eylemler esnasında şiddete başvurulmuştur. Bu nedenle Türk işçi sınıfı tarihindeki ilk büyük kitle eylemi olan bu ayaklanma sivil itaatsizlik olarak nitelendirilemez.¹⁴² 1969 yılının son günlerinde gerçekleştirilen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan “Öğretmenler Boykotu”, o yılların en

¹⁴⁰ Kışlalı, a.g.e., s.79-89

¹⁴¹ Hikmet Özdemir, *Siyasal Tarih (1960-1980), Türkiye Tarihi*, Cilt 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Der. Sina Akşin, 4. Basım, İstanbul, 1995, s.226

¹⁴² Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, 7. Baskı, İstanbul, 1992, s.177-181

önemli hukuksal ve sosyal olaylarından biridir. Yüzbini aşkın öğretmen, anayasadaki ilkelere aykırı olarak, insan haysiyetine yaraşır yaşama koşullarından yoksun bırakıldıkları, “laik devlet” ilkesinin eğitim ve öğretim alanında hiçe sayıldığı, fikir özgürlüğünün reddedildiği, kamu görevlilerinin güvenliklerinin baltalandığı gerekçeleriyle dört gün süren bir boykotta bulunmuşlardı. Bu boykota katılanlar hakkında TCK'nın 236. maddesini ihlal ettikleri gerekçesiyle davalar açılmıştı.¹⁴³

1961 Anayasasının ülkeye getirdiği özgürlük ortamının yarattığı hareketliliği kaldıramayan Türk siyaseti 12 Mart 1971'de “12 Mart Rejimi” olarak adlandırılan dönemi yaşamıştır. Bu dönemde birçok öğretmen, yazar, sendikacı, bilim adamı, işçi ve öğrenci tutuklanarak ve askeri cezaevlerine konarak hala tartışılmakta olan yargılamalar sonucunda ağır cezalara çarptırılmıştır. 1971 ve 1973'te anayasada yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ve demokratik düzen büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu dönemdeki en önemli değişiklikler temel hak ve özgürlüklere yöneliktir. Anayasanın 11. maddesi değiştirilerek, 1961 Anayasasının kabul ettiği “özgürlüklerin asıl, sınırlandırmanın istisna” olması ilkesi tersine çevrilmiş, ayrıca maddeye “özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önleme” amacını taşıyan yeni bir fıkra eklenmiştir. 1982 Anayasası bireyin ve yurttaşın alanına daha fazla ipotek koyma niyetini göstermektedir. Bu nedenle de birey ve yurttaşın devlet ve toplum karşısında 1961 Anayasası'na oranla daha az korunma gördüğü, yeni anayasada önceliğin devlet ve millete verilmek istendiği söylenebilir.¹⁴⁴

¹⁴³ Mehmet Emin Artuk, “Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku”, **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12.1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz- Aralık 1993, s.725

¹⁴⁴ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, s..66

Yakalanma ve tutuklanma sürelerinin de arttırıldığı bu dönemde kişi güvenliği önemli sınırlamalara tabi tutulmuştur. Kamu görevlilerine sendika kurma hakkı veren 46.ve119. maddelerde değişiklik yapılarak, kamu görevlilerinin bu hakları ellerinden alınmıştır. Yine aynı dönemde, üniversitelerin sahip olduğu “özerklik” statüsü ortadan kaldırılarak, bu kurum devlete bağımlı hale getirilmiştir. Ayrıca yapılan değişikliklerle hükümete kanun gücünde kararname yetkisi verilmiş ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin birinci parti olduğu 1977 seçimlerinden, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar birçok koalisyonun kurulduğu istikrarsız bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde partiler arası mücadeleler iktidar boşluğu oluşmasına sebep olmuş ve şiddet hareketleri artmıştır. Siyasi fikir ayrılıklarından kaynaklanan ve yaklaşık 5000 kişinin öldürüldüğü, binlerce kişinin yaralandığı bu dönemdeki eylemlerin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmesi olanaksızdır.

12 Eylül 1980 tarihinde saat 04.30 da okunan ilk bildiriyle Türk Silahlı Kuvvetleri emir komuta zinciri içinde, can ve mal güvenliğini ortadan kaldıran silahlı terör saldırılarının yaygınlaştığını, parlamentonun görevini yerine getiremez hale geldiğini ve demokratik sistemin işlemezliğini sağlayan yolların kapandığını belirterek, ülke yönetimine el koyduğunu ilan etmiştir.¹⁴⁵ 29 Haziran 1981 yılında Milli Güvenlik Konseyi yeni anayasanın yapımı sürecini başlatmıştır. 120'si askeri valiler tarafından , 40'ı Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanan 160 üyeli Danışma Meclisi'nin seçtiği 15 kişilik bir komisyonca ilk taslağı hazırlanan Anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunularak %91.4 gibi yüksek bir oranla kabul

¹⁴⁵ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, Ankara, 1998, Yetkin Yayınları, s.27

edilmiştir. Bu oranın bu kadar yüksek çıkmasında halkın, bir an önce sivil yönetime geçme isteği etkili olmuştur.

1982 Anayasasının insan haklarına bakışını, 1961 Anayasasının 2. maddesindeki “insan haklarına dayanan devlet” kavramı yerine, “insan haklarına saygılı devlet” kavramını getirmesi ortaya koymaktadır. “İnsan haklarına dayanan devlet” , insanı temel değer olarak kabul eden, kendi varlık nedeninin insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi olduğu bilincinde olan devlet anlayışını yansıtırken, “insan haklarına saygılı devlet”, insana yine değer veren ve onun onurunu koruyan fakat, insan haklarını artık devletin varlık nedeni olarak görmeyen devlet anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca 1982 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin 1961 Anayasasında yer alan “özüne dokunulamaz” ilkesini kaldırıp onun yerine “demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz” ilkesini getirmiştir.¹⁴⁶

Türkiye’de sivil itaatsizlik niteliğindeki eylemler 1960’lardan itibaren artmaya başlamıştır. Bunda 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamının rolü büyüktür. 1982 Anayasası ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin , devlet iktidarı karşısında sınırlandırılması, söz konusu eylemlerin hızını kesmiştir, ancak 1990’ların başından itibaren Türkiye’de sivil itaatsizlik eylemleri tekrar hız kazanmaya başlamıştır.

1960 sonrası Türkiye’de gerçekleşen başlıca sivil itaatsizlik eylemlerini genel özellikleriyle, başlıklar halinde değerlendirmek, konunun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

¹⁴⁶ Mümtaz Soysal. 100 Soruda Anayasanın Anlamı. 9. Baskı, İstanbul, 1992, s190

a. 3 Ocak Genel Direnişii

Sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan “3 Ocak Genel Direnişii”, izlenen siyasi ve ekonomik politikalara bir tepki niteliği taşıması bakımından çok önemlidir. 30-31.10.1990 tarihinde Türk-İş Olağanüstü Başkanlar Kurulu aşağıdaki sebepleri ileri sürerek “genel eylem” kararı almıştır.

- Başta Anayasa olmak üzere, çalışma hayatını ilgilendiren yasalarla temel hak ve özgürlükleri engelleyen öteki antidemokratik hükümlerin bugüne kadar düzeltilmemesi,
- Vurguncularla fırsatçılara olanak tanıyan başıboş piyasa düzeni ve enflasyondan kaynaklanan hayat pahalılığının geniş halk kitlelerini ezmesi,
- Büyük çaplı bütçe açıklarının, işçi ve memur ücretlerine konan ağır vergi ve fonlarla karşılanması yoluna gidilmesi,
- Devlet memurlarına verilen komik zamlarla mağduriyetlerinin artırılarak sürdürülmesi,
- Laik Cumhuriyet ilkesinden ödün verici tarzdaki düşünce ve uygulamalara karşı çıkılmaması,
- 120 milyar liraya ulaşan işçi alacaklarının, borçlu belediyeler tarafından hala ödenmemiş olması,
- Yüksek kazanç ve rant sahiplerine tanınan imkanların arttırılması ve vergi kaçaklarının önlenememesi,
- Bugüne kadar yapılan iyi niyetli uyarıların dikkate alınmaması,
- Özellikle 12 Eylül ortamının getirdiği yasak ve kısıtlamaları, yönetimde kurumlaştırmaya çalışan bugünkü iktidarla diyalog yoluyla sorunların

çözümeyeceği görüşünde birleşen Türk-İş Başkanlar Kurulu, bu olumsuzluklar karşısında, genel eylem uygulamasına oy birliğiyle karar vermiştir.¹⁴⁷

Türk-İş Başkanlar Kurulu'nun almış olduğu "genel eylem" kararı, 26 Aralık 1990 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu tarafından yasadışı ilan edilmiştir. Bu eylemin önlenmesi amacıyla Kamu İşveren Sendikaları Ankara 6.ve 8. İş mahkemelerinde "ihtiyati tedbir" ve "tespit" davaları açmışlardır. Başvuruları olumlu bulan mahkemeler bu eyleme ihtiyati tedbir kararı vermişlerdir. Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcılığı da bu kararın genel eyleme katılan herkesi bağlayacağını belirtmiştir. Bütün bunlara rağmen memurlar, muhalefet partileri, meslek odaları ve diğer demokratik kuruluşlar tarafından desteklenen eylem 3 Ocak 1991 tarihinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁸

Türk-İş Başkanlar Kurulu tarafından ileri sürülen yukarıdaki gerekçeler bize "3 Ocak Genel Direnişi" nin bir işçi eyleminden çok, toplumun tamamını ilgilendiren haksızlıklara ve antidemokratik uygulamalara bir karşı çıkış olduğunu ve kamuoyunun dikkatini bu haksızlıklara çekme amacı güttüğünü göstermektedir. Eyleme katılanların ve onu organize edenlerin yeni bir sosyal düzen kurma çabaları olmadığından, eylem sisteme içkindir. Çünkü eylemcilerin genel olarak sisteme değil, sistem içindeki bazı haksızlıklara itirazı vardır.

Eylem, mahkemenin "ihtiyati tedbir" kararına ve Bakanlar Kurulu'nun yasadışı ilanına rağmen gerçekleştirildiğinden yasadışıdır. Ayrıca eylemcilerin

¹⁴⁷ Petrol İş (Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası), Year Book for 1990, İstanbul, s.90. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sevkuthan N. Karakaş, Eylem Günlüğü, Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Kasım 1990-Ocak 1991, Araştırma Raporu, 1.basım, İstanbul, 1992)

¹⁴⁸ Artuk, a.g.e.,s.726

eylemin hukuki sonuçlarına katlanmayı göze aldıkları, eylemin şiddet içermediği ve aleni olduğu ortadadır.

b. Radyoların Korsan Yayınlarla Gerçekleştirdiği Eylemler

Özel radyoların kapatılmasının ardından Türkiye çapında başlatılan ve çeşitli kentlerde korsan yayınlarla seslerini duyuran radyoların yapmış olduğu eylemler de sivil itaatsizlik niteliğindedir. İzmir’de Genç Radyonun bir minibüsten yasak yayında bulunması, Trabzon’da Gökkuşuğu FM’in Karadeniz’in uluslararası sularından üç saat süreyle yasak yayın yapması¹⁴⁹ örnek nitelikte eylemlerdir. Bu eylemle RTÜK yasasının izinsiz yayın yasağını öngören ilgili maddesi ihlal edilmek suretiyle, sivil itaatsizliğin “yasaya aykırılık” unsuru gerçekleşmiştir. Yine şiddet içermeyen, aleni bir eylem olması ve eylemin yaptırımlarına katlanmak öngörülmüş olduğundan, eylem diğer unsurları da ihtiva etmektedir.

Radyolar, anayasal kapsamda korunan ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünün bir kullanım biçimi olarak ve bu yönüyle demokratik toplumlarda, demokrasinin vazgeçilmez olan çok seslilik unsuru bağlamında bir mihenk taşı olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, Türkiye çapında başlatılan ve korsan yayınlarla seslerini duyuran birçok radyonun yapmış olduğu sivil itaatsizlik eylemleri, demokrasinin çok seslilik unsurunun önemini kamuoyuna hatırlatmıştır.

c. Sakarya Adliyesi Önünde Gerçekleştirilen Eylem

11.04.1993 tarihinde Türkiye’de yaşanan bir başka sivil itaatsizlik örneği, Sakarya Adliyesi önünde gerçekleşmiştir. Sakarya Adliyesi’nde görevli 53 savcı ve hakim ile 163 personel bazı özlük haklarının verilmediği ve yargı reformuna ilişkin yasa tasarılarının beklemede bırakıldığı gerekçesiyle adliye binası önünde protesto

¹⁴⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 7.4.1993, s 17

eyleminde bulunmuşlardır. Bu eylemde TBMM Başkanına ve Başbakanına çekilen telgrafları okuyan başsavcı söz konusu metinlerde şu ifadelere yer vermiştir: “Uzun süreden beri Adalet Bakanlığı’nca hazırlanan özlük haklarının iyileştirilmesine ilişkin yasalarla yargı reformuna dair yasalarda suskunluğumuzu üzümlere bozmak zorunda kaldık.Çözüm yollarının aranıp, yaşama geçirilmesine, yargı mensuplarının meslek onuruna yakışan bir hayat standardına kavuşturulması hususunda gereğinin yapılmasına yardımcı olmanızı saygılarımla arz ederim.”¹⁵⁰ Bu eylem bütün Türkiye’de diğer adliye mensupları ve hukukçulardan destek görmüştür. Yargıçlar, Hazinesinin ve devlete ait tüm kuruluşların açtığı davalarda “davadan çekilme” kararı verecekleri ve tutuklama konusundaki takdir yetkilerini gevşeteceklerini bildirmişlerdir. Bu kez de sivil itaatsizlik eyleminin öznesi, bağımsız mahkemelerin temsilcileri, yargıçlar olmuştur.

d. Cumartesi Anneleri’nin Eylemleri

27 Mayıs 1995 tarihinde küçük bir grubun girişimiyle başlatılan ve 2000 yılında polisin müdahalesine kadar sürdürülen, kamuoyunda “Cumartesi Anneleri” olarak bilinen kayıp yakınlarının eylemleri de tipik sivil itaatsizlik eylemlerindendir. Cumartesi Anneleri’nin eyleminde amaç somut bir problem olan kayıpların bulunması için değişik sınıf, kültür ve politik görüşten insanlarla ortak bir inisiyatif ve hareket oluşturabilmek, bu sayede de kaybolan kişilerin akibetini öğrenebilmektir. Oturma eylemi şeklinde başlayan bu örgütlü arayış Arjantin’den örnek alınmıştır. 1976 askeri darbesinden sonra Arjantin’de binlerce insan kaybolmuş ve Arjantinli kayıp anneleri 1977’den itibaren başlattıkları hareketlerle darbenin 9 generalini sivil yönetime geçilmesiyle beraber yargılatmayı

¹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 12.4.1993, s.20

başarmışlardır. 1995 yılında Arjantin Genel Kurmay Başkanı darbe dönemindeki kayıplardan kendilerinin mesul olduğunu kabul ederek özür dilemişlerdir.¹⁵¹

Yaklaşık olarak beş yıldır, her cumartesi saat 12.00 de Galatasaray Lisesi önünde izinsiz oturma eylemi yapmakta olan grup, “çocuklarımızı sağ aldınız, sağ istiyoruz.”, “gözaltında kayıplara son” şeklindeki slogan ve pankartlarıyla eylemlerini gerçekleştirmektedir. Söz konusu eylemler “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasa”sını ihlal etmektedir. Dolayısıyla eylemler, sivil itaatsizliğin yasa dışılık unsurunu barındırmaktadır.

Eylemler, hem açık biçimde örgütlenmekte hem de kamuoyunun algılayabileceği bir şekilde yapılmaktadır. Açıklanan hedef, her cumartesi günü yarım saat oturmaktır ve buna her daim sadık kalınmaktadır.¹⁵² Bundan da anlaşılmaktadır ki, sivil itaatsizliğin alenilik ve hesaplanabilirlik unsurları söz konusu eylemlerde mevcuttur.

Eylemciler, kayıplar için kamuoyu oluşturmak ve kayıplara karşı çıkmak amacıyla hareket etmektedirler. Talepleri sınırlı olduğundan sistemin tamamına bir karşı çıkış söz konusu değildir. Dolayısıyla sivil itaatsizliğin sisteme içkinlik şartı da gerçekleşmiş olmaktadır.

Sivil itaatsizlik eylemi, eylemcilerin başka çıkar yol kalmadığını hissettikleri anda başvurdukları bir zorunluluk eylemi, çoğunluğa, kamu vicdanına yapılan bir çağrıdır. Eylemciler devleti protesto etmiş, ancak bunu şiddetin diliyle değil, “barışın diliyle” yapmış ve eylemlerinin siyasi ve hukuki sorumluluklarını üstlenmişlerdir.

¹⁵¹ Halime Karakaş, “Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz?”. *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Kasım-Aralık- Ocak 1998-9 , s.179

¹⁵² Yakup Coşar, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik.2*. Basım, İstanbul, 2001, s.27

Eylemin ciddi bir haksızlığa, “yaşama hakkının ihlaline” karşı olması da sivil itaatsizliğin bir diğer unsurunu ihtiva ettiğinin göstergesidir.

e. Susurluk Kazası Sonrası Gerçekleştirilen Eylemler

Türkiye'nin uzun süre gündemini oluşturmuş, üzerinde çok konuşulmuş ve hatta cumhuriyet tarihinde en çok katılımın gerçekleştiği bir başka eylem “Susurluk Kazası” olarak bilinen ve bir emniyet müdürü, bir milletvekili, bir kanun kaçağının ve susturuculu silahların bulunduğu bir otomobilin kaza geçirmesi sonucu ortaya çıkan çete-devlet ilişkisine halkın gösterdiği tepki sonucunda gerçekleşmiştir. 1 Şubat 1997 tarihinde “Yurtaş Girişimi” tarafından başlatılan ve “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” sloganıyla tanımlanan bu kampanyaya binlerce kişi imzalarıyla destek verirken, bazı radyo ve televizyon kanalları da izleyicilerini, çağdaş ve şeffaf hukuk devleti için ışıklarını saat 21.00 de bir dakika söndürmeye çağırmıştır.

Toplumun suç örgütlerini kuranlarla onlara görev verenlerin, yargı önüne çıkarılması konusundaki kararlılığını göstermeyi amaçlayan kampanyaya 50'ye yakın radyo destek vermiştir. Yurtdışındaki bazı Türk dernekleriyle bazı Türk cumhuriyetlerinin de katıldığı kampanya büyük ilgi görmüştür.¹⁵³ Susurluk kazası ertesindeki gelişmelerden sonra “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık”, “temiz toplum”, “şeffaf devlet” gibi sloganlarla başlayan bu eyleme sivil toplum örgütleri, sendikalar, sanatçılar, hatta Bayrampaşa Cezaevi'nde tutuklu ve hükümlü bulunan sol radikal gruplar ile milyonlarca insan katılım göstermiştir. Eylem kamuoyunda ortak bir bilinç yaratmıştır. Devlet-mafya ilişkisinin hukuk devletinin önünde bir engel olduğunu düşünen çok değişik siyasal ve sosyal gruplar, aynı amaçta ve aynı

¹⁵³ Milliyet Gazetesi, 1.2.1997, s.3

eylem tarzıyla birleşmişlerdir.¹⁵⁴ Işık söndürme eylemini benimseyen bu kesimler, zamanla ışıkları kapatmakla kalmayıp, onları yakıp söndürmeye başlamışlar..bir süre sonra da ellerinde mumlar, meşalelerle birlikte sokaklara çıkmışlardır. Eylemlerin devamında, tencere ve tavalarıyla sokaklara dökülüp bunları birbirine vurarak “temiz toplum”, “şeffaf devlet” gibi sloganları telaffuz eden bu kitleler, artık “şeriata hayır”, “Refah yol gitsin” diye bağırmağa başlamışlardır. İfade edilen gerekçelerle başlayıp aylarca devam eden bu eylemi gerçekleştiren duyarlı milyonlar, Susurluk Olayı'nın aydınlatılması ve soruşturmalar konusunda bir arpa boyu yol alınmamasına rağmen eylemlerine son vermişlerdir.

Işıkların söndürülmesi şeklinde başlayan, fakat zamanla sokaklara çıkılıp tava ve tencerelerin birbirine vurularak sloganların atıldığı eylemin şiddet içermediği açıktır. Eylemcilerin talebi devletin çetelerden temizlenmesi ve hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilmesiyle sınırlıydı, dolayısıyla eylem sisteme içkindir. Eylem milyonlarca insanın ışıklarını söndürmesi ve ellerinde mumlarla sokaklara çıkmasıyla gerçekleştirildiğinden kamuoyu tarafından algılanabilir bir özellik göstermekteydi. “Susurluk aydınlansın” diye ışık söndürme eylemi başlatanlar, daha sonra “şeriata hayır” diyerek, ışık söndürmekle yetinmeyip sokaklara dökülmüşlerdir.¹⁵⁵ Bu açıdan bakıldığında, seyri ve sonuçları başta söylenenlere uymadığından “hesaplanabilirlik” şartı gerçekleşmemiştir.

Işık söndürmek suretiyle eylemciler herhangi bir hukuk kuralını ihlal etmemektedir, dolayısıyla eylem yasadışı unsurundan yoksundur ve katlanılacak

¹⁵⁴ Engin Cinmen, “Amaç Bir Sivil İtaatsizlik Başlatmak Değildi”, **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, İstanbul, 1988, s.10

¹⁵⁵ Mehmet Barlas, “Kılavuzu Karga Olanın Hedefi Hep Şaşırır”, **Sabah Gazetesi**, 17.2.1997, s.3

herhangi bir ceza yaptırımını da söz konusu değildir. Ancak sonraları bazı kimselerin tava ve tencereleri birbirine vurarak sokaklara dökülmeye başlaması toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasının ihlal edilmesine sebep olmuştur. Böylece yasaya uygun olarak başlayan bu eylem zamanla bazı kimselerin sokaklara çıkarak söz konusu yasayı ihlal etmeleriyle, o kimseler için sivil itaatsizliğe dönüşmüştür.

Ancak eylem, hesaplanabilirlik, yasaya aykırılık ve bunun sonucu olarak da hukuki sorumluluğun üstlenilmesi unsurlarından yoksun olduğu için sivil itaatsizlik olarak nitelendirilemez.

Diğer ülkelerin sivil itaatsizlik eylemleriyle Türkiye'dekiler karşılaştırıldığında, öznelerin farklılaştığını gözlemek mümkündür. Avrupa ve Amerika'daki eylemlerde mevcut olan halk desteği ve öncülüğü, Türkiye'de yerini "konuyla ilgili olanlar"a bırakmaktadır. Oysa toplumun, suç örgütlerini kuranlarla onlara görev verenlerin, yargı önüne çıkarılması konusundaki kararlılığını göstermeyi amaçlayan bu kampanya ortak bir bilinç yaratmış, bu anlamda halk duyarlılığını, desteğini ve öncülüğünü tam olarak gösterebilmiştir.

f. Bergama Çevre Hareketi

"Uluslararası pazar güçlerine kayıtsız, şartsız teslimiyet" olarak özetlenebilecek küreselleşme¹⁵⁶, Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ancak küreselleşme gelişmekte olan ülkelere çok, dev şirketlere sahip gelişmiş batı ülkelerinin yararına sonuçlar doğurmakta, işlerine yaramaktadır. Daha serbest hareket edebilmek amacıyla, dünyadaki sınırların kalkmasını isteyen bu dev şirketler

¹⁵⁶ Alpaslan Işıklı, *Küreselleşme ve Demokratikleşme*, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.12

için, henüz gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, kar elde edilebilecek iyi bir pazar olarak görülmüştür.

Kendi karlarından başka hiç birşey düşünmeyen bu uluslararası dev şirketlere karşı, Bergama Köylüleri'nin sivil itaatsizlik eylemleriyle verdikleri mücadele çok önemlidir. Bergama Çevre Hareketi öncelikle bir köylü direnişi şeklinde değerlendirilmelidir. Hareketin kendine özgülüğü de eylemlerin odak noktasında köylülerin bulunmasından ileri gelmektedir.

Bergama köylüleri, kendi bölgelerinde çok uluslu bir şirket olan Eurogold'un siyanürle altın üretimine karşı bir mücadele vermektedirler. Bu mücadele on bir yıla yakın bir süredir devam etmektedir. Bergama köylülerinin kendi topraklarında siyanürle altın üretimine karşı çıkmak ve kendi arazilerini korumak amacıyla başlattıkları bu mücadele, zamanla kurumlaşmış ve kendi sınırlarını aşmıştır. Bundan on bir yıl önce kendi bölgelerinde siyanürle altın üretimini engellemek için gösteri yapan bu insanlar, 16 Temmuz 1999 tarihinde uluslararası tahkim düzenlemesini protesto etmek için Ankara'ya kadar gelmişlerdir.¹⁵⁷

Kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla, Bergama-Çanakkale yolu kapatılarak yapılan eylem, kendilerini Boğaz Köprüsü'ne zincirledikleri eylem, soyunma eylemi, Ramazanda piknik eylemi, yağmurun altında tabutlu eylem, havaalanında başkanın yolcu edilmesi sırasında çıplak ayakla ayakları havaya kaldırarak yapılan eylem, Avusturalya büyük elçisinin basın toplantısının otelde basılması, maden sahasının işgali , bisiklet eylemi, İstanbul İstiklal Caddesi'nde elde

¹⁵⁷ Ozan Yayman, "Yörelerinde siyanürlü yöntemle işletilmek istenen altın madenine karşı dokuz yıldır verdikleri mücadeleyle sesini duyuran Bergama köylüleri, uluslararası tahkim düzenlemesine karşı Ankara'da çıplak ve yalınayak protesto gösterisi düzenledi.", 17 Temmuz 1999 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**, s.18

köy ekmeği ile yapılan çıplak eylem Bergama köylülerinin sivil itaatsizlik niteliği taşıyan eylemlerinden bazılarıdır. Eylemler toplantı ve gösteri yürüyüşü yasasına aykırı olarak yapıldığından yasadışıdır. Söz konusu eylemlerin aleni bir şekilde yapılmış olduğu da ortadadır.

Kendi kârlarından başka hiçbir şey düşünmeyen uluslararası şirketlerin siyanürle altın üretiminin Bergama'ya verebileceği yıkıcı zararları görmezlikten gelmesinin, Bergama köylüleri için açık ve ağır bir haksızlık oluşturacağı kabul edilmelidir. Anayasanın 17. md. "herkes yaşama , maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir..." ve 56. md. " herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler..." Anayasanın söz konusu maddelerinin ihlal edilmesiyle açık ve ağır haksızlık meydana gelmektedir.

Eurogold firmasının siyanür liç yöntemiyle altın çıkarması karşısında Bergama halkının yaşamı doğrudan ve dolaylı olarak tehdit edilmektedir. Eylemlerini gerek Eurogold şirketinin gerekse kamu güçlerinin kendilerine karşı şiddet kullanılmasına rağmen şiddete başvurmadan gerçekleştiren Bergama köylülerinin yalnızca manevi değerlerini koruma, sağlıklı bir çevrede yaşama amacının varolması, mevcut siyasal düzeni yıkmak ve onun yerine yeni bir düzen getirmek gibi bir amaçları olmadığından, direnişin sisteme içkinliği tartışılmaz.

Sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan ve uzun yıllardan beri devam ettirilen bu mücadelenin, önemli sonuçları olmuştur. Bergamalıların özellikle,

Bergama köylüsünün gösterdiği direniş ve istemler sadece kendi bölgelerini korumakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin 460 yerinde siyanürlü yöntemle maden çıkartmanın önünü kapatmıştır.

Bergama Çevre Hareketi, ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemleriyle köyleri politik bir kamusal alan haline getirmiştir. Yine bu hareket, yapılan eylemler ve örgütlenme modeliyle kamu politikalarının tartışılabileceğini ve kamuya karşı kitlesel bir hareketin uzun süre yürütülebileceğini göstermiştir.

g. Greenpeace Çevre Örgütü'nün Gerçekleştirdiği Eylemler

Türkiye'de ciddi ekolojist muhalefet 1980'lerden itibaren başlamıştır. Örneğin, 1984,1985 yılları arasında Gökova'da termik santrale karşı gösterilen muhalefet bunlardan biridir. Bu muhalefet yalnızca köylülerinkiyle kalmamış, bölge halkı 3000 imzalı bir dilekçeyi ilgi yerlere göndererek bir direniş başlatmıştır. Çevre sorunları konusunda gösterilen bir başka duyarlılık örneği, Dalyan'da yaşanmıştır. Soyu tükenmekte olan deniz kaplumbağaları ve pek çok kuş türünün yaşadığı Dalyan'da Federal Alman Firması'nın 2000 yataklı turistik otel yapımına başlaması İstanbul'u "Doğa Korumacıları" başta olmak üzere pek çok grubu harekete geçirmiştir. Çevre Duyarlılığını Yayma Grubu, İzmir Yeşiller Grubu gibi örgütlenmeler, hareket başlatmışlardır.¹⁵⁸ Gerek Gökova, gerek Ankara'daki Güven Parkı'na otopark yapımına karşı eylemler ve gerekse Aliğa Rafinerisi'ne ilişkin protestolar birer sivil itaatsizlik eylemi ve çevreci hareket olarak kabul edilebilir niteliktedir.

Uluslararası antlaşmalara lobi faaliyetleri ile ağırlığını koyan, taslaklar öneren ve kabul ettirebilen az sayıdaki yetkin çevre örgütlerinden birisi de "Greenpeace"dir.

¹⁵⁸ Oktay Ekinci, *Çevreciliğin ABC'si*. Simavi Yayınları, 1. Basım, İstanbul,1994, s. 32

Bu örgüt, çevre suçlarını şiddet içermeyen eylemlerle ve basın aracılığıyla gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Barışçıl eylemler, raporlar, basın açıklamaları, yetkililerle görüşmeleri içeren tüm çalışmaların “vitrinini” oluşturmaktadır. Bu örgütün Türkiye de gerçekleştirdiği bazı sivil itaatsizlik eylemlerinden örnek verilecek olursa ;¹⁵⁹

- 4 Eylül 1992 : Türkiye’yi ziyaret eden ilk Greenpeace gemisi olan “MV Sirius”, İzmir Limanına nükleer karşıtı bir afişle girdi. (Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu 23. maddesi ihlal edilmiştir.)
- 23 Nisan 1993: Dünyanın en çok asbest içeren transatlantiği SS USA gemisinin Türkiye’de sökülmesine karşı İstanbul Tuzla açıklarındaki gemide eylem yapıldı. (Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu 23. maddesi ihlal edilmiştir.)
- 11 Kasım 1994: Nükleer enerjinin tehlikelerine dikkat çekmek üzere Ankara TEK Türkiye Elektrik Kurumu) Merkez birasında eylem yapıldı. (Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu 23. maddesi ihlal edilmiştir.)
- 3 Temmuz 1997: Greenpeace gemisi Sirius ile gerçekleştirilen eylemde İzmir Aliağa’daki PVC ve klor üreticisi Petkim protesto edildi. (Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu 23. maddesi ihlal edilmiştir.)
- 21 Mayıs 2001: İzmit Tehlikeli ve Klinik Atık Yakma Tesisi’nde (İZAYDAŞ) gerçekleştirilen ve 39 saat süren eylemde Türkiye’nin Stockholm Kalıcı Organik Kirlenimler Anlaşması’nı imzalaması ve atık politikasını kamuoyuna açıklayarak atık yakma tesisini kapatması istendi.(Toplantı ve Gösteri Yürüyüş Kanunu 23. maddesi ve 7. maddesi ihlal edilmiştir.)

¹⁵⁹ Aksu, Başaran: “Yeşille Barışık Olanların Örgütü Greenpeace”. **Zip İstanbul Dergisi**, 87. Sayı: 15 – 30 Nisan

- 25 Ocak 2002: Daha önce Sinop ve Samsun'daki depolardan gizlice alınmış olan iki varil zehirli atık, MV Rainbow Warrior gemisiyle İtalya'ya götürüldü ve 15 yıl önce Karadeniz'e boşaltılmış zehirli atıkların İtalya tarafından geri alınması talebiyle, Roma'daki İtalya Çevre Bakanlığı önüne bırakıldı. (T.C.K 491. maddesi ihlal edilmiştir.)

Greenpeace Çevre Örgütü Türkiye'deki eylemlerini şiddet içermeyecek şekilde gerçekleştirmiştir. Eylemciler protestolarını barışın diliyle yapmışlardır. Yasa dışılık unsuru incelendiğinde farklı pozitif hukuk normlarının ihlal edildiği görülür. Eylemciler, eylemlerinin hukuki ve siyasi sorumluluğunu da üstlenmektedirler. Eylemin gerçekleşme şekline yönelik hedefler tespit edildikten sonra o hedefe sadık kalmak suretiyle eyleme hesaplanabilirlik niteliği kazandırılmıştır. Yine, eylem hem açık bir biçimde örgütlendiğinden hem de kamuoyunun algılayabileceği bir biçimde yapıldığından sivil itaatsizliğin alenilik unsurunu da ihtiva etmektedir. Söz konusu eylemler, ciddi bir haksızlığın varolmasından yola çıkılarak, çevre suçlarının işlenmesini engellemek ve insan yaşamını tehdit eden çevre sorunlarına dikkat çekmek ve ortadan kaldırmak amacıyla yapılmaktadır. Bu husus aynı zamanda Greenpeace örgütünün meşruiyet dayanağı olarak kabul edilebilir. Çevreci örgütün eylemleri, mevcut siyasal düzenin varlığına son vermek ya da onun yerine yeni bir düzen getirmek amaçlı olmadığından sisteme içkindir de.

h. Vicdani Red'cilerin Gerçekleştirdiği Eylemler

Bir başka sivil itaatsizlik biçimi "Askerliği reddetme" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bugün, dünyanın birçok ülkesinde vicdani red hakkını kullanıp askerliği reddeden yüzlerce genç bu konunun mücadelesini vermektedir.

Vicdani Red, kişinin vicdani, kültürel, dini ve politik düşünce gibi nedenlerle askerliği reddedip bunu ilan etmesidir. Her türlü savaş ve savaşın yol açtığı yıkım ve tahribatın bir insanlık suçu olduğu düşüncesiyle buna ortak olmamak ve ortak olabilecek bilinçsiz kitleleri bu konuda duyarlı hale getirme amacıyla eylemlerini gerçekleştirmektedirler Vicdani Red'ciler.¹⁶⁰

Savaşlara destek vermemeyi ve bunun nedenlerini ortadan kaldırmayı hedefleyen Vicdani Redciler , emir komuta zincirinin olmadığı, tahakküm kültürünün ortadan kalktığı, özgür bir toplumu hedeflemektedirler. Bu girişimin mücadele hedefi teknik bir askerliği reddetmenin dışında sömürsüz ve barışçıl bir dünya hedefi önüne koyması ile de toplumsal dönüşüm açısından ciddi bir dinamik olduğunu söylemek gerekir. Vicdani Redciler tüm savaşlara karşı çıkmanın en etkili yolunun savaşın insan kaynağını kurutmaktan geçtiğine inanmaktadırlar.¹⁶¹

Hiç bir devlet mutlak olarak iyi ve mutlak olarak adil olamayacağı için yurttaşlarından ancak mutlak olmayan eylemler talep edebilir. Mutlak eylemler düzeltilmesi, geri dönüşü olanaksız eylemlerdir: öldürme eylemi gibi. Devlet insanlara devletleri için öldürme eylemine katılmaları yolunda propaganda yapabilir. Ancak bunu herkes için geçerli eylem haline getiremez ve askerlik için kazanmaya çalıştığı her bireyin onayına ihtiyacı vardır. “Demokratik sistem içinde çoğunluğun kabul ettiği ve devlet için yaşamsal önemde olan bir yasayı bireysel olarak ihlal etme eyleminin meşruiyeti söz konusu olabilir mi?” sorusunu Hans Saner: “En azından yasanın bireyi mutlak sonuçları olan eylemlere zorladığı durumlarda böyle bir meşruiyet vardır. Burada eklenmesi gereken bir nokta, mutlak eylem kategorisinin,

¹⁶⁰ Kenan Engin. “Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak, Vicdani Red” . **Özgür Politika**, 07.06.2001

¹⁶¹ A. Infos (tr). **15 Mayıs Dünya Vicdani Redciler Günü Özel Sayısı**, 28.05.2002

sadece bir ödev sınırlaması anlamında değil, ceza yetkisi sınırlaması olarak da düşünülmesi gerektiğidir. Yurttaşlarını mutlak sonuçları olan eylemlere zorlayamayacak olan demokratik devlet, onları mutlak sonuçları olan cezalara, yani ölüme ve ömür boyu özgürlükten yoksunluğa da mahkum edemez. “ şeklinde cevaplamıştır.¹⁶²

Türkiye’de ilk Vicdani Red girişimcisi olarak tanınan ve İzmir Savaş Karşıtları Derneği’nin başkanlığını yürüten O. Murat Ülke, kendi askerlik çağrı mektubunu basın önünde yakmış; hemen akabinde yargılanıp cezaevine atılmıştır.¹⁶³

Vicdani Redcilerin sivil itaatsizlik eylemi O. Murat Ülke’nin askerlik çağrı mektubunu basın mensupları önünde yakması şeklinde bireysel nitelikli olabileceği gibi, askerleri götüren uçağın kalkmasının engellenmesi ya da silah fabrikalarının ürettiklerinin nakliyesinin engellenmesi gibi örgütlü eylemler de olabilir.¹⁶⁴

Askerliği red şeklinde ortaya çıkan sivil itaatsizlik eyleminin yasaya aykırılık sebepleri genelde, halkı askerlikten soğutma, devletin güvenlik kuvvetlerini alenen tahkir, firar, emre itaatsizlik ve emre itaatsizlikte ısrar, hile ve desiseye başvurmaya dayanmaktadır.¹⁶⁵

Vicdani Redciler, eylemlerini şiddetten arınmış şekilde gerçekleştirmekte, eylemlerin duyulması ve yayılmasının sağlamak maksadıyla medyayı kullanarak aleniyeti sağlamakla, bireysel ya da örgütsel biçimde yasaya aykırı hareket edip, bunların yaptırımlarına katlanmaktadır. Yine Vicdani Redciler mevcut siyasal düzeni

¹⁶² Hans Saner. “ Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik** . Yakup Coşar. 2. Basım, 2001, İstanbul, s. 162-163

¹⁶³ Kenan Engin: “Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak: Vicdani Ret”, **Özgür Politika**, 07.06.2001

¹⁶⁴ Can Başkent. **Savaşa Karşı Şiddetten Arınmış Eylem**. A – Infos (tr), 8 Ocak 2002

¹⁶⁵ Yavuz Oğuz. İstanbul’da Vicdani Redcilerle Söyleşi. **www. Savaşkarşıtları.org**.

yıkıp, onun yerine yeni bir düzen getirmek amacı olmaksızın, yalnızca savaşlara destek vermeyip, bunun nedenlerini ortadan kaldırmayı hedefleyip serbestçe kendi hayatları adına karar verme haklarını kullanma amaçlı eylem gerçekleştirdiklerinden eylemleri sisteme içkindir de. Bireyin serbestçe kendi hayatı adına karar verme hakkının ellerinden alınıp, devletin kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırmayı bir ödev olarak, insanların önüne koymasını bir zorbalık olarak kabul etmekte ve ağır bir haksızlığın varolduğu inancıyla eylemlerini gerçekleştirmektedirler. Bu anlamda yukarda sayılan unsurların varlığı eylemin sivil itaatsizlik niteliğinde olduğunu doğrulamaktadır.

1. Eczanelerde Yapılan “KepenK Kapatma” Eylemleri

Türkiye’de yakın zamanda, örgütlü bir sivil itaatsizlik eylemi daha yaşanmıştır. Sağlık Bakanlığı’nın yerli ilaçta %10 indirim uygulamasını, bu uygulamadan mağdur olacakları gerekçesiyle protesto eden eczacılar ülke genelinde kepenk indirme eylemi yaptılar. Kapalı eczanelerin camlarına “Yaşamak ve Yaşatmak İçin Kapalıyız” yazılı afişler astılar.¹⁶⁶

4 Ocak 2002 de Sağlık Bakanlığı, üretici firmaların eczane kar hadlerinin yetersizliği nedeniyle, eczacılara meslek hakkı adına uyguladığı %10 ıskontoyu kaldırdığını bildirdi. Halihazırda düşük kar oranıyla çalıştıklarını, bu uygulamanın sektöre darbe vuracağı görüşünde olan eczacılar söz konusu % 10 ‘luk indirimin kendi karlarından karşılandığını ve bu durumun kendilerine yapılan bir haksızlık olduğunu, ilaç fiyatlarında bir indirim gerekiyorsa, bunun eczacıların karından değil, ilaç fiyatlarına konulan % 18 KDV ‘den vazgeçilmek suretiyle gerçekleştirilmesi

¹⁶⁶ “Eczaneler Kepenk İndirdi”, **Hürriyet Gazetesi**, 15.01.2002

gerektiğini ileri sürdüler.¹⁶⁷ Ancak, eczacılar bu haksız uygulama karşısında tüm girişimlerinin sonuçsuz kaldığını, bu nedenle son çare olarak “Kepenk Kapatma Eylemi”ni gerçekleştirdiklerini dile getirmişlerdir.¹⁶⁸

Yaptıkları eylem TCK’nın 401. maddesini ihlal etmiş, aynı zamanda Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanunun cezalar bölümünde yer alan 45.maddesi gereğince eczacılar ağır para cezası yaptırımıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Eylemlerini, medya aracılığıyla duyurup, aleniliği sağlamış, eylemin hukuki yaptırımlarını göze alarak pozitif hukuk normlarını ihlal etmek suretiyle yasadışı hareket etmiş, eylemlerini şiddet kullanmaksızın gerçekleştirmişlerdir. Eczacılar yerli ilaçlarda yapılacak indirimden kendi karlarından karşılanmasını kendileri için ağır bir haksızlık durumu olarak kabul etmiş bu sebeple kepenk kapatma eylemine girişmişlerdir. Eylem sistemin geneline karşı çıkmak değil tekil bir haksızlığın ortadan kaldırılmasını sağlamaya yönelik olarak yapıldığından da sisteme içkindir.

j. Başörtüsü Yasağına Tepki Olarak Gerçekleştirilen Eylemler

“Başörtüsü Yasağı” ve bunun sonucunda gerçekleşen bazı eylemler Türkiye’nin gündeminde uzun süreden beri yer almaktadır. Dinin en görünür işaretlerinden biri olan tesettür, Türkiye’de hem genel manada Batı karşısındaki ezilmişliğimizin, hem de geleneksel toplum yapısına geri dönüş isteğinin ve bunun siyasal uzantısının sembolü olarak değerlendirildiğinden, onun kamusal alanda yer alması Cumhuriyet tarihi boyunca engellenmiştir.¹⁶⁹

Kamu düzenlemeleriyle okullarda ve kamuya ait alanlarda başörtüsünün yasaklanması 1978 – 1980 yıllarına denk düşmektedir. Bu dönemde getirilen

¹⁶⁷ “Eczacılar Kepenk İndirdi”, **Hedef Sağlık Dergisi**, Yıl 2, Sayı 8, Mart 2002, s. 10

¹⁶⁸ “Yaşamak ve Yaşatmak İçin”, **TEB Haberler Dergisi**, Ocak –Şubat 2002, s. 17

¹⁶⁹ Nazife Şişman, “Başörtüsü Sarı yıldız mı?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 95 , s. 92

yasakların muhatabı çok sayıda kişi olmadığından sistemli bir direniş söz konusu olmamıştır. 1985-1986 'lara gelindiğinde zamanın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in yoğun çabalarıyla başörtüsü üniversitelerde kesin olarak yasaklanmıştır. Bu kesin yasakla birlikte artık öğrenciler derslere alınmamaya başlanmıştır. Bu uygulamalar karşısında önce fakültelerin önünde başlayan protesto eylemleri, Beyazıt Meydanı'nda toplanan öğrencilerin oturma eylemlerine ve imza kampanyalarına dönüşmüştür. Oturma eylemi yaklaşık 2 ay sürmüştür ve bu süre zarfında eylem belli bir destek kazanmıştır.¹⁷⁰ 1988'e gelindiğinde Özal hükümetinin çabalarıyla 3503 sayılı öğrenci affını kapsayan kanun içinde yer alan üniversitelerde türbana izin veren kanun TBMM'de onaylanmıştır. Bu tarihten itibaren YÖK başörtüsüne izin verecek biçimde yönetmelik değişikliğine gitmiş ve inisiyatifi üniversite rektörlüklerine bırakmıştır. Bu görünüşte bir iyileştirme gibidir ama üniversitelerin genelinde aynı yasakçı uygulama devam etmiştir. Uygulamalar; yönetmelik ve kamu kararları bir lehte bir aleyhte değişip durmuştur.

Başörtüsü yasağı ve bunun uygulamasının hukuki dayanağı Anayasa Mahkemesi'nin 7.3.1989 tarih, 1988/1 E., 1989/12 K. sayılı kararıdır. Bu karara göre, din hürriyetinin kullanılmasının bir sonucu olarak bayanların saç ve boyunlarını örtmeleri, "bireysel hayatta dinin tezahür biçimi olduğu için", "özgür düşünce gereklerine", "akıl ve bilimin gereklerine" ters düşmektedir. Anayasadaki laiklik ilkesine ve laik eğitim kurallarına aykırı olan başörtüsünün takılmasının demokratik bir hak olduğu savunulamaz. İster memur, ister işçi olsun hatta isterse öğrenci statüsünde olsun bir kamusal faaliyetin icrasına katılan kişilerin, dinsel gereklere

¹⁷⁰ Halime Karakaş, "Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz", *Doğu – Batı Dergisi*, Yıl: 2, Sayı:5, Kasım, Aralık Ocak 1998,

göre giyim kuşamını belirlemesi, laiklik ilkesiyle bağdaşmaz. Bayanların saç ve boyunlarını örtmeleri savunulamaz, korunamaz çünkü özgürlükleri yıkmak için özgürlüklerden yararlanılması düşünülemez.”

Başörtüsüne getirilen yasak 1997’de bütün üniversiteleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. İnançlarının gereği başörtüsü takan öğrenciler, “Bizi yönlendiren çeşitli örgüt ve şahıslar değil inancımıza yönelik ve okuma özgürlüğümüzü engelleyen Anayasa Mahkemesinin kararıdır” diyerek bu yasağın temel bir insan hakkı ihlaline denk düştüğünü beyan etmişlerdir.

Derslere ve sınavlara alınmayan, bu yüzden sınıfta kalan ve okuldan atılan öğrenciler mevcut uygulamalar ve yasal düzenlemeleri protesto etmek için imza toplamak, oturma ve yürüyüş eylemi yapmak, v.s. suretiyle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun ilgili maddelerini ihlal etme yoluna gitmişlerdir. Bu eylemlerden bazı örnekler verecek olursak; İstanbul Beşiktaş’taki Mimar Sinan Üniversitesi Fen Fakültesi’nde toplanan yaklaşık 40 öğrenci, Kocaeli Üniversitesindeki türbanlılara destek vermek için yaklaşık 200 kişi, Malatya Hükümet Meydanında 14 kişi eylem yapmıştır.¹⁷¹ Başörtüsüyle okula alınmadıkları gerekçesiyle Sultanahmet Meydanında eylem yapmak isteyen yaklaşık 150 İmam Hatip lisesi öğrencisi gözaltına alınmıştır.¹⁷²

Eylemcilerin protesto yöntemleri hukuka aykırılık teşkil etmekte, eylemciler; hukuka aykırı eylemlerinin yaptırımlarına katlanmayı göze almaktadırlar. Yine eylemler kamuoyunun algılayabileceği nitelikte aleni ve şiddetsiz bir şekilde yapılmaktadır. Ayrıca kendilerini tanımladıkları bir dinin emri olan başörtüsüne

¹⁷¹ “Türban için 118 Gözaltı”, **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ekim 1998

¹⁷² İsmet Berkan, “Türbanı Anayasa Mahkemesi Serbest Bıraksın”, **Radikal Gazetesi**, 18 Nisan 2002

yasak konulmasını bir insan hakkı ihlali olarak görmekte, bu nedenle kendileri açısından ağır bir haksızlığın var olduğunu düşünmekte ve eylemlerini bu haksızlığın giderilmesi adına gerçekleştirmektedirler. Buraya kadar eylem sivil itaatsizlik kavramının unsurlarını mahiyetinde barındırmaktadır, ancak “başörtüsü yasağı”na karşı yapılan eylemlerin sisteme içkin olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

Köktencilerin (radikallerin) sivil itaatsizliği kullanarak sempati kazanmaya çalışabilecekleri yolundaki endişeyle bazı hukukçular ¹⁷³Üniversitelerde okuyan başörtülü kızların derslere ve sınavlara alınmaması üzerine yapmış oldukları protesto eylemlerinin, rejimin temeline yönelik irticai eylemler olduğunun bu nedenle sisteme içkinlik unsurunun var olmamasından dolayı eylemlerin sivil itaatsizlik niteliği taşımadığını iddia etmektedirler.

Eylemin, mevcut siyasal düzeni yıkmak ve onun yerine yeni bir düzen getirmek gibi bir amaç taşımadığını, eylemlerin kendilerini tanımladıkları bir dinin emri olan başörtüsünü taşıma hakkının, elde edilmesi yani kendilerine din özgürlüğünün tanınmasını sağlamak amacıyla eylemlerini gerçekleştirdiklerini ileri sürenler de vardır. Bu görüşte olanlar açısından sisteme içkinlik unsuru da mevcut olduğundan, eylemler sivil itaatsizlik niteliği taşımaktadır.

Ancak hangi eylemlerin köktenci, solcu, sağcı ya da bölücü olup olmadığına kim, nasıl karar verecektir? Buna karar verecek olan eğer iktidar sahipleriye, bunların çok objektif olmayacakları ortadadır. Ayrıca böyle bir yaklaşımın, iktidarın, haksız edimlerine yönelik yapılabilecek her sivil itaatsizlik eylemini, devletin temellerine yönelik irticai, solcu, sağcı ya da bölücü eylemler olarak nitelendirmesi

¹⁷³ Adnan Güriz, **Sivil itaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, Der. Harettin Ökçesiz, Birinci Basım, İstanbul, 1999, Demokrasi Kitaplığı, s. 64

sonucunu doğuracağı açıktır. Bazılarına göre ise buna karar verecek olan “kamu vicdanı” ya da “toplumun ortak adalet duygusudur”. Ancak hiç bir toplumda “ortak adalet duygusu” ve tek bir “ kamu vicdanı” yoktur. Çünkü “ adalet duygusu” ve “ vicdan”. bir toplumun tarihinden gelen farklı etkilerle, farklı biçimlerde oluşan ve yeni koşullara uygun olarak değişen şeylerdir. ¹⁷⁴

Esasen sivil itaatsizlik niteliği taşıyan eylemlerden hangilerinin hoş görülmesi gerektiği konusu genel olarak tartışmalıdır. Rawls¹⁷⁵ iktidarda olsa başkalarına asla tahammül etmeyecek bir grubun, şu anda sahip olduğu sınırlı özgürlük nedeniyle yaptığı protesto eylemine, özgür kurumların güvenliğine zarar gelmeyecek noktaya kadar tahammül edilmesi gerektiğini söylemektedir.

İbrahim Kaboğlu'nun konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir; başörtüsü takmanın “özgürlük” şeklinde nitelenebilmesi laiklik açısından mümkün olabilmektedir. Oysa öznel olarak inançta içten olduğu varsayımında bu bir emir olarak algılandığına göre, aslında “özgürlük”ten söz açılması güçtür. Bu nedenle, Kaboğlu'na göre, sorun geleceğe yönelik özelliğiyle ortaya konduğunda bu gün kendilerini özgürlükçü bakış açısıyla muamele edilen kişi ve grupların, hakim duruma geldiklerinde “emir” bakış açısıyla “başörtüsüz” olanlara özgürlük tanımayacakları öne sürülebilecektir. ¹⁷⁶

Sorunu, “açık ve yakın tehlike” yaklaşımıyla çözmeye çalışanlar da vardır. Bunlara göre eğer sivil itaatsizlik eylemleri, devlet için açık ve yakın tehlike

¹⁷⁴ Doğan Özlem, “2. Oturum, 1. Bildiri”, “ Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi”, **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum 7-9 Kasım 1997**, s. 9

¹⁷⁵ John Rawls:” Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, 2.Basım, İstanbul, 2001, s. 73

¹⁷⁶ İbrahim Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 4. Baskı. İstanbul, 1998, s. 219

oluşturuyorsa, devlet gerekli tedbirleri almalıdır. Zaten bu, devletin kendini koruma içgüdüsünden kaynaklanır.¹⁷⁷ Açık ve yakın tehlikenin, ne olduğu, kim tarafından nasıl belirleneceği ise belirsizdir.

Bir yandan anayasal sistemin işleyişi, diğer yandan da kişisel onuru konusunda duyarlı olan bir bireyin bütün yasal yolları tükendikten sonra takınacağı tavır ne olmalıdır? Bunun en anlamlı ve en tutarlı yollarından biri, belki de yegane yolu sivil itaatsizliktir.

¹⁷⁷ Adnan Güriz. **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi, Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, 1. Basım, İstanbul, 1999, s. 181.

2. Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak “Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi ” nin Değerlendirilmesi:

a-Düşünce Özgürlüğü Kavramı

Descartes’ın “Düşünüyorum, öyleyse varım” (Cogito ergo sum) önermesinde insanın var olmasıyla eş anlamlı kabul edilen düşünme yetisine bağlı olarak, düşünme ve düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğü, insan hak ve özgürlüklerinin özüdür. İnsan düşünecek, düşündüğünü korkusuzca söyleyebilecek ve başka düşünceleri dinleyebilecek ve gerçeği bulacaktır. Düşünce özgürlüğü, insanın araştırma, gerçeği öğrenme ya da bulma haklarını yaşama geçirebilmenin aracıdır.¹⁷⁸

Düşünce özgürlüğü, “İnsan için, kişisel ve toplumsal yaşamın getirdiği bütün sorunlara vermek istediği yanıtları, kendi kendine seçme ve hazırlama, davranış ve işlemlerini bu yanıtlara uygun hale getirme ve gerçek addettiğini başkalarına iletme olanağıdır.” Düşünce özgürlüğü, bir başka tanımla, insanının serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte dernek, toplantı, sendika vb. çeşitli yollarla söz, basın, resim, sinema, tiyatro vb. Serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir.¹⁷⁹

Düşünmek direnmektir. Düşünmeye olan hakkımız direnmeye olan hakkımızın değişik bir ifadesinden başka bir şey değildir. İlki insanın ikincisi hukukun özüdür.¹⁸⁰

¹⁷⁸Yılmaz Aliefendioğlu, “Bir Temel İnsan Hakkı: Düşünce Özgürlüğü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 1998, Sayı 22, s. 804

¹⁷⁹Bülent Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul 1994, s. 89

¹⁸⁰Hayrettin Ökçesiz, “Düşünce Özgürlüğünün Sivil İtaatsizlik Alanları” *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak – Şubat 1999, Yıl 5, Sayı 25, s. 281

Düşünce özgürlüğü, demokratik bir rejimin varlığı için zorunlu bir özgürlüktür. Demokratik bir sistemin olmazsa olmaz özelliği, halkın yönetime katılması olduğuna göre, halkın yönetime katılmak ve yönetimi etkilemek için düşüncelerini özgür bir ortamda dile getirmesi gerekir. Bu bağlamda düşüncelerin özgürce ifade edilmesini engelleyici her davranış, aynı zamanda demokratik sistemin kökleşmesini ve gelişmesini önleyici bir işlev görür. Demokrasi kültürünün tam yerleştiği toplumlarda bu tür girişimlere rastlamak mümkün olmasa da, özellikle demokrasi kültürünün yeterince oluşmadığı toplumlarda yöneticilerin, genelde devlet idaresi aleyhine sarf edilen ifadeleri kısıtlama yoluna gittikleri, böylece düşünce özgürlüğünün özünün zedelenmesine yol açıkları görülmektedir. Söz konusu özgürlük, çoğunluğun ve demokratik rejimin ön koşuludur.¹⁸¹

Düşünce özgürlüğü, insanın karşılaştığı bütün sorunlara vermek istediği yanıtları kendi kendine seçebilmesi, ya da şahsen hazırlayabilmesi, bireysel ve sosyal davranışlarını da bu yanıtlara uydurabilmesi olanağıdır.¹⁸² Düşünce özgürlüğünden söz edebilmek için, kişinin serbestçe düşüncelere ulaşabilmesi ve davranışlarını bu düşüncelerine uygun olarak ortaya koyabilmesi gerekir.

Düşünce özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler listesinde, diğerlerine nazaran farklı bir noktadadır. Bu farklılığın nedeni, düşünce özgürlüğünün bir çok özgürlük ile yakın ilişkisinin bulunması ve onlara kaynak oluşturmasıdır. Düşünce özgürlüğü her şeyden önce, diğer bir çok özgürlüğün ya temelini ya da şartını teşkil

¹⁸¹ Kaboğlu, a.g.e., s. 193

¹⁸² Erdoğan Teziç, “ Türkiye’de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü”, Anayasa Yargısı 7, Anayasa Mahkemesinin 28. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler, 18-19 Nisan 1990, Ankara, 1990, s. 33

etmektedir.¹⁸³ Düşünce özgürlüğünün varlığı için, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün de varlığı gerekir. Bu özgürlüğün yokluğu ya da önemli ölçüde yadsınması düşünce özgürlüğünün tamamını etkiler, dolayısıyla düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün temeli olarak kabul edilmelidir. Bu özgürlük düşünceyi yazı, film, söz, tiyatro gibi araçlarla başkalarına aktarabilmek hakkını içerir. “Düşünce özgürlüğü düşünceyi açıklama özgürlüğünden ayrı düşünülemez.”¹⁸⁴

Tartışılmayan şeyin düşünülmemeyeceğini de (Goethe) kabul edersek, “düşünce özgürlüğü” kavramının özellikle, düşüncelerimizi açıklamak özgürlüğünü dile getirdiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁵

Düşünce özgürlüğü, tüm temel hak ve özgürlüklerin kalkanı durumundadır. İnsanın zulüm ve adaletsizlik karşısında korunması, ancak düşünce özgürlüğünün korunması ile mümkündür.¹⁸⁶

Düşünce özgürlüğünün önemi, doğruların ancak düşüncelerin açıklanması suretiyle ortaya çıkacağıının benimsenmesinden kaynaklanır. Gerçekten, düşüncelerin yayılması engellenmezse, yanlış bir düşünce olumsuz etkisini göstermeden önce bir çok doğru düşüncelerle çarpışmak zorunda kalacak, en son aşamada doğrular kazanacaktır.¹⁸⁷

¹⁸³ Muammer Aksoy. “Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri, 9-11 Aralık 1968, Ankara 1970, s.127

¹⁸⁴ Bülent Tanör, 1961 Anayasası ve Siyasi Düşünce Hürriyeti, Doktora Tezi, İstanbul, 1969, Öncü Kitabevi, s. 27

¹⁸⁵ Hayrettin Ökçesiz. “ Düşünce Özgürlüğü”, İstanbul Barosu Dergisi 72 (1/3), 1967, s. 23

¹⁸⁶ Hayrettin Ökçesiz. “ Düşünce Özgürlüğü”. İstanbul Barosu Dergisi, S. 1, Mart 1998, s. 24

¹⁸⁷ Vehbi Hacıkadıroğlu. “ Bilginin Sağladığı Özgürlük”, Düşünce Özgürlüğü, İstanbul 1998, s. 30

Faydacı bir açıdan bakıldığında da, ifade edilmesi yasaklanan fikirlerin aslında koruma altına alınmış olacaklarını anlamak gerekiyor. Bir fikri yasaklamak, yasakçıların zannettikleri gibi, genellikle o fikrin aleyhine sonuçlar vermez. Çünkü, bir fikri yasaklamakla, onu akılcı yoldan eleştirme ve yanlışlığını ortaya çıkarma fırsatlarını da büyük ölçüde ortadan kaldırmış; yani yasaklanan fikre bir avantaj sağlamış, ona bir nevi dokunulmazlık kazandırmış olursunuz. Besbelli ki, yasaklanan fikrin aslında “yanlış” olduğu kanıtlanmadığı (gösterilmediği) hatta yanlış olup olmadığı bilinmediği için, pek çok insan onun doğru ve güçlü bir fikir olduğunu sanmaya devam edecektir. Hatta, gerçek hayattan da bildiğimiz gibi, yasaklanmak çoğu zaman sağlam olmayan görüşlere ve onların sahiplerine haksız bir çekicilik, hatta itibar da sağlar. Bu nedenle, özellikle fikirler söz konusu olduğunda, yasakçılık kesinlikle zararlıdır.¹⁸⁸

Düşünce özgürlüğünün bir başka önemi, sadece açıklayan kişinin değil, bu düşüncenin açıklanmasından faydalanan kişinin de haklarını içermesidir. Bu doğrultuda bir değerlendirme yapıldığında düşünce özgürlüğü, toplumun öğrenme, haber alma ve bilgilenme hakkını da içerir. Düşünce özgürlüğüne getirilecek her türlü sınırlama, bu bağlamda öğrenme ve bilgilenme özgürlüğünün de kısıtlanması sonucunu doğurur.¹⁸⁹

1961 Anayasasının 20. maddesinde düşünce özgürlüğü şu şekilde düzenlenmiştir. “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz.

¹⁸⁸ Mustafa Erdoğan, “Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 24, Güz 2001, s.10

¹⁸⁹ Server Tanilli, “Devlet ve Demokrasi”, **Anayasa Hukukuna Giriş**, İstanbul, 1990, s. 39

Görüldüğü gibi 1961 Anayasasında düşünce özgürlüğü tek maddede, düşünceyi açıklama özgürlüğü ile birlikte düzenlenmiştir. Yani 1961 Anayasası düşünce ve düşüncenin açıklanmasını bir bütün olarak ele almış ve bölünmeyi kabul etmemiştir.

1982 Anayasasına bakıldığında ise düşünce özgürlüğünün, 1961 Anayasasının aksine iki ayrı maddede ve ayrı iki başlık altında düzenlendiği görülmektedir. 1982 Anayasasının 25. Maddesi “düşünce ve kanaat hürriyeti” başlığı altında şöyledir: “Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.” 26. maddede ise” düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti” başlığı altında şu düzenleme yer almaktadır: “Herkes düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların, izin sistemine bağlanmasına engel değildir.” 1982 Anayasası 1961’dekinden oldukça, hatta büyük ölçüde farklı düzenlemeler öngörmek suretiyle sınırlayıcı, kayıtlayıcı ve bazı alanlarda yasaklayıcı bir sistem getirmiştir.¹⁹⁰

1982 Anayasasının bu düzenlemesi daha çok, 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra, düşünce özgürlüğünün sınırlanıp sınırlanamayacağı konusunda, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını düzenleyen 11. Maddenin düşünce özgürlüğünü de kapsayıp kapsamadığı yolunda, Türk hukuk doktrininde ortaya çıkan anlaşmazlıkları önlemek amacıyla getirilmiştir.

¹⁹⁰ İbrahim Kaboğlu. *Özgürlükler Hukuku*, 4. Basım, İstanbul, 1998, s., 203

Anayasa Komisyonu bu konuyu açıklarken, düşünce özgürlüğü ile düşünceyi açıklama özgürlüğünün birbirine bağlı iki özgürlük olduğunu kabul etmekle beraber, gerek nitelik gerekse bu özgürlüklerin korunmaları için öngörülen önlemler açısından, birbirlerinden farklı olduğunu söylemektedir. Komisyona göre, bu tür düzenleme düşüncenin açıkça ortaya konması bakımından da yararlıdır. Çünkü, tek maddede düzenleme karışıklığa yol açabilir. Düşünce başlı başına bir zarar vermese de, etrafa yayılmaya başladığı anda zarar verici olabilir.¹⁹¹

1982 Anayasası'nı yapanlar tercihlerini, insan hakları potansiyel gücünü denetim altına alma yönünde kullanmışlardır. Böylece insan haklarının insan onurunu yüceltmeye yönelik potansiyel gücünü devlete yönelik bir potansiyel tehlike olarak algılayan ve bütün çabasını bu gücün bastırılmasına yönelten bir anayasa ortaya çıkmıştır. Bu anayasada insan hakları temel işlevlerinden soyutlanmak istenmiş; iktidarı sınırlayan değil, iktidarın denetiminde bir varoluş çerçevesine yerleştirilmek istenmiştir.¹⁹²

Demokratik olmayan ya da başka bir deyişle insanın, insanca düşünebilme ve düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğüne yer vermeyen rejimlerde düşünce, kurulu düzene ya da resmi ideolojilere karşı yöneltilmiş en tehlikeli "silah" kabul edilmiş, yasalarla, yasaklarla düşüncelerin açıklayabileceği alanın sınırları çizilmiştir.

Günümüzde Batı demokrasilerinde gelişen ortak anlayış, düşünce özgürlüğüne sınırlama getirilmesinden çok, düşünce özgürlüğünün hukukla korunması ve garanti altına alınmasıdır. Çağdaş devletin , düşüncelerin

¹⁹¹ Anayasa Komisyonu Başkan vekilinin bu konudaki açıklamaları için bkz. **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, s. 273-274

¹⁹² Mithat Sancar, "Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti, 1.Baskı, İstanbul, 2000, s.159

açıklanmasına getirdiği sınır, daha çok, zorlama ve şiddete başvurmanın, yıkıcı eylemi özendirmenin, genel ahlak ve adaba aykırılığın yasaklanmasından ibarettir.¹⁹³

Düşünce özgürlüğünün asli karakteri, olumlayıcıların bir imtiyazı değil, bir muhalefet özgürlüğü olmasıdır ve başlıca işlevi de, egemenlerin, umumun, tabucuların hoşuna gitmeyen, onlara ters düşen düşünce açıklamalarına imkan ve koruma sağlamaktır.¹⁹⁴

İnsan haklarına saygılı olmanın ve düşünce özgürlüğünü benimsemenin doğal bir sonucu olarak, birkaç istisna dışında, çoğulcu özgürlükçü demokrasilerde “düşünce suçu” veya “propaganda suçuna” rastlanmaz. Yargılanan veya cezalandırılanın “tehlikeli” ya da “zararlı” görülen düşünce değil, eylem olmasına özen gösterilir.¹⁹⁵

Anayasa Mahkemesine göre düşünce, kişinin iç alanında kaldığı sürece sınırlanamaz; düşünce açıklandığı anda bireysel alandan toplumsal alana geçer. Devlet bu alanda, toplum güvenliğini sağlamakla görevli olduğu için düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü de sınırlayabilir. Anayasa Mahkemesinin ifade özgürlüğünün belli somut nedenlerle (suça kışkırtma, şiddeti övme gibi) sınırlanması değil de genel nedenlerle sınırlanması yönünde oluşturduğu içtihat (haklı olarak) eleştirilmektedir.

Genellikle ifade özgürlüğünün sınırlanması yönünde olan Anayasa Mahkemesi kararı, 1982 Anayasası ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle,

¹⁹³ Yılmaz Aliefendioğlu, “Bir Temel İnsan Hakkı: Düşünce Özgürlüğü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 22, 1998, s. 807

¹⁹⁴ Mithat Sancar, “Düşünce Özgürlüğü: Asıl Kime?”, *Çağdaş Hukuk İçinde*, Yıl 3, Sayı 27-28 Temmuz – Ağustos 1994, s. 21

¹⁹⁵ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1991, s.,79

Anayasa Mahkemesinin kimi zaman devletin ve ülkenin bölünmez bütünlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı gibi nedenlerle düşünce özgürlüğünün açıklanması ve yayılması yönündeki sınırlamaları Anayasaya aykırı görmemesi Türkiye’de “düşünce suçları” alanının genişlemesine ve düşünce özgürlüğünün temellenememesine neden olmuştur.

Buna karşılık Danıştayın düşünce özgürlüğüne yaklaşımı, Anayasa Mahkemesinin çoğunlukla yorum biçimine oranla daha hoşgörülü ve düşünce özgürlüğünün ilke olarak yasaklanmaması gerektiği yönündedir. Örneğin, Danıştay bir kararında “açık ve somut bir kışkırtma” ya da “suça iteleme” niteliğinde olmadıkça, herkesin düşüncelerini serbestçe açıklamasını, demokratik toplum olmanın başta gelen temel ilkelerinden birisi olarak kabul etmektedir.¹⁹⁶

Türkiye’de sistemin bekası ile düşüncelerin yasaklanması arasında birebir ilişki kuran bir zihniyet egemendir. Sistemin bilincinde veya bilinçaltında genel olarak insan hakları, özel olarak da düşünce özgürlüğü ciddi bir tehlike ve tehdit kaynağıdır. Bu zihniyeti besleyen faktörlerin başında sistemin Osmanlı devlet yönetiminden miras alınan siyasal kültür zemininde bir “resmi ideoloji” ile birlikte ve onun üzerinde inşa edilmiş olması gelmektedir. Türkiye’de siyasal hayatın tabular ve yasaklarla kuşatılmasına yol açan resmi ideoloji altındaki tecrübeler, “tabular” dışındaki alanlara da yayılan “yasakçı yönetim refleksi” nin pekişmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda düşünce açıklamalarıyla “siyasal bunalım” ve “terör” arasında nedensellik ilişkisi kurulmakta ve düşünce özgürlüğünün gerçekleşmesi “bunalımsız dönemler” e ertelenmekte, bu dönemler ise bir türlü gelmemektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Kaboğlu, a.g.e., s., 207

b- Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak “Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi” nin Ortaya Çıkış Süreci ve Unsurları

1995 yılının Ocak ayında Yaşar Kemal'in Almanya'da yayınlanan “ Der Spiegel” Dergisinde çıkan bir makalesi devlet tarafından “bölücü propaganda” olarak değerlendirilip suç sayılmış ve yazar DGM savcısı tarafından ifade vermeye çağırılmıştı.¹⁹⁸

Dünyaca ünlü bir yazarın bile düşüncelerinden dolayı takibata uğrayabilmesi, kamuoyunda öncelikle bir tepki olarak imza kampanyası halinde kendisini göstermiş, daha sonra 1080 aydının düşüncelerinden ötürü cezaevinde bulunan ya da yargılanan kişilerin suç sayılan yazılarını “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapta toplayıp, tekrar yayınlamalarıyla TCK 162. maddesi ihlal edilmek suretiyle söz konusu kampanya bir sivil itaatsizlik eylemine dönüşmüştür.¹⁹⁹

Sivil itaatsizlik şiddet içermeyen ya da ancak amaçla orantılı ve ölçülü derecede şiddete yer verebilen, bir pozitif hukuk kuralını çiğnemiş bulunan ve amacının hukuk devleti ideallerine uygun düştüğü ve eylemcisinin, çiğnediği kuralın yaptırımına katlanmaya hazır bulunduğu ve hep kamuya açık ve yönelik olarak gerçekleştirilen edimlerin oluşturduğu toplumsal, siyasi bir olgudur.²⁰⁰

Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi de ülkemizde yaşanan sivil itaatsizlik eylemleri arasında en çok ses getirenlerden biri olmuştur.

Bir eylemin sivil itaatsizlik eylemi niteliğinde olabilmesi için, sivil itaatsizlik olgusunun temel unsurlarını mahiyetinde barındırması gerekmektedir. Eylemin,

¹⁹⁷ Mithat Sancar. “Devlet Akli” Kıskaçında Hukuk Devleti, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s.165

¹⁹⁸ Şanar Yurdatapan, Düşünceye Özgürlük 2000, 1. Basım, İstanbul, 2000, s.28

¹⁹⁹ Şanar Yurdatapan, Abdurrahman Dilipak, Kırmızı ve Yeşil , 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 110

²⁰⁰ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.110

yasadışı, aleni-hesaplanabilir olması, politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi, şiddetin reddedilmesi, ortak adalet anlayışına / kamu vicdanına yönelik bir çağrı olması, sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı olması, ciddi haksızlıkların var olmasının gerekmesi halinde eylemin sivil itaatsizlik niteliği taşımasının mümkün olabilmesi; unsurlardan birinin dahi yokluğunda eylemin bu nitelikten yoksun kalması, temel unsurların varlığının bir eylemin sivil itaatsizlik kavramına dahil olup olamayacağına ne denli önemli olduğunun göstergesidir.

Türkiye'nin başta gelen yazarları, sanatçıları, gazetecileri, bilim adamları düşüncenin suç olmaktan çıkarılması için yazarları yargılanan ve bir kısmı da ceza alan makalelerden hazırlanan “Düşünceye Özgürlük” adlı kitabın yayıncıları olarak kendilerini ihbar etmek suretiyle TCK'nın 162. maddesini ihlal etmişlerdir. Böylelikle sivil itaatsizlik eyleminin yasadışılık unsuru gerçekleşmiştir. TCK md. 162'ye göre kanunun cürüm saydığı neşriyatı nakletmek başlı başına bir cürüm olup, faili aynı cezaya tabidir. Yani “yeni yayın” suçunun işlendiği ilk yazı TCK'nın hangi maddesini ihlal etmişse, o maddede öngörülen cezanın aynısı yazıyı tekrar yayınlayan için de geçerli olacaktır. Söz konusu maddede (TCK 162) yer alan “Yayıncı, yazının içeriğine katılmadığını belirten bir ibare eklese bile sorumluluktan kurtulamaz.” ifadesi suçun manevi unsuru olan “kasıt” unsurunu yok saymaktadır. Dolayısıyla ilgili madde savcılara ya da yargıçlara yorum alanı bırakmamaktadır. TCK 162 maddenin ihlal edilmesinden amaç, düşünce özgürlüğüne engel teşkil eden yasaların düzeltilmesini sağlayarak düşüncüyü suç olmaktan çıkarmaktır. Ya da sayısı binleri aşan bir çok katılımcı mahkum edilecekti. Bu ikilem karşısında seçim hakkı devlete bırakılmıştır. Düşünce Suçuna Karşı Girişim'in destekleyicileri hapishaneleri

özgürlük alanı olarak gördüklerinden değil, yaşadığımız ortamın duvarları olmayan hapishane olduğunu göstermek istediklerinden hapse girmeyi göze almışlardır.

Söz konusu aydınların; “Biz, aşağıda imzası bulunan yayıncılar, içeriklerinden tümüyle bağımsız olarak, katılıp katılmadığımız sorusunu dikkate almaksızın her türlü düşüncenin özgürce ifade edilebilmesini savunmak amacıyla, bu “mahkum” sözlerin ve metinlerin kamuoyuna iletilmesine aracılık ediyoruz. Kitaplar, ifade özgürlüğünü kullanmanın araçlarından biridir. Bu aracı kullanıyor ve “DÜŞÜNCEYE ÖZGÜRLÜK” adlı bu kitapçığı yayınlıyoruz. ²⁰¹ ifadesi yayıncıların eylemlerinin hukuki ve siyasi sorumluluğunu üstlendiklerinin göstergesidir.

Eylemin oluşum sürecinin başlangıç aşamasından itibaren yargılamaların sonuna kadar, gerek köşe yazarlarının yazılarından gerek eylemlerini basın toplantısı yaparak kamuya duyurmalarından gerekse gazete, televizyon, radyo yayınlarıyla tüm gelişmeler halkın gündemine sokularak bu suretle eylemlerin aleniliği sağlanmıştır. Hatta halkın, yargılama sürecine katılım göstermelerine yönelik yazılarla, düşünce özgürlüğüne konan engelleri kaldırmak konusunda halkın duyarlı desteğinin olmazsa olmaz şart olduğu şöyle vurgulanmıştır: “Eğer Türkiye gündemini sadece başbakanlık açıklamalarından izlemiyorsanız, biliyor olmalısınız ki ülkemizde düşünce suç olmaya devam etmektedir. Kağıt kalemle işgal eden ve memleket meseleleri üzerine kafa yoranların çoğu, bu cesaretlerinin bedelini kimi zaman mahkemelerde kimi zaman da cezaevlerinde sürünerek ödemektedirler. Ancak mahkemelerde yargılananlar kimsesiz, içerdekiler sahipsiz gibidirler. İşte bu tablo karşısında yapacağımız şey kantinde harcadığınız sürenin birazını ayırıp, ayda bir kez

²⁰¹ Şanar Yurdatapan, *Düşünceye Özgürlük 2000*. 1. Basım, İstanbul, 2000 s.,79

sinemaya ya da tiyatroya gider gibi Devlet Güvenlik Mahkemesine duruşmayı izlemeye gitmek... Şimdiden size garanti ederim ki izleyeceğiniz şey pek çok tarih dersinden daha gerçekçi ve inandırıcı olacaktır. Siz daha kalabalık geldikçe, düşünceyi yargılayanlar belki üzerlerinde biraz daha fazla göz olduğunu hissedip, en azından rahatsız olacaklar.”²⁰²

Düşünce yasaklarının genellikle devletin toplumdaki, kendi yurttaşlarından korktuğu, baskı ve zor ile devlet egemenliğinin sağlandığı ülkelerde ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Düşünceyi suç olarak göstermeye gerekçe olarak “Devletin kendisini koruması gerekliliği ve hakkı” ileri sürülür. Bu gerekçe dahi, daha başta devletin güçsüzlüğünün, güvensizliğinin, temellerinin zayıflığının kabulüdür.²⁰³

Yıllardır sürdürülen sivil itaatsizlik eylemine başlarken hedef, yasaları “Düşünce ve İfade” yi yasaklayan, kısıtlayan, baskı altında tutan maddelerden temizlemektir.²⁰⁴ yani sistemin tümüne yönelik bir karşı çıkış söz konusu değildir. Devletin haksız bir ediminin düzeltilmesi amacıyla hareket edildiğinden eylemin sisteme içkin olduğu yönünde şüphe bulunmamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 25-26. maddeleri, taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9-10. maddelerinde düzenlenen “düşünce ve ifade özgürlüğü” çoğulculuğun ve demokratik rejimin ön koşuludur.²⁰⁵ Düşünceyi suç sayan yasal düzenlemelerin açık ve ağır bir haksızlık oluşturduğu inkar edilemez.

²⁰² Can Dündar, “ Haydi Gençler DGM' ye “, *Aktüel Dergisi*, 28.12.1995

²⁰³ Ali Yıldırım. “Terörle Mücadelede Düşünce Suçu”, *Özgür Gündem*, 15 Temmuz 1992

²⁰⁴ Yurdatapan, a.g.e., s..88

Yaşar Kemal'in Almanya'da yayınlanan "Der Spiegel" dergisinde çıkan bir makalesinin devlet tarafından "bölücü propaganda" olarak değerlendirilip suç sayılması ve Yaşar Kemal'in DGM savcısı tarafından ifade vermeye çağrılması "Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi" nin başlangıç noktası olmuştur. "Yaşar Kemal gibi, dünyaca tanınmış ünlü bir yazarımız bile düşüncelerinden dolayı takibata uğrayabiliyorsa, hepimize düşen ilk görev düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki tüm engelleri kaldırmaya kadar el ele çalışmak değil midir?" sorusu, eylemcilerin söz konusu hareketin dayanağının haksız bir uygulamanın düzeltilmesi saikinden aldığını vurgulamaktadır.

Sivil itaatsizlik çoğunluğa, yapılan bir çağrı, gönderilen bir mesajdır. Bu çağrı toplumda ortak bir adalet anlayışının varlığını temel alır. Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi'nin aktörleri, içinde yaşadıkları toplumun değer tasarımlarına dayanarak kamuya ve siyasi karar organlarına bu hareketi hayata geçirmek suretiyle çağrıda bulunmuşlardır. Eylemciler siyasi-ahlaki bir motivasyonla hareket etmiş, eylemlerin oluşum sürecinden yargılama aşamasının sonuna dek bireysel veya kolektif, spontane ya da örgütlü, doğrudan ya da dolaylı hiçbir şiddet uygulaması yoluna gitmemişlerdir.

Fransız Devrimi'nin öncülerinden Voltaire'in: "Görüşlerinizin hiçbirine katılmıyorum; ama bunları açıklayabilme özgürlüğünüz için sonuna kadar yanınızda olacağım." sözlerinden hareketle, Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi, farklı siyasi kimlik mensubu kimseleri aynı amaç ve aynı eylem çatısında bir araya getirmiştir. Birbirinden farklı ideolojilere sahip kimseler aynı yasaklı yazıların

²⁰⁵ İbrahim Kaboğlu. "İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme". **Özgürlükler Hukuku**, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1996, s.176

yayıncısı olarak söz konusu mahkum sözlerin ve metinlerin kamuoyuna iletilmesinde aracılık etmişlerdir.²⁰⁶

c. Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketinin Uluslararası Boyutu

İfade ettikleri görüşler nedeniyle cezaevinde bulunan ya da yargılanan kişilerin suç sayılan yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşan “Düşünce Özgürlüğü” adlı kitabın 1995 yılında yayımlanmasının ardından başlatılan kampanya, “Düşünceye Özgürlük’çük” kitapçıklarıyla sürdürüldü. Aralarında gazetecilerin , yazarların, sanatçıların, bilim adamlarının bulunduğu çok sayıda kişi, bu kitapçıklarla düşünce suçuna ortak oldu ve savcılıklara kendileri hakkında suç duyurusunda bulundular.²⁰⁷

24.07.1996 yılında çıkartılan ve Ahmet Altan, Günay Aslan, Fikret Başkaya, İsmail Beşikçi, Münir Ceylan, Oral Çalışlar, Haluk Gerger, Doğu Perinçek, Kemal Yalçın ve İHD Güneydoğu Temsilciliği’nin, haklarında dava açılan yazı ve konuşmalarının derlemesinden oluşturulan “Düşünceye Özgürlük’çük “ kitapçığına, 20 ülkeden , 144 yazar kendilerini yayıncı olarak ihbar etmek suretiyle, Türkiye’deki bu sivil itaatsizlik eylemine uluslararası bir destek sağladılar.²⁰⁸

Katılımcı yabancı yazarlar hakkında suç duyurusu yapılmış; suç duyurusunda aynen Düşünceye Özgürlük kitabının yayıncıları gibi Düşünceye Özgürlük’çük adlı kitapçığın yayıncıları olan bu kişilerin de (32 ABD’li, 21 Avusturyalı, 20 İngiliz, 3 Alman, 6 İsviçreli, 7 Kanadalı, 13 Japon, 7 Meksikalı, 3 Norveçli, 5 Polonyalı, 9 Rus ve birer Avustralyalı, Çek, Hırvat, Kenyalı, Malavilli, Finli, Nepalli) yargılanmaları

²⁰⁶ Şanar Yurdatapan. *Düşünceye Özgürlük 2001*, İstanbul, Şubat 2002, s., 32

²⁰⁷ 1999 Yılı Türkiye İnsan Hakları Raporu. “Düşünceye Özgürlük Kampanyası” , 1999, s.208

²⁰⁸ Şanar Yurdatapan. *Düşünceye Özgürlük 2000*, İstanbul, 2000, s. 59

yasal bir zorunluluk olarak ifade edilmiş; yabancı ve ünlü olmalarının onlara yasalar önünde bir ayrıcalık sağlayamayacağını açık olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, yabancı yazarlar için takipsizlik kararı verilirken, yabancılar adına söz konusu kitapçığı hazırlayanlar hakkında TCK 312. maddesi uyarınca dava açılmıştır. Oysa yazarlardan bir bölümü, çağrıldıkları takdirde yargılanmak üzere Türkiye'ye gelebileceklerini bir yazıyla bildirmiş ve bu yazıyı da suç duyurusuna eklemişlerdir.

209

8-12 Mart 1997 tarihleri arasında, 12 değişik ülkeden toplam 19 yazar ve PEN temsilcisi ile 2 Uluslararası Af Örgütü gözlemcisinin katılımıyla “ Düşünceye Özgürlük İçin İstanbul Buluşması” gerçekleştirilmiştir.²¹⁰

Katılımcılar Cumartesi Anneleri’ni ziyaret etmiş, Türkiye Yazarlar Sendikası, PEN Yazarlar Birliği ve Edebiyatçılar Derneği’nin ortaklaşa düzenledikleri toplantıya katılmışlar kendi aralarından seçtikleri 2 küçük heyet, hapisteki düşünce suçlularını ziyaret etmişlerdir.

12 Mart 1996 günü, konuklar DGM’de kendileri hakkında suç duyurusu dilekçesi vermek istemiş; ancak içeri alınmadıkları için dilekçelerini iadeli taahhütlü posta ile yollamak zorunda kalmışlardır.²¹¹

“Düşünce Suçuna Karşı Girişim” kampanyasına uluslararası nitelikte bir başka destek Prof. Noam Chomsky’den gelmiştir. Chomsky tarafından yazılan ve İstanbul’da Aram Yayıncılık tarafından yayınlanan “Amerikan Müdahaleciliği “ adlı kitabın bazı bölümlerinden dolayı kitabın yayıncısı hakkında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine

²⁰⁹ Yurdatapan, a.g.e., s. 61

²¹⁰ Şanar Yurdayapan, *Düşünceye Özgürlük 2000*, İstanbul, 2000, s. 62

²¹¹ Yurdatapan, a.g.e., s. 65

propaganda yaptığı gerekçesiyle dava açılmıştır.²¹² Chomsky de hem kitabın hem de bir yıl hapis cezasıyla yargılanacak olan yayıncısının arkasında olduğunu göstermek için ilk duruşmaya katılmak üzere 12 Şubat 2002 de Türkiye'ye gelmiş, yargılama sürecinin sonunda "Amerikan Müdahaleciliği" kitabının tamamı incelendikten sonra suç kastına rastlanılmadığı gerekçesiyle mahkeme beraat kararı vermiştir.²¹³

14.02.2002'de Noam Chomsky, içinde muhtelif "düşünce suçu" içeren ve hüküm giymiş yazıların bulunduğu "Düşünceye Özgürlük 2001" kitabının yayıncısı olarak kendini DGM başsavcılığına ihbar etmiş²¹⁴, düşünce suçu önünde engel teşkil eden yasaların kaldırılması amacıyla oluşturulan söz konusu kampanyaya destek vermiştir.

Düşünce Suçuna Karşı Girişim'e destek veren uluslararası kuruluşların başında Uluslararası PEN Yazarlar Birliği, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Yayıncılar Birliği , Uluslararası PEN "Hapisteki Yazarlar Komitesi" gelmektedir.

d.Sistemin Direnişi

8 Mart 1995 tarihinde Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi tarafından ilk "Düşünceye Özgürlük" kitabı yayınlanmıştır. 1080 yayıncının yayınladığı bu kitapla ilgili, yayıncılardan oluşan 10 kişilik bir grup 2 gün sonra Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcısını ziyaret ederek kendileri hakkında suç duyurusunda bulunmuşlardır.²¹⁵

²¹² Şanar Yurdatapan, **Düşünceye Özgürlük 2001**, İstanbul, Şubat 2002, s. 5

²¹³ Semra Pelek, " Suçlayan Savcı Beraat İstedi". **Milliyet Gazetesi**, 14.02.2002, s.13

²¹⁴ Adnan Ekinci, "Chomsky ve Gizli Kanun". **Radikal Gazetesi**, 14.02.2002

²¹⁵ Şanar Yurdatapan, **Düşünceye Özgürlük 2000**, 1. Basım, İstanbul, 2000, s .41

Sivil itaatsizliğin en önemli unsurlarından biri olan, eylemi gerçekleştirenlerin yaptıkları eylemin siyasi ve hukuki sonuçlarına katlanmak bu hareketin en can alıcı noktalarından biri olarak kabul edilmiştir; çünkü bu eylem neticesinde 1080 kişi yargılanıp hüküm giydiğinde; toplam 34 gazeteci, 7 tv programcısı, 12 sinema sanatçısı veya rejisör, 20 yazar, 7 tiyatro sanatçısı, 8 politikacı, 8 ressam ve karikatürist, 3 müzisyen, 8 sendikacı, 10 akademisyen, 12 hukukçu, 2 mimar ve 43 diğer mesleklerden oluşan grubun hepsi hapse girecektir.

- Büyük beğeni ile izlenen en az 10 TV programı, yıldızları ya da yönetmenleri tutuklanacağından dolayı yayından kaldırılacak,
- 5 dizi için yeni yıldızlar bulmak ve senaryosu değiştirilmek zorunda kalınacak,
- Medya, 30'un üstünde çok ünlü gazeteciden mahrum kalacak. birçok kişi tarafından dikkatle takip edilen 15 köşe boşalacak,
- 8 profesörlük kürsüsü boşalacağından, üniversitelerde öğretim üyesi açığı büyüyecek,
- Tiyatro sahnelerinde, film setlerinde yeni sanatçılara, yönetmenlere, müzisyenlere ihtiyaç olacak,
- Her yazarın bir tane yazacağını düşünürsek, edebiyatımız 20'nin üstünde cezaevi kitabı kazanacak.²¹⁶

İstanbul DGM Savcısı Aytaç TOLAY davayı açtığı kanun maddelerinden ikisinin TMY 8. madde ile TCK 162. maddesinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmesini ve Anayasa Mahkemesi kararına kadar davanın bekletilmesini talep etmiştir. Ancak İstanbul

²¹⁶ Yurdatapan, a.g.e., s.49

DGM bu istemi ciddi bulmayarak reddetmiştir. Bu red aynı zamanda düşünce özgürlüğü için yapılan sivil itaatsizlik eylemine karşı sistemin ilk direnişi olmuştur. Düşünce suçuna karşı girişim hareketinin çıkardığı 1084 yayıncılı bu ilk kitabı yayınlayanların davalarının ilk sorguları iki buçuk yıllık bir süreçte bitirilememiştir. Avrupa Birliği sürecinde sansasyon yaşamak istemeyen, aynı şekilde düşünce özgürlüğü önündeki engelleri de kaldırmak istemeyen sistem, öncelikle dava sürecini mümkün olabildiğince uzatmış, daha sonra sorunu bir erteleme yasası çıkarmakta bulup, geçici çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu durumun sonucu olarak Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısı davanın 4304 sayılı yasa uyarınca ertelenmesini talep etmiştir.

4304 sayılı vasa 1. Maddesi : 12.07.1997 tarihine kadar işlenmiş suçlar nedeniyle 5680 Sayılı Basın Kanununun 16. Maddesi veya sair kanunlar hükümlerine göre, sorumlu müdür sıfatıyla, mahkum edilmiş bulunan kimselerin, cezalarının infazı ertelenmiştir...

Madde 2: Haklarında 1. madde hükümlerine uygulanmış bulunan sorumlu müdürler, erteleme tarihinden itibaren 3 yıl içerisinde işlenen kasıtlı bir cürümden dolayı, sorumlu müdür sıfatıyla mahkum edildiklerinde, ertelenen cezalar aynen çektirilir...” demektedir. **Basın Yasası 2. Maddesi:** Bu kanun hükümlerine göre, basılmış eserlerden maksat, neşredilmek üzere tabı aletleriyle basılan, veya şair her türlü vasıtalarla çoğaltılan yazılar ve resimler gibi eserlerdir. **Madde3/1:** Gazetelere, haber ajansları neşriyatına ve belli aralıklarla yayınlanan diğer bütün basılmış eserlere bu kanunda mevkute denir.”

Mahkeme böylece ilk girişimi sonuçsuz bırakarak biraz da hukuku zorlayarak savcının talebi doğrultusunda ertelemeye karar vermiştir.

Sanıkların” Sorumlu Yazı İşleri Müdürlüğü” sıfatıyla hiçbir alakaları olmadığı halde öyle telakki edilerek karar verilmesi üzerine dava 3 yıl için dondurulmuştur. Sanıklar 3 yıl içinde aynı suçu bir daha tekrarlamazlarsa dosya tümüyle kapatılacaktır.

Sivil itaatsizlik eylemini sürdürmekte kararlı olan eylemciler aynı suçu tekrar işlemek suretiyle, bu görmezlikten gelmeyi etkisiz hale getirmek maksadıyla, her ne kadar sansasyonel de olsa büyük gruplar halinde bu suçu işlemek yerine, yayıncısı 1 ila 5 arasında değişen kitapçıklar dizisi çıkarmaya başlamışlardır.

Bu dizinin ilk kitapçığı olan Düşünceye Özgürlük-2 kitapçığı İstanbul’da 26, İzmir’de 27, Ankara’da 14 yayıncı tarafından yayınlanmıştır. Yayıncı adları hariç birbirinin tamamı ile aynı olan bu üç kitapçık için 3 ilin DGM’lerinde 3 ayrı dava açılmıştır. Fakat çok enteresandır ki söz konusu kitapçıklar hakkında her savcı ayrı ayrı maddelerden ceza talep etmiştir.

İzmir’de Terörle Mücadele Yasası md.8/1’den açılan dava beraatle sonuçlanmıştır. Sanıklar açıkca Türk Ceza Kanunu 162. maddesindeki suçu işledikleri halde, Terörle Mücadele Yasası md.8/1 den dava açılmış, mahkemenin iddianamedeki eylem ve kanun maddesi ile sınırlı olarak yargılama yapma zorunda olması nedeniyle, sanıklara isnat edilen suçun manevi unsuru “kasıt” oluşmadığı için beraatlerine karar verilmiştir.

Ankara’da ise Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısı davayı Terörle Mücadele Yasası 7. maddeye göre açmıştır. Dava karar aşamasında iken 28.08.1999’da çıkarılan 4454 sayılı Tecil Yasası ile ertelenmiştir.²¹⁷ Hareketin bir anlamda merkezi

²¹⁷ **4454 Sayılı Kanun, Maddel:** 23 Nisan 1999 tarihine kadar.. basın yoluyla işlenmiş olup... üst sınırı 12 yılı geçmeyen suçlarından..mahkum edilmiş kimselerin cezalarının infazı ertelenmiştir.

olan İstanbul'da ise DGM Savcısı davayı 26 sanıktan sadece Şanar Yurdatapan hakkında açmıştır. Diğer sanıklar Anayasanın "Kanun önünde eşitlik" ilkesini hatırlattıkları halde ne Savcılık ne de Mahkeme tarafından dikkate alınmamışlardır.

İstanbul 5. Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından 1998/33 Esas no ile "bölücülük propagandasına eksik teşebbüs" suçu atfedilerek açılan davada DGM Savcısı esas hakkındaki mütalaasını şöyle vermiştir: **"...M. Şanar Yurdatapan tarafından evinde fotokopi ile çoğaltılan ve neşredilmeyen bu itibarla da yayın niteliği taşımayan bu belgeler Devlet Güvenlik Mahkemesi Cumhuriyet Başsavcılığı'na getirilmiş ve kendileri hakkında bölücülük propagandası yaptıklarından bahisle suç duyurusunda bulunulmuştur.**

Yukarıda ifade edildiği gibi karar gerekçesinde yeralan bu konuşma metinleri herhangi bir basın ve yayın organında neşredilmemiştir. Sadece İstanbul DGM önünde kendileri hakkında suç duyurusunda bulunanlar arasında dağıtım yapıldığı iddia olunmamaktadır. Kaldı ki bu şekilde bir dağıtım yapıldığına dair sanığın mücerret beyanından başka hiçbir delil yoktur.

Sanığın bu eyleminde bölücülük propagandası yapmak suçunun kasıt unsuru yoktur... Buradaki amaç, sansasyonel bir ortam yaratarak ve yargıyı muhtelif zeminlerde tartışma konusu yaparak haksız eleştirilere maruz bırakmaktır.

Bu nedenle; unsurları oluşmayan bölücülük propagandası yapmak suçundan sanık Şanar Yurdatapan'ın BERAATİNE karar verilmesine kamu adına talep ve mütalaaa olunur. 04.06.1998"

Madde 2:... Eretleme tarihinden itibaren üç yıl içinde işledikleri...bir cürümden dolayı mahkum edildiklerinde, ertelenen cezaları aynen çektirilir.

DGM Savcısına göre bu kitapçığın evde fotokopi ile çoğaltılması neşir sayılmamaktadır. Ancak Basın Kanununun 3. maddesi şöyle demektedir: **“Basılmış eserlerin herkesin görebileceği veya girebileceği yerlerde gösterilmesi veya asılması veya dağıtılması veya satılması veya satışa arzı neşir sayılır.**

Fiilin ayrıca suç teşkil etmesi hali müstesna olmak üzere, basın suçu neşir ile vücut bulur.”

En baştan beri açıkça Türk Ceza Kanununun 162.maddesini²¹⁸ ihlal eden eylemcilere sürekli olarak yayınlanan yazıları mahkum eden maddelerden dava açılması, suçun kasıt unsuru olmayacağı için otomatik olarak sonucu beraate götürmektedir. Çünkü davanın TCK md 162 den açılması halinde suçun manevi unsurunun oluşmadığını iddia etmek mümkün olmamaktadır. TCK md. 162’ye göre; **“Yayıncı yazının içeriğine katılmadığını belirten bir ibare eklese bile sorumluluktan kurtulamaz.”**

Düşünceye Özgürlük-2 kitapçığınının 26 yayıncısı arasından sadece Şanar Yurdatapan hakkında İstanbul 5 nolu DGM’sinde 1998/33 esas no ile açılan davada, sanık Şanar Yurdatapan vekili esas hakkındaki savunması esnasında AİHM’nin 09.06.1998 tarihli kararında mevcut olan esaslar doğrultusunda gerekli yasal değişiklikler yapıncaya kadar yargılamamın durdurulmasını talep etmiştir. AİHM’nin ilgili kararı, Av. İbrahim INCAL’ın AİHM’e başvurusu üzerine açılan dava sonucunda verilmiştir. Buna göre, DGM’lerin üyelerinden birinin asker olması nedeniyle, AİH Sözleşmesi’nin “bağımsız ve tarafsız yargı” ilkesini koruyan 6.

²¹⁸ **TCK 162. Madde:** Kanunun cürüm saydığı neşriyatı nakletmek başlı başına bir cürüm olup, faili aynı cezaya tabidir. Nakolunan bu gibi neşriyatın muhteviyatı tasdik olunmadığına veya ihtiyatla nakledildiğine, yahut mesuliyeti başka bir kimsenin tamamıyla deruhte eylediğine dair bir kayıt ilavesi, naklini mesuliyetten varestede kılamaz.

madde 1. bendi ihlal edilmektedir, AİHM kararları kesindir; temyiz ya da itiraz edilemez. AİH Sözleşmesi'nin 53. maddesine göre bu sözleşmeye katılan ülkelerin, taraf oldukları divan kararına uymak mecburiyetleri vardır. AİHM'nin kararları yalnız yasama ve yürütme organlarını bağlamakla kalmaz, yargı organını da bağlar. Usulüne uygun yürürlüğüne konmuş uluslararası sözleşmeler Anayasanın 90. maddesi gereğince kanun hükmünde kabul edilmektedir. Sanık Yurdatapan'ın vekili tarafından söz konusu karar gerekçe olarak ileri sürülüp, gerekli yasal değişiklikler yapılincaya kadar yargılamanın durdurulması talep edilmiş fakat bu husustaki talep Mahkemece yerinde görülmediğinden reddedilmiştir.²¹⁹

Bu red kararından bir yıl sonra Öcalan davası sürerken acele bir Anayasa değişikliği ile DGM'lerdeki Askeri Hakim yerini sivil hakime terk etmiştir.

Düşünce Özgürlük-2 kitapçığının 26 yayıncısı arasından yalnızca Şanar Yurdatapan hakkında açılan bu dava 11.08.1998'de, sanık Şanar Yurdatapan'ın üzerine atfedilen suçun unsurları oluşmadığı gerekçesiyle ve savcının esas hakkındaki mütaalasına uygun olarak Yargıtay yolu açık olmak üzere beraatine karar verilmiştir.

Beraatine karar verilen sanık Şanar Yurdatapan kendi lehine olan bu kararı temyiz etmek istemiştir. Aynı eylemi gerçekleştiren 26 yayıncıdan yalnızca biri hakkında dava açılması, Anayasanın 10. maddesi "**Herkes yasa önünde eşittir.**" hükmüne aykırıdır. Ayrıca CMUK 305. maddesi uyarınca "**Ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyiz olunabilir.**" 307. maddesi ise "**Temyiz ancak hükmün kanuna muhalif olması sebebine müstenit olur. Hukuki bir kaidenin tatbik edilmemesi yahut yanlış tatbik edilmesi kanuna muhalefettir.**" hükmünden yola

²¹⁹ İstanbul DGM Esas no 1998/33 Karar no 1998/243

çıkılarak TCK 162. maddenin uygulanmaması da hukuka aykırılık teşkil edeceğinden söz konusu kararın temyiz edilebilmesi mümkün olmalıdır.

Hukukun genel ilkelerinden kabul edilen “lehe temyiz yasağı”na göre bir kararın temyiz edilebilmesi için o kararın, hakkında karar verilen kişiyi zarara uğratması gerekir. Şanar Yurdatapan ise bu noktada şu cevabı vermektedir. **“Bu karar bana en büyük zararı veriyor. Kendimi yasaların ve adaletin güvencesi altında hissetmiyorum. Bu hence hapse girmekten ya da para cezası ödemekten çok daha büyük zarar. Buna karar vermek benim hakkım. Hukuk devletinin yokluğundan daha büyük bir zarar ne olabilir?”**²²⁰

İstanbul DGM 1998/33 E.1998/243 K.sayılı kararı ile beraat eden sanık Şanar Yurdatapan tarafından söz konusu karar temyiz edilmiş, ancak Yargıtay 9. Ceza Dairesi 17.05.1999 tarih 1999/545 E. ve 1999/2302 sayılı kararı ile temyiz talebini CMUK 17. maddesi gereğince reddetmiştir. Bunun üzerine tüm iç hukuk yollarını tüketmek için karar düzeltme talebinde bulunulmuş, temyiz talebi gibi bu istem de reddedilmiştir.

Tüm iç hukuk yollarını tükettikten sonra gerçekleştirdikleri eylemler nedeniyle hiçbir ceza almayan Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi sivil itaatsizleri, yasaların keyfi şekilde ve “aynı durumda olanlar” için farklı uygulanmasını kendilerine verilen en büyük zarar olarak kabul edip konuyu AİHM’ye taşımışlardır. AİHM davaları henüz sonuçlanmamıştır.

Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi’nin aktörleri 1995’ten bu yana sürdürdükleri Sivil İtaatsizlik eylemlerine başlarken amaçları, yasaları, “Düşünce ve İfade”yi yasaklayan, kısıtlayan ve baskı altında tutan maddelerden temizlemektir.

²²⁰ Şanar Yurdatapan, “Beraat ettim ama kararı temyiz edeceğim çünkü” Kitapçığı, 1998 s.10

Savcıların kapılarına kadar gelen yabancı yazarları görmezlikten gelmesi, verilen dilekçelerin alınmayarak Anayasa'nın "dilekçe hakkı"nın çiğnenmesi, kanunlardaki açık tanımlamalara rağmen "yayıncı" ların, "Sorumlu Yazı İşleri Müdürü" olarak telakki edilmesi, sanıklara uygulanması gereken kanun maddelerinin uygulanmayıp başka maddelerden dava açılması, birçok davanın hükme bağlanmadan ertelenmesi söz konusu sivil itaatsizlik eyleminin etkisini azaltmıştır.

Düşünce suçlarının hukuk sisteminden tasfiyesiyle neticelenecek köklü değişim talepleri karşısında sistem, ürkek ve samimiyetsiz bir tavırla, makyaj tazelemekten öte bir anlam taşımayan kısmi değişikliklere rıza gösterir gibi olmuş, fakat bunları bile gerçekleştirmeye eli bir türlü varamamıştır. Aslında sistem kendi ürünü olan düşünce suçlarının sonuçları ve düşünce özgürlüğü için yürütülen mücadele karşısında ciddi bir tıkanma yaşamıştır.²²¹

Yayınlanan toplam 43 kitapçıkta 1278 kişi yayıncı olarak kendinin ihbar etmiştir. 9 kitapçık hakkında takipsizlik kararı verilmiş ve 6 tanesi hakkında dava açılmıştır. Bunlardan ikisi mahkumiyetle sonuçlanmış ve Yargıtayca da onanarak kesinleşmiştir. Diğer kitapçıklar hakkında tahkikat sürerken 28.09.1999'da çıkarılan 4454 sayılı yasayla davalar 3 yıl süre ile ertelenmiştir.²²²

Erteleme yasası "aynı suçu 3 yıl içinde bir daha işlememek" kaydını ihtiva etmekteydi. Eylemciler bu yasanın yürürlüğe girmesinden 7 ay sonra 17.04.2000 günü Düşünceye Özgürlük 2000 kitabını yayınlamak suretiyle, aynı suçu tekrar işleyerek sivil itaatsizlik anlamında büyük bir adım daha atmışlardır. Bu kitabın 23 yayıncısından 16'sı hakkında dava açılmış ve 7 yayıncı hakkında savcılıkta farklı

²²¹ Sancar, a.g.e., s.164

²²² Şanar Yurdatapan. **Düşünceye Özgürlük 2000**, 1. Basım, İstanbul, 2000, s. 93

ifade verdikleri gerekçesiyle takipsizlik kararı verilmiştir. Düşünceye Özgürlük 2000 kitabı hakkında farklı farklı hükümlerden 4 ayrı dava açılmıştır. İstanbul 5. Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin beraat kararı Yargıtay tarafından bozulmuş ve yargılama yeniden başlamıştır. Genel Kurmay Askeri Mahkemesi'ndeki dava beraatla sonuçlanmış ve Askeri Yargıtay beraatı onamıştır. Üsküdar 2. Ağır Ceza Mahkemesi'ndeki dava hala sürmektedir. Üsküdar 2. Asliye Ceza Mahkemesi'ndeki dava ise temyiz aşamasındadır.

Düşünceye Özgürlük Herkes İçin Kitapçığı'nın 77.663 yayıncısından 65'i için İstanbul 6. DGM'de açılan dava halen sürmektedir. Düşünceye Özgürlük-42 Kitapçığı için 2 ayrı mahkemede dava açılmış ve her ikisi de suçun manevi unsuru oluşmadığı gerekçesiyle beraatla sonuçlanmıştır.

Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi'nin aktörleri yılmadan bu hareketi sürdürerek son olarak “Düşünceye Özgürlük 2001” kitabını yayınlamışlardır. Bu kitapta suçlanan yazı ve konuşmaların sahipleri, kitapta aynı zamanda yayıncı olarak yer almışlardır. Söz konusu kitap aracılığıyla şu mesajı verilmiştir: “Siz, bizi hoşunuza gitmeyen düşüncelerimizden ötürü suçladınız. Biz böyle bir suçu kabul etmiyoruz. İşte aynı görüşleri bir daha tekrarlıyoruz. Bir daha ceza verseniz, bir daha tekrarlarız. Artık Düşünceyi suç saymaktan vazgeçmelisiniz.”²²³

Her şeye rağmen, ülkemizde sivil itaatsizliğin yeteri kadar yankı bulmadığı gerçeğini kabul etmek zorundayız. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'de hukuk zemininin eksikliği nedeniyle sivil itaatsizlik eylemlerinin gerçekleşebilmesinin

²²³ Şanar Yurdatapan, **Düşünceye Özgürlük 2001**, 1.Baskı, İstanbul, Şubat 2002, s.38

oldukça zorlaşması ²²⁴ ve demokratik hukuk devleti olgusunun bütün kurumlarıyla harekete geçirilememiş olmasıdır.

Düşünceyi suç olarak göstermeye gerekçe olarak “devletin kendisini koruması gerekliliği ve hakkı” nı ileri sürenler daha başlangıçta devletin güçsüzlüğünü, güvensizliğini ve temellerinin zayıflığını kabul etmektedirler.

Descartes’in “Düşünüyorum, öyleyse varım.” önermesinde insanın varolmasıyla eş anlamlı kabul edilen düşünme yetisine bağlı olarak, düşünme ve düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğü insan hak ve özgürlüklerinin özüdür.

²²⁴ Melike Hergüllü.”Sivil İtaatsizlik”. **Radikal Gazetesi**, 08.06.2001

SONUÇ

Tarihin incelenmesiyle ortaya çıkacağı gibi, hiçbir kural ve sınır tanımadan yönettikleri toplumlara baskı uygulayan iktidar sahipleri kadar, kanunu, yaptıkları haksızlıklara ve zulümlere aracı kılan yönetimler de son derece tehlikeli sonuçların ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Bu noktada “Devlete ya da kanuna itaatin sınırları nereye kadar olmalıdır?” sorusu yüzyıllara yayılan siyasi bir sorun olagelmıştır.

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin devlet kuvvetlerine karşı korunmasını sağlamak için çeşitli kurumlar geliştirilmiştir. Bunların en önemlisi devlet kudretinin sınırlandırılmasıdır. İktidarın sınırlandırılmasında rol oynayan hukuki faktörlere rağmen, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği durumlarda, özgürlüklerin direnme yoluyla korunması sorunu ortaya çıkmaktadır. Direnme, baskıcı ve keyfi yönetim karşısında bireye iktidarı devirme hakkı verir. İlk kez Ortaçağ siyasal düşüncesinde tartışılan siyasal iktidara itaat – direnme konusu günümüze dek önemini korumuştur.

Teorik olarak direnme hakkının kabul edilmesi, pratikle ilgili pek çok durumu aydınlatamamıştır. Teorik olarak kabul edilen direnmenin, pratikteki sınırları tam olarak belirlenemediği gibi onun bir kaosa dönüşebileceği korkusu ve endişesi her zaman var olmuştur. Direnmeyi bir hak olarak kabul eden metinler bu hakkın ne zaman ve hangi şartlarda kullanılacağını belirtmemişlerdir. Direnme hakkının detaylı bir şekilde hukuksal metinlerde yer alması zaten söz konusu olamaz; çünkü kuvvete başvurarak direnmeye hukuksal bir yolun açılması, sistemin kendi kendisini gayri meşru görmesi anlamına gelir.

Tüm bu yetersizliklerin görülmesinin akabinde sivil itaatsizliğin pratik değeri ortaya çıkmıştır. Sivil toplumun türevi olarak nitelendirilebilecek olan sivil itaatsizlik, devlet iktidarına karşı saygılı olduğu kadar, tedbirli olunması gerektiği düşüncesinden kaynaklanır. Sivil itaatsizliğin temel esprisi vicdanen onaylanmayan hükümet eylemlerinin aracı olmamak, haksız olduğu düşünülen bu kuralların değişmesi için çoğunluğun vicdanlarını harekete geçirmektir. Küçük bir direniş olarak adlandırılmakla beraber sivil itaatsizlik şiddeti kesinlikle reddetmesi, yasadışı ve sisteme içkin olmasıyla direnme hakkından ayrılır.

Devlet gücünün haksızlık olarak algılanan bir edimine karşı şiddete başvurmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen, siyasi- ahlaki bir motivasyondan kaynaklanan, en azından bir hukuk ihlalini içeren ve bunun sonuçlarına hazır bulunmak tutumunu taşıyan bir protesto eylemi olan sivil itaatsizlik, her şeyden önce kamu vicdanına bir çağrı niteliği taşır. Bu bakımdan sivil itaatsizlik, yasal protesto biçimlerine karşı, bir hukuki normun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki- siyasi motivasyonla işlenmesiyle, gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; geleneksel, klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı, şiddetsizliğiyle, ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katlanmaya hazır bulunmak tutumuyla temelde ayrılmaktadır.

Sivil itaatsizlik arada bir ciddi adaletsizlikler yaşansa da genel anlamda adil olan toplumlar için geçerlidir. Genel anlamda adil bir durumun ön şartı demokratik- hukuk devletine bağlı bir yönetim biçiminin varlığıdır. Demokratik bir toplumda sivil itaatsizliğin kullanılması bazen gizlenen adaletsizliğin dramatize edilmesinde ve onu göz önüne sermede topluma kalan tek çaredir. Demokratik olmayan düzenlerde sivil

itaatsizlik eylemlerinin her zaman devrimci eyleme dönüşme potansiyeli bulunmaktadır. Çünkü haksız uygulamaları ortadan kaldırmaya yönelik sivil itaatsizlik eylemleri totaliter ve demokratik olmayan düzenlerde amacı ne olursa olsun "sisteme karşı bir girişim" olarak algılanır ve sindirilmeye çalışılır.

Genel olarak, ağır haksızlıklara karşı, yasal etkileme yollarını tükettikten sonra, anayasal düzeni tehdit etmeyecek bir boyutla sınırlı olarak ortaya konulan sivil itaatsizliğin meşruluğunun hukuksal değil, ahlaksal planda tartışılabileceği hususu kabul edilmelidir. Ahlaksallığın, hukuksallığı (pozitif hukuk) aşan bir olgu olması böyle bir sonuca ulaşmada sebep teşkil etmektedir. Bir yasanın (hukukun) oluşması için, yalnızca onu ortaya çıkaracak süreçler ön planda tutulmalıdır; ahlakın özünde ise evrensel değerler bulunmaktadır. Ahlak, bireyler için neyin yapılması gerektiğini ifade ederken; hukuk bireylerin neyi yapmaya hak sahibi olduklarının sınırlarını tayin eder. Bu anlamda ahlaksal haklar ödev (görev) duygusundan kaynaklandığından daha üstün bir konumdadır. Bu çerçevede sivil itaatsizliğin meşruluğu, demokratik bir hukuk devletinde bile yasal düzenlemelerin ahlaken gayri meşru olabileceği ihtimali üzerine oturtulmaktadır. Anayasal organların yozlaşmasının tam olarak garanti edilemediği gerçeğinden hareketle, sivil itaatsizliğin kimi zamanlarda ahlaki bir zorunluluk haline gelebilmesi söz konusu olabilmektedir.

Hukuki meşruluk konusunda çalışmalarda bulunan Dreier de, sivil itaatsizlik çalışmalarının merkezinde onun hukuki değil, siyasi-ahlaki meşruluk yeteneğinin bulunduğunu ifade etmektedir.

Demokratik bir yönetimde sivil itaatsizliğin meşruiyeti konusunda en yararlı ölçü, fayda – maliyet analiziyle bulunabilir. Demokratik bir rejime karşı çıkmanın

maliyeti, yasanın neden olduğu haksızlık ve bir azınlık diktatörlüğünün baskısının toplamına eşittir. Bu ölçüye göre, fayda maliyeti aşıyorsa ve sivil itaatsizliğin koşulları oluşmuşsa meşruluğun var olduğundan söz edilebilir.

Türkiye' nin siyasal sistemi demokratik hukuk devletinde aranması gereken özelliklerden birçoğuna sahip değildir. Öte yandan totaliter sistemlerin asli özelliklerinden biri olan halkın üzerinde mutlak egemenlik, her şeye rağmen sağlanamamıştır. Resmi ideoloji ile özdeşleşmeyi reddeden, çağrı yapılabilecek, başvurulabilecek geniş bir kesim bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendini anayasal bir devlet olarak sunmakta, hükümet yasa ve anayasa dışı birçok eyleme rağmen, meşruiyetini bu anayasallığa, seçimlere dayandırmaktadır. İçinde totalitarizmin öğelerini barındırsa da, Türkiye'deki sistemin açık askeri diktatörlük dönemleri bir yana bırakılırsa, sivil itaatsizliği tümüyle olanaksız kılacak ölçüde totaliter olmadığını söylemek yanlış olmaz.

Sivil itaatsizliğin Türkiye'de yaygın olmamasının sebebi, düşünce geleneği olarak kitlelerin her düzenlemeyi kamuya bırakmaları ve demokrasi kültürünün yeterli düzeyde gelişmemiş olmasıyla da açıklanabilir.

Türkiye'de sivil itaatsizlik niteliğindeki eylemler 1960'lardan itibaren artmaya başlamıştır; bunda 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamının rolü büyüktür. Bu dönemde özellikle öğrencilerin ve işçilerin önderlik ettiği boykot ve gösteriler yaygınlaşmaya başlamıştır; bir kısmı da sivil itaatsizlik niteliği taşıyan bu eylemlerin sebepleri öğrenciler açısından daha çok üniversite içi sorunlar ve genel olarak eğitim sisteminden kaynaklı iken; işçiler açısından ekonomik ve sendikal haklar elde etmek amacına dayanmaktaydı. Bunların en önemlisi DİSK'e

işçilerin 15-16 Haziran 1970'te İstanbul ve Kocaeli'nde yaptıkları ve Türkiye siyasetinin dengelerini sosyalistler lehine nasıl çevirebileceklerini gösterdikleri eylemdir.

1969'ların sonlarında gerçekleştirilen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan “Öğretmenler Boykotu”, o yılların en önemli hukuksal ve sosyal olaylarından biridir. Yüz bini aşkın öğretmen anayasadaki ilkelere aykırı olarak, insan haysiyetine yaraşır yaşama koşullarından yoksun bırakıldıkları, “laik devlet” ilkesinin eğitim ve öğretim alanında hiçe sayıldığı, fikir özgürlüğünün reddedildiği, kamu görevlilerinin güvenliklerinin baltalandığı gerekçesiyle sivil itaatsizlik eylemlerini gerçekleştirmişlerdir, Üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen bu eylemin yapılmasına gerekçe olarak gösterilen kötü şartlar ülke genelinde hala devam etmektedir.

1990'ların başında, izlenen siyasi ve ekonomik politikalara bir tepki taşıması bakımından, “3 Ocak Genel Direnişi” önemli bir sivil itaatsizlik eyleminin adı olmuştur. Bu eylem, bir işçi eyleminden çok, toplumun tamamını ilgilendiren haksızlıklara ve antidemokratik uygulamalara bir karşı duruş niteliğinde olmakla, memurlar, muhalefet partileri, meslek odaları ve tüm diğer demokratik kuruluşların da önemli derecede desteğini almıştır.

Aynı dönemde, anayasal kapsamda korunan ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünün bir kullanım biçimi olarak ve bu yönüyle demokratik toplumlarda demokrasinin vazgeçilmez olan çok seslilik unsuru bağlamında bir mihenk taşı olarak kabul edilebilecek özel radyoların kapatılmasının ardından Türkiye çapında başlatılan ve çeşitli kentlerde korsan yayınlarla seslerini duyuran radyoların yapmış olduğu eylemler de sivil itaatsizlik eylemi niteliğindedir.

27 Mayıs 1995 tarihinde küçük bir grubun (kayıp yakınlarının) girişimiyle başlatılan ve 2000 yılında polisin müdahalesine kadar sürdürülen kamuoyunda “Cumartesi Anneleri” olarak bilinen kayıp yakınlarının eylemleri de Türkiye gerçeğinde yaşanan en önemli sivil itaatsizlik eylemlerindendir. Söz konusu eylemlerin amacı somut bir problem olan kayıpların bulunması için bir inisiyatif ve hareket oluşturabilmek, bu sayede de kaybolan kişilerin akibetini öğrenebilmektir. Söz konusu eylemlere rağmen gözaltında gerçekleşen kayıpların azalmaması bize ülkemizde temel hak ve özgürlüklerin elde edilmesi konusunda sivil itaatsizlik eylemlerinin iktidar üzerinde çok da etkili olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak kendi karlarından başka hiçbir şey düşünmeyen uluslararası dev şirketlere karşı Bergama Köylüleri'nin sivil itaatsizlik eylemleriyle verdikleri mücadele çok önemlidir. Bu hareket bir köylü direnişi şeklinde değerlendirilmelidir. Eylemin kendine özgülüğü bu noktada gerçekleşmektedir. Bergama Çevre Hareketi ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemleri ile köyleri, politik bir kamusal alan haline getirmiştir. Yapılan eylemler ve örgütlenme modeliyle kamu politikalarının tartışılabileceğini ve kamuya açık kitlesel bir hareketin uzun süre yürütülebileceğini göstermiştir.

Bir başka sivil itaatsizlik biçimi “Askerliği Reddetme” şeklinde Türkiye’de gerçekleşme ortamı bulmuştur. Kişinin vicdani, kültürel, dini, politik düşünce gibi nedenlerle askerliği reddederek her türlü savaş ve savaşın yol açtığı yıkım ve tahribatın bir insanlık suçu olduğu düşüncesinden hareketle, buna ortak olmamak ve ortak olabilecek bilinçsiz kitleleri bu konuda duyarlı hale getirmek amacıyla eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Vicdani Redciler emir komuta zincirinin olmadığı,

tahakküm kültürünün ortadan kalktığı, özgür bir toplum isteminden yola çıkarak kamuya mesaj niteliğindeki sivil itaatsizlik eylemlerin aktörleri olmuşlardır.

Ülkemizde yaşanan ekonomik sıkıntılar, yanlış politik uygulamalar, özel sektörü de kötü bir şekilde etkilemiştir. Bu da bir başka örgütlü sivil itaatsizlik eyleminin yaşanmasına sebep olmuştur. Sağlık Bakanlığı'nın yerli ilaca yaptığı uygulamalar, ülke genelinde eczacıları mağdur etmiş ve onları "kepenk kapatma eylemi" yapmaya mecbur bırakmıştır.

Türkiye'de hem genel manada Batı karşısındaki ezilmişliğimizin, hem de geleneksel toplum yapısına geri dönüş isteğinin ve bunun siyasal uzantısının sembolü olarak değerlendirilen "başörtüsü" nün kamusal alanda yer almasının pozitif hukuk bağlamında yasaklanması; bazı kesimlerce bir insan hakkının ihlal edilmesi olarak yorumlanmış ve ülke genelinde yaşanan sivil itaatsizlik eylemlerinin sebebini teşkil etmiştir. Köktenci ya da radikal olarak nitelendirilen bazı kimselerin sivil itaatsizliği kullanarak sempati kazanmaya çalışabilecekleri yolundaki endişeyle bazı hukukçular, üniversitelerde okuyan başörtülü kızların derslere ve sınavlara alınmaması üzerine yapmış oldukları protesto eylemlerinin rejimin temeline yönelik irticai eylemler olduğunun bu nedenle sisteme içkinlik unsurunun var olmamasından dolayı eylemlerin sivil itaatsizlik niteliği taşımadığını iddia etmektedirler. Ancak hangi eylemlerin köktenci, solcu, sağcı ya da bölücü olup olmadığına kim, nasıl karar verecektir? Buna karar verecek olan eğer iktidar sahipleriye, bunların çok objektif olmayacakları ortadadır.

Bir yandan anayasal sistemin işleyişi, diğer yandan da kişisel onuru konusunda duyarlı olan bir bireyin bütün yasal yolları tükettikten sonra takınacağı tavır ne olmalıdır? Bunun en anlamlı, en tutarlı yollarından biri belki de yegane yolu

sivil itaatsizliktir. Her Şeye rağmen, ũlkemizde sivil itaatsizliğin yeteri kadar yankı bulmadığı geręeęini kabul etmek zorundayız. Bunun en önemli nedeni toplumumuzda çatışma kũltũrũnũn olmayışı, çatışma fikrinin sadece olumsuzlukları çağrıştırması ve demokratik hukuk devleti olgusunun bũtũn kurumlarıyla harekete geçirilememiş olmasıdır. Bu nedendir ki en barışçı ve masum eylemi bile anayasal dũzene yŕnelik bir tehlike olarak gŕren bir bakış açısının hakim olduğu ũlkemizde sivil itaatsizlik olgusu yeteri kadar etkili olamamıştır.İşte bu sonucun doğruluğunu kanıtlar nitelikte olan ve tabandan tavana kamuoyunu etkisi altına almış bir başka sivil itaatsizlik ŕrneęi “Dũřũnce Suçuna Karşı Girişim Hareketi” adı altında hayat bulmuştur.

Descartes’in “Dũřũnũyorum, ŕyleyse varım.” ŕnermesinde insanın varolmasıyla eş anlamlı kabul edilen dũřũnme yetisine bağlı olarak, dũřũnme ve dũřũndũęũnũ sŕyleyebilme ŕzgũrlũęũ insan hak ve ŕzgũrlũklerinin ŕzũdũr. Dũřũnce ŕzgũrlũęũ insanın karşılaştığı bũtũn sorunlara vermek istediği yanıtı kendi kendine seçebilmesi ya da şahsen hazırlayabilmesi, bireysel ve sosyal davranışlarını da bu yanıtı uydurabilmesi olanağıdır. Dũřũnce ŕzgũrlũęũnũn oluşması için diğer bazı ŕzgũrlũklerin de var olması gerekmektedir. Bunların en ŕnemlisi “dũřũnceyi açıklama ve yayma ŕzgũrlũęũ” dũr. Dũřũnce ŕzgũrlũęũ, dũřũnceyi açıklama ve yayma ŕzgũrlũęũnden ayrı dũřũnũlemez. Dũřũncelerin ŕzgũrce ifade edilmesini engelleyici her davranış aynı zamanda demokratik sistemin kŕkleřmesini ve gelişmesini ŕnleyici bir işlev gŕrũr. Bu ifadelerden hareketle Fransız Devrimi’nin ŕncũlerinden Voltaire’in: ” Gŕrũřlerinizin hiçbirine katılmıyorum; ama bunları açıklayabilme ŕzgũrlũęũnũz için sonuna kadar yanınızda olacağım.” sŕzleri çok anlamlıdır. Bu sŕzler, Dũřũnce Suçuna Karşı Girişim Hareketi’nde farklı siyasi

kimlik mensubu kimseleri aynı amaç ve aynı eylem çatısında bir araya getirmiştir. Birbirinden farklı ideolojilere sahip kimseler aynı “yasaklı” yazıların yayıncısı olarak söz konusu mahkum sözlerin ve metinlerin kamuoyuna iletilmesinde aracılık etmekle, düşünce özgürlüğü önündeki engellerden birini yıkmak yolunda önemli bir adım atmışlardır.

1995 yılının Ocak ayında Yaşar Kemal’in Almanya’da yayınlanan “Der Spiegel” Dergisinde çıkan bir makalesi, devlet tarafından “bölücü propoganda” olarak değerlendirilip suç sayılmış ve yazar DGM’de ifade vermeye çağrılmıştı. Dünyaca ünlü bir yazarın bile düşüncelerinden dolayı takibata uğrayabilmesi kamuoyunda öncelikle bir tepki olarak imza kampanyası halinde kendini göstermiş, daha sonra 1080 aydının düşüncelerinden ötürü cezaevinde bulunan ya da yargılanan kişilerin suç sayılan yazılarını “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapta toplayıp, tekrar yayınlanmalarıyla söz konusu kampanya bir sivil itaatsizlik eylemine dönüşmüştür.

Yıllarca sürdürülen ve hala da sürdürülmekte olan sivil itaatsizlik eylemine başlarken hedef, düşünce ve ifadeyi yasaklayan, kısıtlayan, baskı altında tutan maddelerden temizlemektir; ancak katılımcılar, eylemleriyle hedefe yaklaştıkça söz konusu eylemleri etkisiz bırakacak bir direnişle karşı karşıya kalmışlar ve düşünce engelleriyle savaşırken, sistemin direnmesi karşısında da ayrı bir mücadele vermeye başlamışlardır.

Düşünceyi suç olarak göstermeye gerekçe olarak “devletin kendisini koruması gerekliliği ve hakkı”nı ileri sürenler daha başlangıçta devletin güçsüzlüğünü, güvensizliğini ve temellerinin zayıflığını kabul etmektedirler.

Sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilecek bu eylemlerin tümü, demokratik devlete ulaşmanın yetersiz de olsa köşe taşlarıdır. Mevcut rejim sanallaştırılmış bir

ideoloji üzerine oturtulduğundan yurttaşlarına eşit uzaklıkta bulunmamaktadır. Temsili sistem ancak mevcut rejimin izin verdiği oranda işleyebilmektedir. Bu durumda sivil toplum yapılanmalarının katılımcı yapıyı güçlendirmesi gerekmektedir. Bu güçlerin gürbüzleşmesi, ülkemizde yaşayan insanları, haklarının ve mükellefiyetlerinin bilincinde olan insanlar, yani bireyler haline getirecektir.

Sivil itaatsizlik eylemlerini hastalıklı demokrasinin tedavi yollarından biri olarak kabul edecek olursak, tedaviyi uygulayacak olanların “duyarlı bireyler” olması gerektiğinin unutulmaması asıldır.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Köker, Levent. **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1991

Akgöl, Nalan. **Sokrat ve Savunması**, İstanbul, 1971

Akın, İlhan. **Kamu Hukuku**, 6. Baskı, İstanbul, 1993

Aksoy, Muammer. "Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü". **"Türkiye'de İnsan Hakları", Seminer**, Ankara 1970

Aliefendioğlu, Yılmaz, "Bir Temel İnsan Hakkı: Düşünce Özgürlüğü", **Yeni Türkiye Dergisi**, 1998, Sayı 22

Arendt, Hannah. **Crisis of Republic**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York, 1972

Arendt, Hannah. "Sivil İtaatsizlik". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Baskı, İstanbul, 2001

Artuk, Mehmet Emin, "Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku", **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12.1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz- Aralık 1993

Atay, Ender Ethem. "Hukukta Meşruiyet Kavramı", **GÜHFD**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, Aralık 1997

Atay, Tayfun, "Sivil İtaatsizlik: Antropolojik Çağrışmlar". **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 1. Basım, İstanbul, Numune Yayınevi, 1999

Barlas, Mehmet. "Kılavuzu Karga Olanın Hedefi Hep Şaşırır". **Sabah Gazetesi**, 17.2.1997

Başaran, Aksu, **"Yeşille Barışık Olanların Örgütü Greenpeace"**, Zip İstanbul Dergisi, 87. Sayı, 15 – 30 Nisan 2000

Başkent, Can, " Savaşa Karşı Şiddetten Arınmış Eylem", **A – Infos (tr)** 8 Ocak 2002

Berkan, İsmet, "Türbanı Anayasa Mahkemesi Serbest Bıraksın", **Radikal Gazetesi**, 18 Nisan 2002

C. Joachim, Friedrich, **Man and His Government**, United States of America, Mc Graw Hill Book Company, 1963

Cinmen, Engin, "Amaç Bir Sivil İtaatsizlik Başlatmak Değildi", **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, İstanbul, 1999

Coşar, Yakup. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, 2. Basım, İstanbul, 2001

Çağdaş, Kemal. **Reformcu Yönüyle Mahatma Gandhi**, Ankara, 1969

Çağlar, Bakır, "Demokratik Hukuk Devleti". **Argumentum Dergisi**, Yıl 3-4, Sayı 35-41, Temmuz – Aralık 1993

Çeçen, Anıl. **İnsan Hakları**, 2. Basım, Ankara, 1995

Doehring, Karl. **Genel Devlet Kuramı** (Genel Kamu Hukuku), çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, 2002

Dönmezer, Sulhi, "Basın ve Hukuku", **İ. Ü. H. F. Yayınları**, 4. Baskı, İstanbul, 1976

Dreier, Ralf, "Dreizehn Thesen zum Zivilen Ungehorsam", **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12.1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz- Aralık 1993

Dündar, Can, "Haydi Gençler DGM'ye !", **Aktüel Dergisi**, 28.12.1995

Dworkin, Ronald. "Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, 2001

Eflatun, **Sokrates'in Savunması**, çev. Numan Özcan, 2. Baskı, İstanbul, 1988

Eflatun. **Kriton**, çev. Zafer Taşlıkoğlu, İstanbul, 1989

- Ekinci, Adnan, "Chomsky ve Gizli Kanun", **Radikal Gazetesi**, 14.02.2002
- Ekinci, Oktay . **Çevreciliğin ABC'si**. 1. Basım, İstanbul, Simavi Yayınları, 1994
- Elias. Norbert. "Şiddet ve Medeniyet: Fiziki Şiddet Üzerindeki Şiddet Tekeli ve Bunun İhlali" çev. Ahmet Çiğdem. Köker. Levent. **Birikim Dergisi**, S: 38/39, 1992
- Engin. Kenan, "**Bir Sivil İtaatsizlik Eylemi Olarak, Vicdani Red**", **Özgür Politika Dergisi**, 07.06.2001
- Erdoğan. Mustafa, "**Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif**", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 24, Güz 2001
- Erdoğan. Mustafa. **Anayasal Demokrasi**. 2. Baskı, Ankara, 1997
- Fischer. Louis. **Emperyalizme Karşı Silahsız Savaşçı: Mahatma Gandhi**. çev. Engin Tonguç. 2. Baskı, İstanbul, 1971
- Freeman. A. Harrop. "Sivil itaatsizlik Üzerine Görüşler". **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş İçinde**. çev.Hakan Arslan. Fatma Ünsal. Vadi Yayınları. İstanbul, 1997
- Galtung. Johan. "Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha – Normlar", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**. çev. Yakup Coşar. 2. Basım. İstanbul. Ayrıntı Yayınevi. 2001
- Göze. Ayferi . **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. 5. Baskı, İstanbul, 1995
- Göze, Ayferi. "Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar" **İ.Ü.H.F.M**, Cilt 36. sayı 1-4, 1971
- Güriz. Adnan. **Sivil itaatsizlik , Disiplinlerarası Kolokyum**. 7-9 Kasım 1997. Uludağ Üniversitesi Kirazlıya Kongre ve Konferans Merkezi, Der. Harettin Ökçesiz. Birinci Basım, İstanbul, 1999

Güriz, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, 4. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1996

Habermas, Jürgen. "Sivil İtaatsizlik". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 2. Basım, 2001

Habermas, Jürgen. "Demokratik Hukuk Devletinın Sınanması", **Sivil İtaatsizlik**, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995

Habermas, Jürgen. "Meşruiyet Dayanağı Olarak İnsan Hakları", **Birikim Dergisi**, Şubat, 1998. S:118

Habermas, Jürgen, "Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinın Denek Taşı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı", **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, çev. C. Hakan Arslan, 2. Baskı, Ankara, 1999

Hacıkadıroğlu, Vehbi, " Bilginin Sağladığı Özgürlük", **Düşünce Özgürlüğü**, İstanbul 1998

Hançerlioğlu, Orhan. **Toplum Bilim Sözlüğü**. İstanbul, 1986

Harding, Walter, "Sivil İtaatsizliğe Giriş". **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, çev. C. Hakan Arslan, 2. Baskı, Ankara, 1999

"Eczacılar Kepenk İndirdi" **Hedef Sağlık Dergisi**, Yıl 2, Sayı 8. Mart 2002

Hergüllü, Melike. "Sivil İtaatsizlik", **Radikal Gazetesi**. 08.06.2001

Işıklı, Alpaslan. **Küreselleşme ve Demokratikleşme**, 2. Baskı, Ankara, 1996

İnam, Ahmet. "2. Oturum. 2. Bildiri". **Sivil itaatsizlik , Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi. Der. Harettin Ökçesiz. Birinci Basım, İstanbul, 1999

Kaboğlu, İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**. 3. ve 4. Baskı, İstanbul, 1998

Kant, Immanuel. **Political Writings**, çev. H. B. Nisbet. H. Reiss (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1991

Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**. Altıncı Baskı, Ankara, 1981

Kapani, Münci, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991

Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 4.Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1988

Karakaş, Halime, “Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz?”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl 2, Sayı 5. Kasım- Aralık- Ocak 1998-1999

Kışlalı, Ahmet Taner. **Öğrenci Ayaklanmaları**, 1.Baskı. İstanbul, Bilgi Yayınları, 1974

King, Martin Luther. “Birmingham Cezaevi’nden Mektup”. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 2. Basım, 2001

Koç, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, 7. Baskı, İstanbul, 1992

Konfüçyüs. **Konuşmalar**, 2. Basım. Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, Ankara. Milli Eğitim Basımevi, 1974

Kotil, Ahmet. “Yönetenler Yönetime Neden ve Nasıl İtaat Ederler?”, **İktisat Dergisi**, Ekim- 1997

Köker, Levent. **Avrupa’da Etik, Din ve Laiklik** , İstanbul,1995

Kunter, Nurullah. **Ceza Muhakemesi Hukuku**, 9.baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1989

Lichtman, Richard, “Sivil İtaatsizlik Üzerine”, **Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde**, çev. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İstanbul, 1997

Meriç, Cemil, **Mağaradakiler**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997

Milletlerarası İnsan Hakları Beyannamesi Projesi. çev. Bedii Karaburçak. **İnsan Hakları Dergisi**, S. 12, Aralık 1947

Mueller, Claus. **The Politics of Communication**, London, Oxford University Press, 1973

Mumcu, Ahmet, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri** , Savaş Yayınları, Ankara, 1992

Mumcu, Uğur, "Direnme Hakkı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 30.5.1993

Oğuz, Yavuz , "İstanbul'da Vicdani Redcilerle Söyleşi", **www.Savaşkarşıtları.org**.

Ongun, Cemil Sena, **Buda ve Konfüçyüs**, İstanbul, 1941

Ökçesiz, Hayrettin, **Sivil İtaatsizlik** , 3. Baskı, İstanbul, Afa Yayınları, 2001

Ökçesiz, Hayrettin, "Düşünce Özgürlüğünün Sivil İtaatsizlik Alanları" **Yeni Türkiye Dergisi**, Ocak – Şubat 1999, Yıl 5, Sayı 25

Ökçesiz, Hayrettin. "Sivil İtaatsizliğin Bir Öncüsü: Sokrates". **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi** Sempozyum Özel Sayısı 11-11. 12.1992, Yıl 3-4 Sayı, 35-41 Temmuz-Aralık 1993

Ökçesiz, Hayrettin. "1.Oturum, 2.Bildiri". **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**. 7-9 Kasım 1997. Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi,1. Basım. İstanbul, 1999

Ökçesiz, Hayrettin. "Düşünce Özgürlüğü". **İstanbul Barosu Dergisi** 72 (1/3), 1967

Ökçesiz, Hayrettin. "Düşünce Özgürlüğünün Sivil İtaatsizlik Alanları". **Yeni Türkiye Dergisi**. Ocak-Şubat 1999. Yıl 5. Sayı 25

Öktem, Niyazi. **Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi**. 2. Baskı, İstanbul, 1985

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**. 5. Baskı. Ankara. Yetkin Yayınları, 1998

Özbudun, Ergun, Güriz, Adnan, Toroslu, Nevzat , "Türkiye Bilimler Akademisi Düşünce Hürriyet Hattında Rapor", **İnsan Hakları Merkezi Dergisi**. C.III, S. 1, Ocak 1995

Özdemir, Hikmet . **Siyasal Tarih (1960-1980), Türkiye Tarihi**, Cilt 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Der. Sina Akşin, 4. Basım, İstanbul, 1995

Özlem, Doğan. "2. Oturum, 1. Bildiri". "Sivil İtaatsizlik Üzerine Bir Felsefi İnceleme Denemesi". **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, Birinci Basım, İstanbul, 1999

Patil, V. T.. **Mahatma Gandhi and The Civil Disobedience Movement**, Delhi, 1988

Pelek, Semra. "Suçlayan Savcı Beraat İstedi", Milliyet Gazetesi, 14.02.2002

Radburch, Gustav. **Beş Dakikada Hukuk Felsefesi**, çev. Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi İçinde, İstanbul, 1995

Rawls, John. "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001

Rawls, John "Sivil İtaatsizliğin Rolü". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001

Rawls, John. **Definition and Justification of Civil Disobedience**, Hugo Adam Bedau, New York, 1991

Rawls, John. "John Rawls'ın Adalet Teorisi". **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001

Rawls, John. **Political Liberalism**, New York, Columbia University Press, 1996

Reiss, Hans. **Political Writings**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991

Rogow A Arnold, D Lasswell Harold, **Power, Corruption and Rectitude**, New Jersey, Prentice Hall, Inc, 1963

- Rustin, Bayard, Sivil İtaatsizlik Üzerine Görüşler, **Sivil İtaatsizlik Pasif Direniş İçinde**, çev. Hakan Arslan, Fatma Ünsal, İstanbul, 1997
- Sancar, Mithat, **"Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000
- Sancar, Mithat, "Düşünce Özgürlüğü: Asıl Kime?" , **Çağdaş Hukuk İçinde**, Yıl 3, Sayı 27-28 Temmuz – Ağustos 1994
- Saner, Hans, " Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik** , Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001
- Selçuk, Sami, "Ceza Hukuku Açısından Sivil İtaatsizlik", **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı** 11-12.12.1992, Yıl 3-4, Sayı 36-41, Temmuz-Aralık 1993
- Selçuk. Sami, " İnsan Hakları, Hürriyetler ve Demokrasi", **Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayı 3** (17), 1995
- Selçuk, Sami, **Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne** , Ankara, 1998
- Sencer, Muzaffer, "Helsinki Konferansı Nihai Senedi", İnsan Hakları (Ana kuruluşlar ve belgeler), **TODAIE Yayınları**, Ankara, 1986
- Singer, Peter, "Disobedience as A Plea For Reconsideration", **Civil Disobedience in Focus**, Hugo Adam Bedau, 1991
- Soysal. Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. 9. Baskı, İstanbul. 1992
- Strathern. Paul. **90 Dakikada Sokrates**, çev. Mehmet Ukşul, 1. Basım. İstanbul, 1997
- Şişman, Nazife, "Başörtüsü Sarı yıldız mı?", **Birikim Dergisi**, Sayı 95, 2000
- Tanilli, Server, **Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş** , İstanbul, 1990
- Tanör, Bülent.Yüzbaşıoğlu, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001
- Tanör, Bülent. **1961 Anayasası ve Siyasi Düşünce Hürriyeti**. Doktora Tezi, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1969

Tanör, Bülent, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. Baskı, İstanbul, BDS Yayınları, 1994

Teziç . Erdoğan. "Türkiye'de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü", **Anayasa Yargısı 7, Anayasa Mahkemesinin 28. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, 18-19 Nisan 1990. Ankara, 1990

Teziç. Erdoğan. **Anayasa Hukuku**. 2. Baskı, İstanbul, 1991

Tunçay. Mete. **Batı' da Siyasal Düşünceler Tarihi**. Teori Yayınları, Ankara, 1985

Türkbağ. Ahmet Ulvi. **İmmanuel Kant'ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet**, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi, İstanbul. 1995

Van der Haag. Ernest. **Political Violence and Civil Disobedience**, New York, Harper, Row, Publishers, 1972

Weiner. Neil. **Wichita judge Debates Disobedience**, 1991, n Weiner @ msc. Com. (internet)

Yıldırım, Ali. "Terörle Mücadelede Düşünce Suçu", **Özgür Gündem**, 15 Temmuz 1992

Yörük. A.Kemal. **Sokrat Ahlak ve Hukuk Felsefesi**, İstanbul, 1950

Yurdatapan, Şanar, **Düşünceye Özgürlük 2000**, 1. Basım, İstanbul, 2000

Yurdatapan, Şanar, Dilipak, Abdurrahman, **Kırmızı ve Yeşil** . 2. Baskı, İstanbul, 2002

Yurdatapan, Şanar, **Düşünceye Özgürlük Herkes İçin**, 1. Basım, İstanbul, Ayyıldız Matbaacılık, 2000

Yurdatapan, Şanar, **Düşünceye Özgürlük 2001**, 1. Basım, İstanbul, Şubat 2002

Zabunoğlu. Yahya Kazım, **Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak Devlet Kudretinin Sınırlandırılması**, Ankara. Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963